

BZgA

Federal Centre
for
Health
Education

Maailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan aluetoimisto ja BZgA

Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa

*Suuntaviivat
poliittisille päättäjille,
opetus- ja terveydenhoitoalan
viranomaisille ja asiantuntijoille*

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

EUROPE

Maailman terveysjärjestön (WHO)
Euroopan aluetoimisto ja BZgA

Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa

Suuntaviivat poliittisille päättäjille,
opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille
ja asiantuntijoille

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

Helsinki 2010

© 2010 BZgA Federal Centre for Health Education

Alkuperäinen englanninkielinen teos:

Standards for Sexuality Education in Europe

– A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists

Käännös englannin kielestä suomen kieleen: Semantix Lingua Nordica Oy

Taitto: Christine Strid, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Valopaino Oy

Helsinki, 2010

Esipuhe

Maailman terveysjärjestöllä (WHO) on Euroopan alueella useita seksuaaliterveyteen liittyviä haasteita: muun muassa HIV:n ja muiden sukupuolitauti tartunnat, ei-toivotut teiniraskaudet ja seksuaalinen väkivalta lisääntyvät. Lapset ja nuoret ovat seksuaaliterveyden parantamisen näkökulmasta yleisesti ratkaisevassa asemassa. Heidän on saatava tietoa seksuaalisuuden riskeistä ja seksuaalisuudesta rikkautena oppiakseen suhtautumaan seksuaalisuuteen positiivisella ja vastuullisella tavalla. Siten he voivat toimia vastuullisesti paitsi itseään myös muita yhteiskuntansa jäseniä kohtaan.

Tämä asiakirja vastaa WHO:n Euroopan alueella ilmenneeseen seksuaalikasvatuksen standardeja koskevaan tarpeeseen. Alueeseen kuuluu 53 maata, eli se kattaa laajan maantieteellisen alueen Atlantilta Tyynellemerelle. Useimmilla Länsi-Euroopan mailla on seksuaalikasvatusta koskevat kansalliset suuntaviivat tai vähimmäisvaatimukset, mutta Euroopan alueen tai EU:n laajuisista standardeista ei ole annettu ehdotusta. Tällä asiakirjalla on tarkoitus ottaa ensimmäinen askel kohti tämän puutteen korjaamista koko WHO:n Euroopan alueella.

Lisäksi tämän asiakirjan on tarkoitus edistää kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta. Kokonaisvaltaisessa seksuaalikasvatuksessa lapsille ja nuorille annetaan puolueetonta, tieteellisesti paikkansapitävää tietoa seksuaalisuuden kaikista näkökohdista ja heitä autetaan kehittämään taitoja, joiden turvin he voivat toimia näiden tietojen pohjalta. Kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus auttaa osaltaan kehittämään vastuullista ja ennakkoluulotonta suhtautumistapaa ja rakentamaan oikeudenmukaisia yhteiskuntia.

Seksuaalikasvatuksessa on keskitytty perinteisesti seksuaalisuuden mahdollisiin riskeihin, kuten ei-toivottuihin raskauksiin ja sukupuolitauteihin. Keskittyminen kielteisiin asioihin on usein lapsista ja nuorista pelottavaa. Tällainen seksuaalikasvatus ei myöskään tarjoa heille heidän tarvitsemiaan tietoja ja taitoja, ja aivan liian usein se on heidän elämänsä kannalta epäolennaista.

Kokonaisvaltainen lähestymistapa, jossa seksuaalisuus nähdään ihmisen voimavarana, auttaa lapsia ja nuoria kehittämään keskeisiä taitoja, joiden turvin he voivat päättää itse seksuaalisuudestaan ja suhteistaan eri kehitysvaiheissaan. Se auttaa heitä voimaantumaa niin, että he voivat toteuttaa seksuaalisuuttaan ja elää kumppanuussuhteissaan tyydyttävällä ja vastuullisella tavalla. Nämä taidot ovat myös hyvin tärkeitä, jotta he osaavat suojautua mahdollisilta riskeiltä.

Seksuaalikasvatus on myös osa yleisempää kasvatusta ja vaikuttaa siten lapsen persoonallisuuden kehittymiseen. Sen ennaltaehkäisevä luonne auttaa ehkäisemään seksuaalisuuteen liittyviä haittavaikutuksia, mutta voi myös parantaa elämänlaatua, terveyttä ja hyvinvointia. Tällä tavoin seksuaalikasvatus auttaa parantamaan terveyttä yleisellä tasolla.

Seksuaalikasvatuksen aloittaminen ei ole aina helppoa, etenkin kouluissa. Sitä vastustetaan varsin usein. Syynä tähän ovat lähinnä pelot ja väärät käsitykset seksuaalikasvatuksesta. Toivomme, että nämä standardit vaikuttavat myönteisesti siten, että ne kannustavat osaltaan maita käynnistämään seksuaalikasvatusta tai laajentamaan nykyisiä ohjelmiaan kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen toteuttamiseksi.

WHO:n Euroopan aluetoimisto käynnisti tämän aloitteen vuonna 2008, ja WHO:n kanssa yhteistyötä tekevä **Saksan liittovaltion terveystieteiden keskus** (Die Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, BZgA) on kehittänyt sitä tiiviissä yhteistyössä asiantuntijaryhmän kanssa. Ryhmään kuuluu 19 asiantuntijaa yhdeksästä Länsi-Euroopan maasta. Heidän taustansa vaihtelevat lääketieteestä psykologiaan ja yhteiskuntatieteisiin. Heillä kaikilla on runsaasti kokemusta seksuaalikasvatuksen alalta joko teoreettisesta tai käytännönläheisestä näkökulmasta. Puolitoista vuotta kestäneeseen prosessiin osallistui julkishallinnon ja kansalaisjärjestöjen, kansainvälisten järjestöjen ja yliopistomaailman edustajia, jotka kokoontuivat neljä kertaa työpajoihin (work-

shops). Ryhmä hyväksyi nämä seksuaalikasvatuksen standardit, jotka toivottavasti auttavat maita käynnistämään kokonaisvaltaista seksuaalikasvatusta. Standardit tarjoavat käytännön apua sopivien seksuaalikasvatusohjelmien kehittämistä varten ja saattavat samalla auttaa puhumaan kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen käynnistämisen puolesta.

Tämä asiakirja muodostuu kahdesta pääosasta: ensimmäisessä osassa luodaan yleiskatsaus seksuaalikasvatuksen taustalla vaikuttavaan ajattelumalliin, perusteluihin, määritelmiin ja periaatteisiin sekä sen osatekijöihin. Siinä esitellään kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen laaja käsite ja perustellaan, miksi se on erityisen tärkeää lapsille ja nuorille.

Asiakirjan toinen osa muodostuu taulukosta, jossa esitetään, mitä seksuaalikasvatuksen aiheita on käsiteltävä kussakin ikävaiheessa. Tämä osa on tarkoitettu lähinnä kouluissa annettavan kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen käytännön toteutusta varten, vaikka näiden standardien ei olekaan tarkoitus toimia täytöntöönpano-oppaana.

Kiitokset

Näiden standardien julkaisija, Saksan liittovaltion terveystieteiden tutkimuskeskus (BZgA), kiittää lämpimästi useita henkilöitä: tohtori Gunta Lazdanea WHO:n Euroopan aluetoimistosta tämän tärkeän prosessin käynnistämisestä sekä asiantuntijaryhmää, jonka jäseniä ovat professori Dan Apter (Väestöliiton seksuaaliterveysklinikka), Doortje Braeken (Kansainvälinen perhesuunnittelujärjestö IPPF), tohtori Raisa Cacciatore (Väestöliiton seksuaaliterveysklinikka), tohtori Marina Costa (sveitsiläinen seksuaali- ja lisääntymisterveyttä edistävä säätiö PLANeS), tohtori Peter Decat (Kansainvälinen lisääntymisterveyden keskus, Gentin yliopisto), Ada Dortch (IPPF), Erika Frans (SENSOA), Olaf Kapella (Itävallan perhetutkimuskeskus, Wienin yliopisto), tohtori Evert Ketting (seksuaali- ja lisääntymisterveyden alan ja HIV-/AIDS-asioiden konsultti), professori Daniel Kunz (Luzernin korkeakoulu), tohtori Margareta Larsson (Uppsalan yliopisto), tohtori Olga Loeber (*European Society for Contraception*), Anna Martinez (Yhdistyneen kuningaskunnan kansallinen lapsiasiain viraston seksuaalikasvatusfoorumi), tohtori Kristien Michielsen (Kansainvälinen lisääntymisterveyden keskus, Gentin yliopisto), Ulla Ollendorff (Norjan terveyshallitus), tohtori Simone Reuter (Nottinghamshiren ehkäisy- ja seksuaaliterveysyksikkö), Sanderijn van der Doef (Maailman väestösäätiö WPF), tohtori Ineke van der Vlugt (Rutgers Nisso Groep) ja Ekua Yankah (UNESCO). Nämä henkilöt ovat työskennelleet hankkeen parissa innolla ja uupumatta. On ollut ilo työskennellä asialleen omistautuneiden kollegoiden kanssa.

Sisällys

Esipuhe
Kiitokset

Osa 1 JOHDANTO	7
1 Tausta ja tarkoitus	7
1.1 Virallinen ja epävirallinen seksuaalikasvatus	8
1.2 Koulujen seksuaalikasvatuksen taustaa.....	9
1.3 Kouluissa annetun seksuaalikasvatuksen kehittyminen Euroopassa.....	10
1.4 Seksuaalikasvatusta koskevat järjestelyt Euroopassa.....	11
1.5 Eurooppa maailmanlaajuisesta näkökulmasta.....	13
1.6 Samansuuntaiset kansainväliset seksuaalikasvatusaloitteet	14
2 Seksuaalisuus, seksuaaliterveys ja seksuaalikasvatus – määritelmiä ja käsitteitä	16
3 Seksuaalikasvatuksen perusteet.....	21
3.1 Seksuaalikasvatuksen taustalla vallitsevat keskeiset näkökohdat	21
3.2 Lasten psykoseksuaalinen kehitys.....	22
4 Seksuaalikasvatuksen periaatteita ja tuloksia	28
5 Seksuaalikasvatuksen kohderyhmät ja yhteistyökumppanit.....	29
6 Seksuaalikasvatuksen antaminen – yleiset suuntaviivat ja perusvaatimukset	30
6.1 Seksuaalikasvatuksen seitsemän piirrettä.....	30
6.2 Kasvattajien osaaminen.....	32
Osa 2 SEKSUAALIKASVATUSTAULUKKO	33
1 Johdatus taulukkoon	33
1.1 Taulukon taustaa	33
1.2 Tukirakenteiden merkitys.....	34
1.3 Miksi seksuaalikasvatus pitäisi aloittaa ennen neljän vuoden ikää?	34
1.4 Miten taulukkoa luetaan?.....	35
2 Taulukko.....	38
Kirjallisuutta.....	55
A. Kirjallisuusviitteet	55
B. Tieteellistä kirjallisuutta lasten psykoseksuaalisesta kehityksestä	56
C. Opetussuunnitelmia ja oppikirjoja	58
D. Verkkosivuja	59

Between November 2008 and December 2009, a series of four workshops was organized by BZgA in Cologne, at which the invited experts jointly developed the Standards.

OSA 1 JOHDANTO

1 Tausta ja tarkoitus

Tässä asiakirjassa esitetään suositukset seksuaalikasvatuksen standardeiksi. Standardit kertovat, mitä lasten ja nuorten pitäisi tietää ja ymmärtää kussakin ikävaiheessa, millaisia tilanteita ja haasteita heidän pitäisi kyetä ratkaisemaan ja hallitsemaan kussakin iässä ja mitä arvoja ja asenteita heille täytyy kehittyä, jotta heidän seksuaalisuutensa voi kehittyä tyydyttävällä, positiivisella ja terveellä tavalla.

Asiakirjaa voidaan käyttää vaikuttamistyöhön sekä eri tasoisten opetusohjelmien kehittämiseen tai päivittämiseen.

Vaikuttamistyön alalla asiakirja voi auttaa vakuuttamaan poliittiset päättäjät siitä, miten tärkeää on käynnistää seksuaalikasvatus tai laajentaa nykyisiä toimintatapoja. Standardit tarjoavat hyvän lähtökohdan seksuaalikasvatuksesta keskeisten poliittisten päättäjien ja alan sidosryhmien kanssa käytävälle vuoropuhelulle. Jos standardeja käytetään olemassa olevien ohjelmien kehittämiseen tai päivittämiseen, asiakirjaa on mukautettava kyseisen maan erityistarpeisiin ja tilanteeseen sopivaksi. Standardit auttavat määrittelemään, mitä vaiheita voidaan toteuttaa seuraavaksi kokonaisvaltaisen lähestymistavan ottamiseksi käyttöön seksuaalikasvatuksen alalla. Lisäksi ne ohjaavat oppimistulosten määrittelyä, joka on keskeinen osa jokaista opetusohjelmaa.¹

Asiakirja vastaa Euroopan alueella ilmenneeseen seksuaalikasvatuksen standardeja koskevaan tarpeeseen. Monet Euroopan maat ovat lähestyneet WHO:n Euroopan aluetoimistoa ja pyytäneet apua seksuaalikasvatusohjelmien kehittämiseen. Nämä eurooppalaiset standardit perustuvat sellaisten Euroopan maiden kokemuksiin, joilla on pitkät perinteet seksuaalikasvatuksen alalla, ja niihin on koottu yhteen eri maista tulevien eurooppalaisten asiantuntijoiden osaaminen. Siten ne muodostavat arvokkaat suuntaviivat tällaisten ohjelmien kehittämistä varten.

Seksuaalikasvatusta koskeva ”uusi tarve”

Monet viime vuosikymmenten aikaiset muutokset ovat tuoneet mukanaan seksuaalikasvatusta koskevan tarpeen. Näitä muutoksia ovat muun muassa globalisaatio ja eri kulttuureista ja uskonnoista tulevien uusien väestöryhmien maahanmuutto, uuden median, erityisesti Internetin ja matkapuhelinteknologian, nopea leviäminen, HIV:n/AIDSin synty ja leviäminen, kasvava huoli lasten ja nuorten seksuaalisesta hyväksikäytöstä sekä viimeisenä muttei vähäisimpänä seksuaalisuutta koskevien asenteiden ja nuorten seksuaalisen käyttäytymisen muuttuminen. Nämä muutokset edellyttävät toimivia strategioita, jotta nuoret voivat hallita seksuaalisuuttaan turvallisella ja tyydyttävällä tavalla. Muodollisella seksuaalikasvatuksella on hyvät edellytykset tavoittaa valtaosa kohderyhmästä.

Eurooppalaiset standardit voivat toimia arvokkaana välineenä myös Euroopan ulkopuolisille kehittyneille ja vähemmän kehittyneille maille. Monet näistä maista pitävät erityisesti Eurooppaa tärkeänä esimerkkinä, ja monien Euroopan maiden hallitukset ja kansalaisjärjestöt auttavat näitä maita aktiivisesti kehittämään seksuaalikasvatustaan.

¹ Seksuaalikasvatuksen alalla on toteutettu monenlaisia toimia ja käynnistetty monenlaisia aloitteita. Kirjallisuutta-luvun osassa C annetaan tietoa seksuaalikasvatuksen eri näkökohtia käsittelevistä aineistoista ja välineistä. Unescon tietokanta ja BZGA:n ja IPPF:n laatimat laajat yleiskatsaukset seksuaalikasvatukseen Euroopassa voivat toimia hyödyllisenä lähtökohdana uusien opetusohjelmien kehittämiseen. Katso UNESCO HIV and AIDS Education Clearinghouse; IPPF (2006a, 2007), Lazarus & Liljestrand (2007) sekä BZGA/WHO Regional Office for Europe (2006).

Jotta tämä asiakirja ymmärrettäisiin kunnolla, on ensin käsiteltävä sitä, mitä tällaiset standardit voivat merkitä käytännössä, kun otetaan huomioon se, miten ihmisen seksuaalisuus tavallisesti kehittyy lapsuudessa ja nuoruudessa, sekä lukuisat tähän prosessiin vaikuttavat sosiaaliset, kulttuuriset, uskonnolliset ja muut tekijät.

1.1 Virallinen ja epävirallinen seksuaalikasvatus

Kasvuprosessinsa aikana lapset ja nuoret hankkivat vähitellen tietoa ja heille kehitty ihmiskehoon, intiimeihin suhteisiin ja seksuaalisuuteen liittyviä mielikuvia, arvoja, asenteita ja taitoja. Tämä oppiminen on peräisin monista lähteistä. Epäviralliset lähteet ovat tärkeimpiä etenkin varhaisemmissa kehitysvaiheissa. Esimerkkinä voidaan mainita vanhemmat, joiden merkitys on sitä suurempi, mitä pienemmästä lapsesta on kyse. Terveystieteiden, opetusalan tai psykologian alan ammattilaisten rooli tässä prosessissa on yleensä vähäisempi. Tämä on ymmärrettävää, sillä ammattilaisilta pyydetään apua lähes yksinomaan sellaisissa ongelmatilanteissa, jotka vain ammattilainen voi auttaa ratkaisemaan. Länsimaisessa kulttuurissa painotetaan yhä voimakkaammin ongelmien ennaltaehkäisyä, mikä koskee enenevässä määrin myös intimitettiin ja ihmisen seksuaalisuuden alaa. Tämän seurauksena ammattilaisia on pyydetty osallistumaan näihin asioihin aktiivisemmin.

Ammattilaisten myönteisen lähestymistavan merkitys

Kuten edellä on todettu, huomattava osa seksuaalisuuteen liittyvästä oppimisesta tapahtuu muualla kuin ammattilaisten antamassa opetuksessa. Siitä huolimatta ammattilaiset ovat merkittävässä osassa. Virallisella kasvatuksella ei tietenkään juuri muokata ihmisen seksuaalisuutta, ja seksuaalikasvattajat keskittyvätkin yleensä ongelmiin (kuten ei-toivottuihin raskauksiin ja sukupuolitauteihin) ja niiden ennaltaehkäisyyn. Siksi heidän lähestymistapaansa arvostellaan usein pääosin kielteiseksi eli ongelmiin keskittyväksi. Ongelmien ja riskien käsittely ei aina vastaa nuorten kysymyksiä, kiinnostusten kohteita, tarpeita ja kokemuksia eikä siten välttämättä vaikuta heidän käyttäytymiseensä toivotulla tavalla. Siksi on peräänkuulutettu positiivisempaa lähestymistapaa, joka olisi paitsi tehokkaampi myös realistisempi. Seksuaalikasvatuksen kehittämiseksi onkin tavallaan ollut kyse pyrkimyksestä sovittaa ammattilaisten täydentävä, ennaltaehkäisyyn painottunut rooli yhteen sen kanssa, että nuoret tarvitsevat merkityksellistä, tehokasta, hyväksyttävää ja kiinnostavaa tietoa.

Nuoret tarvitsevat sekä epävirallista että virallista seksuaalikasvatusta

On tärkeää painottaa, että nuoret tarvitsevat sekä epämuodollista että muodollista seksuaalikasvatusta. Niiden ei pitäisi olla toisensa vastakohtia vaan täydentää toinen toisiaan. Nuoret tarvitsevat päivittäisessä sosiaalisessa ympäristössään rakkautta, tilaa ja tukea voidakseen kehittää seksuaalista identiteettiään, ja toisaalta heidän on hankittava tiettyjä tietoja ja omaksuttava asenteita ja taitoja. Tässä ammattilaiset ovat merkittävässä asemassa. Tärkeimpiä asiantuntevan tiedon välittäjiä ovat koulut, oppikirjat, esitteet, lehtiset ja CD-ROM-levyt, Internetin valistussivustot, radion ja television opetusohjelmat ja -kampanjat sekä (terveydenhuollon) palvelujen tarjoajat.

Tässä asiakirjassa keskitytään koulussa annettavaan seksuaalikasvatukseen. Tämän ei kuitenkaan pidä tulkita tarkoittavan sitä, että koulu olisi ainut merkittävä tiedon välittäjä.

1.2 Koulujen seksuaalikasvatuksen taustaa

”Nuorison” syntyminen 1970-luvun ”seksuaalisen vallankumouksen” yhteydessä

Länsi-Euroopan kouluissa seksuaalikasvatus aloitettiin pitkälti 1970- ja 1980-luvulla – samaan aikaan kun markkinoille tuli moderneja luotettavia ehkäisymenetelmiä (erityisesti e-pilleri) ja abortti laillistettiin useimmissa maissa. Nämä innovaatiot tarjosivat täysin uuden mahdollisuuden erottaa seksuaalisuus lisääntymisestä. Tämä muutos käynnisti vuoden 1970 tietämällä ”seksuaalisen vallankumouksen” ja edisti yhdessä muiden tekijöiden kanssa naisten emansipaatiota. Seksuaalisuuteen liittyvät arvot ja normit alkoivat muuttua, ja seksuaalinen käyttäytyminen alkoi muuttua – tai menetti ainakin äärimmäisen tabun luonteen. Siitä tuli asia, josta voitiin keskustella avoimesti julkisesti. Tämä kehitys vaikutti osaltaan myös siihen, että lapsuuden ja aikuisuuden välille syntyi uusi välivaihe, jota alettiin kutsua nuoruudeksi. Tämän välivaiheen ominaispiirteiksi nousivat vähitellen lisääntynyt riippumattomuus vanhemmista, rakkaus- ja seksisuhteiden solmiminen (kauan) ennen avioliittoa, avioliitto sekä avioitumisen ja perheen perustamisen viivästyminen. 2000-luvun alussa eurooppalaisten nuorten ensimmäiset seksuaaliset kontaktit ajoittuivat yleisesti ottaen keskimäärin 16–18 vuoden ikään. Heillä on useita kumppaneita, ennen kuin he avioituvat (tai muuttavat pysyväan avioliittoon) noin 25 vuoden ikäisinä, ja ensimmäisen lapsensa he saavat 28–30-vuotiaina.² Tänä aikana – ennen kuin nuoret siirtyvät vakituiseseen parisuhteeseen – heihin kohdistuu sekä ei-toivotun raskauden että sukupuolitauditartuntojen riski, joka on huolestuttava sekä yksilön että kansanterveyden näkökulmasta. 1980-luvulla puhjennut HIV-/AIDS-epidemia toi mukanaan paljon vakavamman riskin, joka lisäsi ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä. Myös muut tekijät vaikuttivat siihen, että nuorten seksuaalisuuteen ja seksuaaliterveyteen alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Seksuaalinen hyväksikäyttö ja väkivalta olivat aiemmin olleet tabuja, joita oli tapana peitellä. Niistä ryhdyttiin puhumaan avoimemmin, niitä alettiin paheksua moraalisesti ja niiden katsottiin edellyttävän ennaltaehkäiseviä toimia. Samoin median ja mainonnan ”seksuaalisoitumisen” katsottiin vaikuttavan yhä kielteisemmin nuorten käsityksiin seksuaalisuudesta, ja tämän katsottiin edellyttävän jonkinlaisia tasapainottavia vastatoimia.

Koulujen seksuaalikasvatus – yhteiskuntien vastaus sosiaalisiin muutoksiin

Nämä perustavanlaatuiset sosiaaliset muutokset vaativat yhteiskunnalta uusia vastauksia. Pohjimiltaan muutoksissa oli kyse siitä, että yhteiskuntaan syntyi lapsuuden ja aikuisuuden välille uusi ikäryhmä, jolla oli oma kulttuurinsa, käyttäytymistapansa ja omat tarpeensa. Seksuaalisuuden alalla muutos edellytti uudenlaisia terveystalvveluja tai olemassa olevien palvelujen muuttamista sekä uusia tiedotus- ja valistustoimia. Sitä, että seksuaalikasvatusta ryhdyttiin vaatimaan 1900-luvun jälkipuoliskolla koko Euroopassa, pitäisikin tarkastella ensisijaisesti tästä näkökulmasta. Myös uudet näkemykset, erityisesti ihmisoikeuksiin pohjautuvat käsitykset tämän uuden ikäryhmän (seksuaalisista) oikeuksista ja rooleista vaikuttivat siihen, että seksuaalikasvatusta pidettiin tarpeellisena. On tärkeää huomata, että tämä prosessi tapahtui kaikissa Euroopan maissa, vaikka joissakin maissa siihen mukauduttiinkin muita aiemmin tai nopeammin. Erityisesti kouluissa annettava seksuaalikasvatus on keskeinen osa tätä sopeutumista. Suorat syyt, joilla seksuaalikasvatuksen aloittamista kouluissa on perusteltu, ovat muuttuneet vuosien mittaan. Ne ovat myös vaihdelleet maittain ei-toivottujen raskauksien ehkäisemisestä HIV-tartuntojen ja muiden sukupuolitauditartuntojen ehkäisemiseen. Lisäksi seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvien skandaalien seurauksena seksuaalikasvatusta alettiin käsitellä julkisuudessa paljon enemmän ja seksuaalikasvatusta alettiin vaatia myös pienemmille lapsille. Tätä pyyntöä on tukenut se, että näkemykset lapsista ovat muuttuneet yleisesti: nykyään lapsi nähdään subjektina.³ Nämä eri

² Katso OECD (2008). Katso myös WHO:n Euroopan aluetuimisto (2008).

³ Lapsi nähdään erillisenä henkilönä, jolla on erityisiä taitoja ja tarpeita, jotka liittyvät muun muassa hänen tapaansa ilmaista läheisyyttä, aistillisuutta tai kiinnostusta kehoa kohtaan. Lapsen voimavaroja on vaalittava asianmukaisesti.

syvät ovat yhdistyneet vähitellen kokonaisvaltaisemmiksi näkemyksiksi seksuaalikasvatuksesta. Seksuaalikasvatuksen keskeiseksi perusteeksi on noussut näkemys siitä, että nuoria pitäisi auttaa käsittelemään seksuaalisuutta vastuullisella, turvallisella ja tyydyttävällä tavalla sen sijaan, että seksuaalikasvatuksessa keskitytään pääasiassa yksittäisiin ongelmiin tai uhkiin. Tämän kokonaisvaltaisen näkemyksen mukaan seksuaalisuudessa on kyse paljon laajemmasta asiasta kuin pelkästään sukupuoliyhdyntästä, ja se on nykyisin vallitseva käsitys seksuaalisuuden ja seksuaaliterveyden asiantuntijoiden keskuudessa koko Euroopassa.

1.3 Kouluissa annetun seksuaalikasvatuksen kehittyminen Euroopassa⁴

Euroopassa seksuaalikasvatus on kuulunut koulujen opetusohjelmiin yli 50 vuoden ajan eli kauemmin kuin missään muualla maailmassa. Seksuaalikasvatus sai alkunsa virallisesti Ruotsissa, missä aineesta tuli pakollinen kaikissa kouluissa vuonna 1955. Käytännössä kului monta vuotta, ennen kuin aineesta tuli osa opetusohjelmaa, sillä suuntaviivojen, oppikirjojen ja muun opetusmateriaalin laatiminen ja opettajien kouluttaminen vei useita vuosia.

Länsi-Euroopassa seksuaalikasvatus aloitettiin aikaisemmin ...

1970- ja 1980-luvulla seksuaalikasvatus aloitettiin monissa muissa Länsi-Euroopan maissa – ensin muissa Pohjoismaissa, sen jälkeen myös Pohjoismaiden ulkopuolella. Esimerkiksi Saksassa se aloitettiin vuonna 1968 ja Itävallassa vuonna 1970. Alankomaissa ja Sveitsissä se aloitettiin 1970-luvulla, joskin koulujen (tai Sveitsin tapauksessa kantonien) laajan itsemääräämisoikeuden vuoksi siitä ei tullut heti pakollista.⁵ 1990-luvulla ja 2000-luvulla seksuaalikasvatusta ryhdyttiin antamaan kouluissa myös muissa maissa: ensin Ranskassa, Iso-Britanniassa ja muutamissa muissa Länsi-Euroopan maissa sekä myöhemmin vähitellen myös Etelä-Euroopan maissa, kuten Portugalissa ja Espanjassa. Jopa Irlannissa, missä uskonnollinen vastustus on perinteisesti ollut voimakasta, seksuaalikasvatuksesta tuli pakollista ensimmäisen ja toisen asteen kouluissa vuonna 2003. Euroopan unionin vanhoista jäsenvaltioista vain muutamissa lähinnä Etelä-Euroopan maissa ei ole vielä ryhdytty antamaan seksuaalikasvatusta.

... kuin Keski- ja Itä-Euroopassa

Keski- ja Itä-Euroopassa seksuaalikasvatusta ryhdyttiin kehittämään kommunismin romahdettua. Sitä ennen yksittäisissä maissa oli toteutettu joitakin aloitteita, mutta jälkikäteen ajatellen niitä tuskin edes voidaan kutsua seksuaalikasvatusaloitteiksi. Aloitteissa oli kyse lähinnä valmistautumisesta avioliittoon ja perhe-elämään, ja niissä kiellettiin se tosiasia, että nuoret kiinnostuvat vähitellen rakkaussuhteista, ja erityisesti se, että nuoret voisivat harrastaa seksiä ennen avioliittoa. Aloitteissa käsiteltiin tuskin koskaan valmistautumista seksuaalisuuteen. Nykyisenkaltainen seksuaalikasvatus aloitettiin Keski- ja Itä-Euroopan maissa 20–30 vuotta myöhemmin kuin Länsi-Euroopassa. Vain muutamassa maassa, lähinnä Tšekin tasavallassa ja Virossa, on ryhdytty vakavasti kehittämään nykyaikaista seksuaalikasvatusta, joka poikkeaa perhekasvatuksesta. Monissa Keski- ja Itä-Euroopan maissa kehitys on hidastunut viime aikoina siksi, että (poliittinen, kulttuurinen ja uskonnollinen) fundamentalismi on lisääntynyt julkisissa yhteyksissä.

4 Tiedot koulujen seksuaalikasvatuksesta perustuvat pääasiassa SAFE-raportteihin. Katso IPPF (2006a, 2007), Lazarus & Liljestrand (2007).

5 Alankomaissa seksuaalikasvatuksesta ei tullut koskaan varsinaisesti pakollista, ja Sveitsissä siitä tuli pakollista vasta kaksikymmentä vuotta myöhemmin AIDS-epidemian puhjettua.

Maat eivät ole vaihtaneet keskenään tietoa standardeista ja menettelytavoista

Euroopan maat ovat vaikuttaneet toisiinsa hätkähdyttävän vähän seksuaalikasvatusta koskevien toimintaperiaatteiden, opetusohjelmien tai standardien kehittämisen alalla. Tämä on johtunut todennäköisesti lähinnä kielimuureista. Asiakirjoja on käännetty ja julkaistu kansainvälisissä julkaisuissa harvoin. Sama koskee alan tutkimusta. Nuorten kasvatustarpeita tai opetusohjelmien laatua ja tehokkuutta on tutkittu lähinnä kansallisiin tarkoituksiin ja tutkimuksia on julkaistu kansallisilla kielillä sen sijaan, että niillä olisi täydennetty kansainvälistä tieteellistä osaamista. Siksi ei ole kovinkaan yllättävää, että UNESCO:n julkaisussa ”*International Technical Guidance on Sexuality Education*”⁶ esitetty uusin katsaus seksuaalikasvatuksen vaikutustenarviointitutkimuksiin sisälsi 47 Yhdysvalloissa tehtyä tutkimusta mutta vain 11 muissa kehittyneissä maissa tehtyä tutkimusta. Suurin osa näistä 11 eurooppalaisesta tutkimuksesta oli tehty Isonsa-Britanniassa ja vain muutama muissa Euroopan maissa. Tämä saattaa luoda helposti väärän mielikuvan siitä, etteivät eurooppalaiset ole kiinnostuneita seksuaalikasvatuksen tutkimisesta. Tämä mielikuva olisi virheellinen, kuten edellä todettiin.⁷ Euroopassa on paljon kokemusta aiheesta ja luultavasti hyvin dokumentoituja kansallisia tietokantoja. Nämä pitäisi saada kansainväliseen käyttöön julkaisemalla tutkimuksia ja niiden tuloksia järjestelmällisemmin.

1.4 Seksuaalikasvatusta koskevat järjestelyt Euroopassa

Tämän asiakirjan standardien mahdolliset käyttötavat riippuvat pitkälti seksuaalikasvatuksen järjestämis- ja toteuttamistavasta, joka vaihtelee suuresti eri puolilla Eurooppaa. Siksi standardien asianmukainen ymmärtäminen ja arviointi edellyttää tiettyjä taustatietoja näistä eroista ja niiden taustoista.

Seksuaalikasvatus laajana käsitteenä – varhainen aloitus

Ikä, jossa seksuaalikasvatusta ryhdytään antamaan, vaihtelee suuresti eri puolilla Eurooppaa. SAFE-raportin⁸ mukaan se vaihtelee viidestä vuodesta (Portugali) 14 vuoteen (Espanja, Italia ja Kypros). Lähempi tarkastelu osoittaa kuitenkin, etteivät erot ole niin valtavia, miltä ne voivat ensi näkemältä vaikuttaa. Ne riippuvat pitkälti siitä, mitä seksuaalikasvatuksella tarkoitetaan. Tässä asiakirjassa käytetään laajaa määritelmää, joka käsittää seksuaalisuuden ja seksuaalisten kontaktien fyysisten, emotionaalisten ja vuorovaikutteisten näkökohtien lisäksi monia muita näkökohtia, kuten ystävyuden sekä turvallisuuden ja viehätyksen tunteet. Tätä laajempaa käsitettä käytettäessä on ymmärrettävämpää, että monissa maissa seksuaalikasvatus aloitetaan alakoulutasolla. Kun muodollinen seksuaalikasvatus aloitetaan yläkoulutasolla, käytetään yleensä paljon suppeampaa ”seksuaalisten kontaktien” määritelmää. Tämä määritelmäero selittää myös sen, miksi joissakin maissa suositaan ”seksuaalikasvatus”-termin sijaan muotoa ”seksuaali- ja parisuhdekasvatus” tai muuta vastaavaa ilmaisua.

Tässä asiakirjassa päätettiin tarkoituksella noudattaa lähestymistapaa, jossa seksuaalikasvatus alkaa lapsen syntymästä. Lapset oppivat heti syntymänsä jälkeen ruumiillisen kontaktin, lämmön ja läheisyyden arvon ja siihen liittyvän mielihyvän. Pian tämän jälkeen he oppivat, mikä on ”likaista” ja mikä ei. Myöhemmin he oppivat miehen ja naisen välisen eron sekä tuttujien ja tuntemattomien välisen eron. Olennaista on se, että vanhemmat välittävät lapsilleen näiden syntymästä lähtien ihmiskehoon ja läheisyyteen liittyviä viestejä – toisin sanoen he aloittavat seksuaalikasvatuksen.

6 Katso UNESCO (2009a).

7 Katso myös luku 1.5 ”Eurooppa maailmanlaajuisesta näkökulmasta”.

8 Katso IPPF (2006a).

Seksuaalikasvatuksen on oltava ikään nähden sopivaa

Termi ”ikään nähden sopiva” on tässä yhteydessä tärkeä. Itse asiassa olisi tarkoituksenmukaisempaa käyttää termiä ”kehitysvaiheeseen sopiva”, koska kaikki lapset eivät kehity samaa vauhtia. Tässä tekstissä käytetään kuitenkin termiä ”ikään nähden sopiva” läheisenä vastineena ”ikä- ja kehitysvaiheeseen sopivalle”. Termi viittaa siihen, että se, mikä on kussakin ikä- ja kehitysvaiheessa kiinnostavaa ja olennaista ja miten yksityiskohtaisesti asioita on käsiteltävä, muuttuu vähitellen. Kun nelivuotias lapsi kysyy, mistä vauvat tulevat, ”äidin mahasta” on yleensä riittävä ja ikään nähden sopiva vastaus. Sama lapsi voi kuitenkin alkaa myöhemmin ihmetellä, miten vauva pääsi äidin mahaan, ja tuolloin toisenlainen vastaus on ikään nähden sopiva. ”Olet liian pieni puhumaan siitä” ei siis ole sopiva vastaus. Se, millainen vastaus on ikään nähden sopiva, selittää myös sen, miksi seksuaalikasvatuksessa on käsiteltävä samoja asioita uudelleen eri ikävaiheissa: myöhemmällä iällä niitä käsitellään perusteellisemmin.

Seksuaalikasvatus monialaisena opetusohjelman aineena

Myös oppiaine, jonka osana seksuaalikasvatusta annetaan, ja siitä vastaavan opettajan koulutustausta vaihtelevat eri puolilla Eurooppaa. Joskus seksuaalikasvatusta annetaan omana itsenäisenä oppiaineenaan, mutta tavallisimmin se on liitetty muihin aineisiin. Sillä on ilmeisin yhteys biologiaan, mutta maasta, koulun tyypistä ja muista olosuhteista riippuen sitä voidaan antaa myös kansalaistaidon, yhteiskuntaopin tai sosiaalisten taitojen opetuksen, terveystiedon, filosofian, uskonnon, kielten tai liikunnan opetuksen yhteydessä. Oppiaine, jonka yhteydessä seksuaalikasvatusta annetaan ja opettajan koulutustausta vaikuttavat voimakkaasti opetuksen sisältöön ja opettajan käyttämiin opetusmenetelmiin. Kun seksuaalikasvatusta annetaan osana biologian tai terveystiedon opetusta, painopiste on usein fyysisissä näkökohdissa. Jos sitä annetaan sen sijaan osana humanististen aineiden opetusta, huomiota kiinnitetään enemmän sosiaalisiin, moraalisiin ja vuorovaikutusta koskeviin kysymyksiin.

Hyvä keino taata kokonaisvaltainen ote on tehdä aineesta monialainen asettamalla eri osa-alueita eri opettajien vastuulle.⁹ Kokemus on osoittanut, että tällöin on tärkeää, että yksi opettaja vastaa materiaalin ja opetuksen yleisestä koordinoinnista. Toinen yleisesti käytetty menetelmä on kutsua kouluun ulkopuolisia asiantuntijoita käsittelemään tiettyjä asioita. Nämä voivat olla lääkäreitä, sairaanhoitajia, kättilöitä, nuorisotyöntekijöitä tai psykologeja, jotka ovat saaneet erityiskoulutusta seksuaalikasvatuksen alalla. Myös seksuaaliterveyden alan kansalaisjärjestöjä tai nuorten terveysterveyspalveluja käytetään usein tähän tarkoitukseen. Joissakin maissa (esim. Ruotsi ja Viro) osa lasten seksuaalikasvatuksesta annetaan läheisillä nuorisoterveysasemilla. Tämän oletetaan madaltavan nuorten kynnystä tulla terveysasemalle ja käydä siellä myös tulevaisuudessa.

Seksuaalikasvatuksesta (ja parisuhdekasvatuksesta) on tulossa enenevässä määrin pakollinen kouluaine. Tämä on tärkeä näkökohta sen toteuttamisen kannalta, sillä kuten joidenkin maiden kokemukset ovat osoittaneet, asiaan kiinnitetään todennäköisesti vähemmän huomiota, jos pakko poistetaan. Toisaalta seksuaalikasvatuksen pakollisuus ei automaattisesti johda laadukkaaseen ja kokonaisvaltaiseen opetukseen. Siksi tarvitaan myös alhaalta ylöspäin suuntautuva prosessi, jossa opettajia motivoidaan, koulutetaan ja tuetaan. Viime vuosikymmeninä koko Euroopassa on ollut yleisenä suuntauksena tehdä seksuaalikasvatusta pakollista, ilman että vanhemmat ovat voineet kieltää lapsiaan osallistumasta opetukseen, jos he ovat vastustaneet sen sisältöä voimakkaasti. Käytännössä vanhemmat (myös vähemmistöihin kuuluvat vanhemmat) kuitenkin kannattavat usein koulujen antamaa seksuaalikasvatusta, sillä he eivät ole itse tehtävän tasalla tai pitävät aiheen käsittelemistä kiusallisena.

⁹ Esimerkiksi Ranskassa seksuaalikasvatusta antavat monet eri aineiden opettajat.

Tältä osin on tärkeää huomata, ettei seksuaalikasvatus ole juuri koskaan koeaine, vaikka sen jotkin osat voivatkin olla, koska ne ovat osa pakollista ainetta, kuten biologiaa. Seksuaalikasvatuksen olisi kuitenkin tärkeää olla koeaine, jotta siihen kiinnitettäisiin riittävästi huomiota.

Vanhempien kanssa olisi hyvä järjestää jonkinlaista opetusohjelman kehittämiseen tähtäävää yhteistyötä, jolla taattaisiin, että he antavat tarvittavan tukensa, ja jotta varmistettaisiin, että vanhempien epämuodollinen rooli ja koulun muodollinen rooli nivoutuvat saumattomasti yhteen. Ainakin yhdessä Euroopan maassa (Itävalta) tätä yhteistyötä edellytetään jopa virallisesti. Koulu ei kuitenkaan missään nimessä ole ainoa paikka tai organisaatio, joka voi toimia tällä alalla tärkeässä osassa. Monet muut lasten ja nuorten kanssa tiiviisti työskentelevät organisaatiot sekä tiedotusvälineet voivat antaa oman hyödyllisen panoksensa.

Lisäksi on huomattava, että opetusohjelmien (ml. seksuaalikasvatusohjelmien) kehittämisestä ja toteuttamisesta vastaavien viranomaisten hajauttamisessa on eroja. Siten seksuaalikasvatuksen käytännön toteutus voi vaihdella suuresti maasta riippuen. Esimerkiksi Ruotsissa, missä opetusalan keskusviranomaisilla on vahvat perinteet, opetusohjelmasta päätetään keskitetysti. Silti kulttuurisesti samankaltaisissa maissa, kuten Tanskassa ja Alankomaissa, tällaiset päätökset kuuluvat paikallisille tai yksittäisille kouluviranomaisille.

1.5 Eurooppa maailmanlaajuisesta näkökulmasta

UNESCO:n kansainvälinen katsaus seksuaalikasvatusohjelmien arviointitutkimuksiin sisältää luettelon ohjelmista. Luettelo osoittaa, että tällaisia ohjelmia toteutetaan nykyisin hyvin monissa kehittyneissä maissa ja kehitysmaissa.¹⁰ Kehittyneiden maiden ohjelmat, erityisesti Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa toteutetut ohjelmat, ovat innoittaneet monia kehitysmaiden ohjelmia ja tarjonneet niille tukea.

Ohjelmien kolme tyyppiä

Maa- ja maailmanlaajuisesta historiallisesta näkökulmasta seksuaalikasvatusohjelmat voidaan jakaa periaatteessa kolmeen ryhmään:

1. ohjelmiin, joissa keskitytään pääasiassa tai yksinomaan sukupuoliyhdyntästä pidättäytymiseen ennen avioliittoa ja joita kutsutaan ”miten sanoa ei -ohjelmiksi” ja ”pidättäytymisohjelmiksi” (1. tyyppi)
2. ohjelmiin, joissa pidättäytyminen on yksi vaihtoehto mutta joissa kiinnitetään myös huomiota ehkäisyyn ja turvaseksiin. Näitä ohjelmia nimitetään usein ”kattavaksi seksuaalivalistukseksi” erotuksena ”pidättäytymisohjelmista” (2. tyyppi).
3. ohjelmiin, joihin sisältyy 2. tyyppin tekijöitä ja joissa niitä tarkastellaan laajemmin henkilökohtaisen ja seksuaalisen kasvun ja kehityksen näkökulmasta. Näitä ohjelmia kutsutaan tässä asiakirjassa ”kokonaisvaltaiseksi seksuaalikasvatukseksi” (3. tyyppi).

Yhdysvaltojen republikaanihallitus tuki ensimmäisen tyyppin ohjelmia voimakkaasti viimeisen vuosikymmenen aikana, ja ne ovat vaikuttaneet jossakin määrin myös kehitykseen muualla, erityisesti joissakin kehitysmaissa ja Itä-Euroopan maissa. Toisen tyyppin ohjelmia on kehitetty vastareaktionä pidättäytymisohjelmille. Laaja tutkimus, jossa verrattiin ensimmäisen ja toisen tyyppin tuloksia Yhdysvalloissa, osoitti, etteivät pidättäytymisohjelmat vaikuta myönteisesti seksuaaliseen käyttäytymiseen tai teiniraskauden riskiin, toisin kuin kattavat ohjelmat.¹¹

Toisen ja kolmannen ohjelmatyyppin välinen raja ei ole tarkka ja riippuu lähinnä määritelmästä.

¹⁰ Katso UNESCO et al. (2009a), sivulta 13 alkaen.

¹¹ Katso Kohler et al. (2008).

Valitettavasti Yhdysvalloissa toteutetaan lähes yksinomaan ensimmäisen ja toisen tyyppin ohjelmia, kun taas Länsi-Euroopassa kolmannen tyyppin ohjelmat ovat yleisimpiä. Seksuaalivalistusta käsittelevä kansainvälinen kirjallisuus on lähes yksinomaan englanninkielistä, mutta useimmat Euroopassa annettavaan seksuaalikasvatukseen liittyvät asiakirjat – suuntaviivat, käsi-kirjat, opetusmateriaalit ja jopa arviointikertomukset – on laadittu Euroopan maiden kansallisilla kielillä. Koska kansainvälinen lukijakunta ei yleensä pysty lukemaan niitä, syntyy herkästi väärä mielikuva siitä, että englanninkieliset ohjelmat, joista useimmat ovat lähtöisin Yhdysvalloista, olisivat lähes ainoita olemassa olevia.

Tässä yhteydessä on tärkeää korostaa, että kolmannen tyyppin ohjelmien lähtökohtana on erilainen ajattelutapa kuin ensimmäisen ja toisen tyyppin ohjelmissa. Jälkimmäisissä keskitytään yleensä paljon voimakkaammin konkreettisten tulosten, erityisesti käyttäytymiseen liittyvien tulosten saavuttamiseen. Ensimmäistä ja toista tyyppiä edustavien seksuaalikasvatusohjelmien arvioinnissa keskeisiä kysymyksiä ovat seuraavat: ”Onko ohjelma myöhentänyt ensimmäistä yhdyntää?”, ”Onko ohjelma vähentänyt seksikumppaneiden määrää?” tai jopa ”Onko ohjelma vähentänyt yhdyntätiheyttä?”

Euroopassa seksuaalikasvatuksessa keskitytään ensisijaisesti henkilökohtaiseen kasvuun, kun taas Yhdysvaltojen seksuaalikasvatuksessa keskitytään pääasiassa ongelmien ratkaisemiseen tai niiden ehkäisemiseen. Tämä perustavanlaatuinen ero johtuu monista historiallisista, sosiaalisista ja kulttuurisista syistä, joita ei voida käsitellä tässä yhteydessä. Asia on kuitenkin tärkeää panna tässä merkille. Länsi-Euroopassa seksuaalisuutta, sellaisena kuin se herää ja kehittyy nuoruudessa, ei nähdä ensisijaisesti ongelmana ja uhkana vaan elämän rikkauden tärkeänä lähteenä.

1.6 Samansuuntaiset kansainväliset seksuaalikasvatusaloitteet

Tällä asiakirjalla, jossa suositellaan eurooppalaisia seksuaalikasvatuksen standardeja, täydennetään muita eurooppalaisia ja maailmanlaajuisia aloitteita hyvän seksuaalikasvatuksen edistämiseksi.

Vuonna 2001 julkaistiin **WHO:n Euroopan alueen seksuaali- ja lisääntymisterveyttä koskeva strategia** (*WHO European Regional Strategy on Sexual and Reproductive Health*).¹² Tässä kymmenvuotisessa strategiassa EU:n jäsenvaltioita kehoitettiin valistamaan nuoria seksuaalisuuden ja lisääntymisen kaikista näkökohdista ja auttamaan heitä kehittämään elämäntaitoja, joita he tarvitsevat käsitellä näitä asioita tyydyttävällä ja vastuullisella tavalla. Siinä vaadittiin myös lainsäädäntö- ja sääntelykehyksiä lakien ja politiikkojen tarkistamiseksi, jotta niillä varmasti edistettäisiin yhtäläisiä mahdollisuuksia saada seksuaali- ja lisääntymisterveyttä koskevaa valistusta.

Marraskuussa 2006 BZgA ja WHO:n Euroopan aluetoimisto järjestivät Kölnissä eurooppalaisen konferenssin aiheesta ”**Youth Sex Education in a Multicultural Europe**” (nuorten seksuaalikasvatus monikulttuurisessa Euroopassa). Konferenssi tarjosi 26 maasta tulleille yli sadalle asiantuntijalle mahdollisuuden esitellä kansallisia seksuaalikasvatusstrategioita ja onnistuneita aloitteita ja keskustella niistä. Se kannusti heitä myös verkostoitumaan ja tekemään tämän alan yhteistyötä Euroopan alueella. Konferenssia valmisteltiin laatimalla joukko **maakohtaisia asiakirjoja nuorten seksuaalikasvatuksesta Euroopassa** (*Country Papers on Youth Sex Education in Europe*)¹³. Niihin pyrittiin ensimmäistä kertaa keräämään ja kokoamaan yhteen kokemuksia seksuaalikasvatuksesta 16:ssa Euroopan maassa. Nämä standardit merkitsevät eurooppalaisen seksuaalikasvatuksen kehittämisen seuraavaa vaihetta.

Lähes samaan aikaan Kölnissä järjestetyn konferenssin kanssa saatiin vuonna 2005 käynnistetyt ”**SAFE-hankkeen**” (*Sexual Awareness for Europe*) tulokset. Kyseessä on **IPPF:n Euroopan verkoston** ja sen 26 jäsenyhdistyksen sekä Lundin yliopiston (Ruotsi) ja WHO:n Euroopan aluetoimiston yhteinen aloite, joka sai taloudellista tukea Euroopan komission terveyden ja kuluttaja-

¹² Katso WHO:n Euroopan aluetoimisto (1999/2001).

¹³ BZgA / WHO:n Euroopan aluetoimisto (2006).

asioiden pääosastolta. Tämän kumppanuusaloitteen tavoitteena oli parantaa eurooppalaisten nuorten seksuaali- ja lisääntymisterveyttä ja tiedottaa heidän asiaan liittyvistä oikeuksistaan. Tässä laajassa ja innovatiivisessa hankkeessa laadittiin kolme pääraporttia.¹⁴ Niistä yksi on ”**Reference Guide to Policies and Practices in Sexuality Education in Europe**” (Euroopassa annettavaa seksuaalikasvatusta koskevien politiikkojen ja käytäntöjen hakuopas), jota on käytetty laajalti koko tämän johdanto-osan tukena. Yksi oppaassa esitetystä suosituksesta oli, että on ”varmistettava, että kattavasta seksuaalikasvatuksesta tulee ensimmäisen ja toisen asteen kouluissa pakollinen aine, jolle asetetaan selvät vähimmäisvaatimukset ja opetustavoitteet”.¹⁵ Vaikka seksuaalikasvatuksen standardit onkin laadittu riippumattomasti, ne täydentävät SAFE-hankkeen tuloksia.

Vuonna 2009 UNESCO julkaisi (yhdessä muiden YK:n järjestöjen kanssa) kaksiosaisen oppaan nimeltä ”**Technical Guidance on Sexuality Education**” (Seksuaalikasvatuksen opas ammattilaisille).¹⁶ Näiden suuntaviivojen laatijat ovat vaihtaneet keskenään tietoa, kokemuksia ja näkemyksiä, mutta ainoastaan näiden standardien toisessa kehittämisvaiheessa. Nämä kaksi asiakirjaa ovat osin päällekkäisiä, mutta UNESCO:n asiakirjassa esitetään maailmanlaajuisia suosituksia, kun taas nämä standardit ovat aluekohtaisia.

Vuonna 2009 Population Council -järjestö julkaisi seksuaalikasvatusta koskevan käsikirjan nimeltä ”**It is All One Curriculum. Guidelines and Activities for a Unified Approach to Sexuality, Gender, HIV, and Human Rights Education**” (Kaikenkattava opetusohjelma. Suuntaviivat ja toimenpiteet seksuaalisuuden, sukupuolen, HIV:n ja ihmisoikeuskasvatuksen käsittelemiseksi yhtenäisellä tavalla). Nämä suuntaviivat laati työryhmä, joka muodostui useiden kansalaisjärjestöjen edustajista (mm. IPPF).¹⁷

Edellä esitetty kooste osoittaa, että viimeisen vuosikymmenen aikana on toteutettu useita seksuaalikasvatusaloitteita. Tämän aloitteen tavoitteena on täyttää Euroopassa vallitseva tyhjiö, ja se perustuu aiemmin tehtyihin ja samansuuntaisiin julkaisuihin.

14 Katso IPPF (2006a, 2007, Lazarus & Liljestrand 2007).

15 PPF (2007), s. 18.

16 UNESCO (2009a, 2009b).

17 Katso Population Council (2009).

2 Seksuaalisuus, seksuaaliterveys ja seksuaalikasvatus – määritelmiä ja käsitteitä

Sukupuolen, seksuaalisuuden, seksuaaliterveyden ja seksuaalioikeuksien käsitteitä ja niihin suoraan liittyviä käsitteitä tulkitaan jossakin määrin eri tavoin eri maissa ja kulttuureissa.¹⁸ Kun termit käännetään eri kielille, ne saatetaan jälleen ymmärtää eri tavoin. Siksi näiden käsitteiden käyttötappaa tässä asiakirjassa on selvennettävä.

Maailman terveysjärjestö (WHO) järjesti tammikuussa 2002 asiantuntijoiden neuvottelukokouksen osana laajempaa aloitetta, jonka tavoitteena oli laatia määritelmät osalle näistä käsitteistä, sillä kansainvälisesti hyväksytyjä määritelmiä ei ollut.¹⁹ Tämän seurauksena sukupuolen, seksuaalisuuden, seksuaaliterveyden ja seksuaalioikeuksien käsitteille laadittiin perusmääritelmät. Vaikka näistä määritelmistä ei olekaan vielä tullut WHO:n virallisia määritelmiä, niihin voi tutustua WHO:n verkkosivuilla ja niitä käytetään enenevässä määrin. Niitä käytetään perusmääritelmänä myös tässä asiakirjassa.

”**Sukupuolella**” (englanniksi sex) tarkoitetaan biologisia ominaisuuksia, jotka tekevät ihmisestä yleisesti miehen tai naisen, vaikka tavanomaisessa käytössä englanninkielisen sanan sex tulkitaan usein tarkoittavan seksuaalista toimintaa.

”**Seksuaalisuus**”: Laaja käsite, jonka perusmääritelmä on WHO:n mukaan seuraava: ”Ihmisen seksuaalisuus on luonnollinen osa ihmisen kehitystä kussakin elämänvaiheessa ja käsittää fyysisiä, psykologisia ja sosiaalisia tekijöitä – ”.²⁰

WHO on ehdottanut seuraavaa laajempaa määritelmää:

”**Seksuaalisuus** on keskeinen osa ihmisyyttä kaikissa elämän vaiheissa, ja se käsittää sukupuolen, sukupuoli-identiteetin ja sukupuoliroolit, seksuaalisen suuntautumisen, erotiikan, mielihyvän, sukupuolisuhteet ja lisääntymisen. Seksuaalisia kokemuksia ja seksuaalisuuden ilmenemismuotoja ovat ajatukset, fantasiat, halut, uskomukset, asenteet, käyttäytyminen, seksuaalisuuden harjoittaminen, roolit ja suhteet. Vaikka seksuaalisuus voi pitää sisällään kaikki nämä ulottuvuudet, ihminen ei aina koe tai ilmennä niitä kaikkia. Biologiset, psykologiset sosiaaliset, taloudelliset, poliittiset, eettiset, lailliset, historialliset, uskonnolliset ja hengelliset tekijät vaikuttavat vuorovaikutuksessa seksuaalisuuteen.”²¹

Tämä määritelmä on varsin käyttökelpoinen monista syistä. Siinä korostetaan, että seksuaalisuus on keskeinen osa ihmisenä olemista; seksuaalisuus ei rajoitu mihinkään ikäryhmään, se liittyy läheisesti sukupuoleen, se käsittää eri seksuaaliset suuntaukset ja on käsitteenä paljon laajempi kuin lisääntyminen. Määritelmässä selvennetään myös, että seksuaalisuus on enemmän kuin pelkkää käyttäytymistä ja että se voi vaihdella suuresti siihen vaikuttavien eri tekijöiden mukaan. Määritelmä viittaa epäsuorasti siihen, että myös seksuaalikasvatuksen pitäisi tulkita kattavan paljon laajemman ja monipuolisemman alueen kuin ”seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvän kasvatuksen”, joksi sitä valitettavasti joskus luullaan.

”**Seksuaaliterveyden**” WHO määritteli ensimmäisen kerran vuonna 1972 asiantuntijakokouksessa²² seuraavasti:

18 Katso myös luku 1.

19 WHO (2006).

20 WHO:n Euroopan aluetuimisto (1999/2001), s. 13.

21 WHO (2006), s. 10.

22 WHO (1975).

”Seksuaaliterveys tarkoittaa seksuaalisuuden somaattisten, emotionaalisten, intellektuaalisten ja sosiaalisten näkökohtien yhdistymistä tavoilla, jotka rikastuttavat myönteisellä tavalla, kehittävät persoonallisuutta, parantavat viestintää ja lisäävät rakkautta.”

Vaikka tämä määritelmä on jokseenkin vanhentunut, sitä käytetään edelleen usein. Vuonna 2002 järjestetyssä WHO:n asiantuntijakokouksessa hyväksyttiin uusi seksuaaliterveyden määritelmäluonnos, joka kuuluu seuraavasti:

”**Seksuaaliterveys** on seksuaalisuuteen liittyvän fyysisen, emotionaalisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tila; siinä ei ole kyse vain sairauden, toimintahäiriön tai raihinaisuuden puuttumisesta. Hyvä seksuaaliterveys edellyttää positiivista ja kunnioittavaa asennetta seksuaalisuuteen ja seksuaalisiin suhteisiin sekä mahdollisuutta nautinnollisiin ja turvallisiin seksuaalisiin kokemuksiin ilman pakottamista, syrjintää ja väkivaltaa. Hyvän seksuaaliterveyden saavuttaminen ja ylläpitäminen edellyttää kaikkien ihmisten seksuaalisten oikeuksien kunnioittamista, suojelemista ja toteuttamista.”²³

Määritelmäluonnoksessa korostetaan positiivisen asenteen merkitystä, nautinnon keskeistä asemaa ja sitä, että seksuaaliterveyteen liittyy paitsi fyysisiä myös emotionaalisia, psyykkisiä ja sosiaalisia näkökohtia. Siinä varoitetaan määritelmän käyttäjää mahdollisista kielteisistä tekijöistä ja mainitaan seksuaalioikeudet ensimmäistä kertaa. Kumpikin näistä seikoista puuttui käytännössä vuoden 1972 määritelmästä. Siinä ei myöskään keskitytä mahdollisiin kielteisiin tekijöihin, kuten aihetta käsittelevässä HIV- ja AIDS-kirjallisuudessa usein tehdään. Lyhyesti sanottuna määritelmä on tasapainoinen.

Seksuaaliterveys on yksi Maailman terveyskokouksen (*World Health Assembly*, WHA) vuonna 2004 hyväksymästä WHO:n maailmanlaajuisen lisääntymisterveysstrategian viidestä keskeisestä näkökohdasta.²⁴

On syytä korostaa, että WHO on määritellyt ”terveyden” ja käsitellyt sitä 1950-luvun alusta lähtien hyvin laajalla ja myönteisellä tavalla pitäen sitä ihmisen voimavarana eikä pelkästään sairauden puuttumisena ja katsoen sen käsittävän paitsi fyysisiä myös emotionaalisia, psyykkisiä, sosiaalisia ja muita näkökohtia. Näistä viimeksi mainituista syistä WHO:n määritelmät vaikuttavat sopivalta ja käyttökelpoiselta lähtökohdalta seksuaalikasvatusta koskevalle keskustelulle. Kun siis tässä asiakirjassa käytetään termiä ”seksuaaliterveys”, sen katsotaan käsittävän ”seksuaalisen hyvinvoinnin” merkityksen ja käsitteen. Seksuaaliterveyteen vaikuttavat paitsi henkilökohtaiset tekijät myös sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät.

”**Seksuaalioikeudet**” käsittävät erityisesti oikeuden saada tietoa ja valistusta. Kuten edellä mainittiin, vuonna 2002 pidetyssä WHO:n kokouksessa laadittiin myös seksuaalioikeuksien määritelmäluonnos, joka kuuluu seuraavasti:

”**Seksuaalioikeuksiin** sisältyvät ihmisoikeudet, jotka on tunnustettu kansallisissa lainsäädännöissä, kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja muissa yhteisesti hyväksytyissä asiakirjoissa. Ne pitävät sisällään kaikkien ihmisten oikeuden – ilman pakottamista, riistoa ja väkivaltaa –

- parhaaseen saavutettavissa olevaan seksuaaliterveyden tilaan, mikä käsittää myös mahdollisuuden käyttää seksuaali- ja lisääntymisterveyteen liittyviä terveydenhoitopalveluja
- hakea, saada ja levittää seksuaalisuuteen liittyvää tietoa
- seksuaalikasvatukseen
- kehon koskemattomuuden kunnioittamiseen
- kumppanin valintaan

²³ WHO (2006), s. 10.

²⁴ WHO (2004), s. 21.

- päättää omasta aktiivisuudestaan
- yhteiseen tahtoon perustuviin seksuaalisiin suhteisiin
- yhteiseen tahtoon perustuvaan avioliittoon
- päättää, haluaako yleensä ja milloin haluaa hankkia lapsia
- tavoitella tyydyttävää, turvallista ja nautinnollista seksielämää.

Ihmisoikeuksien vastuullinen käyttäminen edellyttää sitä, että jokainen ihminen kunnioittaa muiden oikeuksia.”²⁵

Vaikka kyseessä on vain määritelmäluonnos, sitä käytetään tämän asiakirjan lähtökohtana, koska sen sisällöllä katsotaan olevan laaja tuki koko Euroopassa. Lisäksi on tärkeää huomata, että määritelmä sisältää nimenomaisesti oikeuden saada tietoa ja valistusta.

Varoituksen sana on kuitenkin tarpeen. Joissakin oikeuksissa viitataan selvästikin aikuisiin ihmisiin. Tämä tarkoittaa, etteivät kaikki oikeudet automaattisesti koske nuoria ja lapsia. On esimerkiksi selvää, että yhteiseen tahtoon perustuva avioliitto tai päätöksenteko lasten hankinnasta ei koske lapsia tai varhaisnuoria.

Lapsen oikeus saada tietoa on tunnustettu myös Yhdistyneiden kansakuntien **lapsen oikeuksien yleissopimuksessa**. Sopimus laadittiin vuonna 1989, ja suurin osa maailman valtioista on tämän jälkeen ratifioinut sen. Yleissopimuksessa todetaan selvästi, että lapsella on oikeus ilmaista vapaasti mielipiteensä sekä hakea, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia (13 artikla). Lisäksi 19 artiklassa todetaan, että sopimusvaltioilla on velvollisuus ryhtyä koulutuksellisiin toimiin suojellakseen lasta muun muassa seksuaaliselta hyväksikäytöltä.²⁶

Lyhyt poikkeama aiheesta: ”intiimi kansalaisuus”

Tässä yhteydessä on syytä esitellä ”intiimin kansalaisuuden” (*intimate citizenship*) käsite, joka liittyy seksuaalioikeuksiin yhteiskuntatieteiden näkökulmasta.

Yhteiskuntatieteiden tutkijat ja seksuaalitutkijat kehottavat vakiinnuttamaan moraalisen neuvottelun nykypäivän seksuaalimoraaliksi. Tämän moraalin ytimenä on se, että yhteiskunnalliselta asemaltaan, valta-asemaltaan ja oikeuksiltaan tasa-arvoisten kypsien osallistujien pitäisi neuvotella asioista yhteisymmärryksen hengessä. Yhtenä tärkeänä edellytyksenä on se, että osallistujat saavuttavat yhteisymmärryksen ”suostumuksen” käsitteestä ja ovat tietoisia toimiansa seurauksista – erityisesti parisuhdekäyttäytymisen ja seksuaalisen käyttäytymisen osalta.

Jos tämä ehto täyttyy, voimme käyttää ”intiimin kansalaisuuden” käsitettä. Se on sosiologian käsite, joka kuvaa kansalaisoikeuksien toteutumista kansalaisyhteiskunnassa. Se perustuu moraalisen neuvottelun periaatteeseen ja kattaa seksuaalisuuden lisäksi seksuaaliset mieltymykset, seksuaalisen suuntautumisen, maskuliinisuuden ja feminiinisuuden eri versiot, parisuhteiden eri muodot sekä eri tavat, joilla vanhemmat ja lapset elävät yhdessä. Siten termi ”intiimiys” on pitkälti päällekkäinen tässä asiakirjassa esitetyn seksuaalisuuden laajan määritelmän kanssa. ”Intiimin kansalaisuuden” käsitteessä painopiste on sosiaalisesti ja taloudellisesti tasa-arvoisissa yksilöissä, jotka säilyttävät itsemääräämisoikeuden elämässään ja kunnioittavat samalla muiden rajoja.²⁷

Se, mitä intiimi kansalaisuus vaatii yksilöltä, näkyy yhteiskunnan tasolla ihmis- ja seksuaalioikeuksissa. Oikeus näiden oikeuksien käyttämiseen edellyttää sitä, että oikeutta sukupuolten tasa-arvoon ja yksilön seksuaaliseen itsemääräämisoikeuteen ilman pakkoa ja hyväksikäyttöä kunnioitetaan ja että tämä oikeus toteutuu jatkuvasti. Tämä oikeus auttaa yksilöä torjumaan perheen tai yhteiskunnan tunkeilua. Seksuaalioikeudet on hyvin tärkeää tunnustaa ja ottaa huomioon, jos haluamme edistää ja suojella myös muiden seksuaalioikeuksia.²⁸

25 WHO (2006), s. 10.

26 Yhdistyneet kansakunnat (1989).

27 Plummer (2001), Schmidt (2004), Weeks (1998).

28 WHO (2006) ja IPPF (2008), s. 10–11.

Siksi opetusalan keskusviranomaisten tehtävänä on tuoda seksuaalioikeuksien alalla esiin, että perheissä, kouluissa ja oppilaitoksissa on hyvin tärkeää kehittää valmiuksia ja taitoja oppia ja harjoittaa kriittistä ajattelua. Näin lapset ja nuoret – tulevaisuuden aikuiset – saavat valmiudet kohdata itsemääräämisoikeuden haasteet ja toimia yhteisymmärryksessä neuvotteluissa kumppaneiden kanssa.

Heidän täytyy myös kyetä ilmaisemaan tunteitaan, ajatuksiaan ja toimiaan sanoin ja arvioimaan niitä. Kokonaisvaltainen ja ikään nähden sopiva seksuaalikasvatus soveltuu erityisen hyvin olennaisen sisällön opettamiseen ja käsittelyyn – eli tarvittavien taitojen hankkimiseen.

Seksuaali- ja lisääntymisterveyden alan suurin kansainvälinen kansalaisjärjestö IPPF hyväksyi hiljattain **seksuaalioikeuksien julistuksen** (*Declaration of Sexual Rights*).²⁹ Julistus perustuu pitkälti kansainvälisesti hyväksytyihin ihmisoikeuksiin, ja se on rakenteeltaan samankaltainen kuin aiemmin laajalti hyväksytty **IPPF:n peruskirja seksuaali- ja lisääntymisoikeuksista** (*Charter on Sexual and Reproductive Rights*).³⁰ Julistuksessa vahvistetaan myös oikeus saada tietoa ja valistusta.³¹

Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö julkaisi vuonna 2008 julistuksen seksuaaliterveydestä (*Declaration on Sexual Health*). Siinä todetaan seksuaalioikeuksien olevan keskeisessä asemassa, jotta kaikki voivat saavuttaa hyvän seksuaaliterveyden.³²

Edellä esitettyjen määritelmien ja muiden määritelmien arvioinnin perusteella ja näiden standardien perustana käytettävän kokonaisvaltaisen ja myönteisen lähestymistavan pohjalta seksuaalikasvatus ymmärretään tässä asiakirjassa seuraavasti.

”**Seksuaalikasvatuksella**” tarkoitetaan seksuaalisuuden kognitiivisten, emotionaalisten, sosiaalisten, vuorovaikutteisten ja fyysisten näkökohtien oppimista.

Seksuaalikasvatus alkaa varhaislapsuudessa ja jatkuu läpi nuoruuden ja aikuisuuden. Lasten ja nuorten kohdalla sen tavoitteena on tukea ja suojella seksuaalista kehitystä.

Seksuaalikasvatuksessa lapset ja nuoret hankkivat tiedot, taidot ja positiiviset arvot, joita he tarvitsevat ymmärtääkseen seksuaalisuuttaan ja nauttiakseen siitä, luodakseen turvallisia ja tyydyttäviä suhteita ja ottaakseen vastuuta omasta ja muiden seksuaaliterveydestä ja hyvinvoinnista.

Seksuaalikasvatus auttaa heitä tekemään valintoja, jotka parantavat heidän elämänlaatuaan ja kehittävät osaltaan yhteiskuntaa myötätuntoiseen ja oikeudenmukaiseen suuntaan.

Kaikilla lapsilla ja nuorilla on oikeus saada ikäänsä nähden sopivaa seksuaalikasvatusta.

Tässä määritelmässä seksuaalisuus nähdään pääasiallisesti ihmisen myönteisenä voimavarana sekä tyydytyksen ja nautinnon lähteenä. Toisella sijalla tässä myönteisessä lähestymistavassa on selvästi tunnustettu tarve saada tietoa ja oppia taitoja, joita seksuaalisten ongelmien ehkäiseminen edellyttää. Lisäksi seksuaalikasvatuksen pitäisi perustua kansainvälisesti hyväksytyihin ihmisoikeuksiin, erityisesti oikeuteen saada tietoa, mikä menee ongelmien ehkäisemisen edelle.

Muita UNESCO:n ja IPPF:n laatimia seksuaalikasvatuksen määritelmiä

”Kattavan seksuaalikasvatuksen tavoitteena on se, että nuoret voivat hankkia tiedot, taidot, asenteet ja arvot, joita he tarvitsevat määrittääkseen seksuaalisuutensa ja nauttiakseen siitä fyysisesti ja emotionaalisesti sekä yksin ja suhteissa. Siinä seksuaalisuutta tarkastellaan kokonaisvaltaisesti sekä emotionaalisen ja sosiaalisen kehityksen osana. Siinä tunnustetaan, ettei tiedon tarjoaminen yksin riitä. Nuorille on annettava mahdollisuus hankkia keskeisiä elämäntaitoja ja kehittää myönteisiä asenteita ja arvoja.”³³

29 IPPF (2008).

30 IPPF (1996).

31 IPPF (2008).

32 Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (2008).

33 IPPF (2006b), s. 6.

UNESCO:n ja muiden YK:n järjestöjen hiljattain laatimassa julkaisussa ”*International Technical Guidance on Sexuality Education*” seksuaalikasvatusta on kuvattu seuraavasti:

”Seksuaalikasvatus on ikään nähden sopiva ja kulttuurisesti merkityksellinen tapa kertoa seksistä ja suhteista esittämällä tieteellisesti paikkansapitävää, realistista ja ei-tuomitsevaa tietoa. Seksuaalikasvatus tarjoaa mahdollisuuden tarkastella omia arvojaan ja asenteitaan ja kehittää seksuaalisuuden eri näkökohtiin liittyviä päätöksenteko-, viestintä- ja riskientorjuntataitoja.”³⁴

³⁴ UNESCO (2009b), s. 2.

3 Seksuaalikasvatuksen perusteet

3.1 Seksuaalikasvatuksen taustalla vallitsevat keskeiset näkökohdat

Seksuaalisuus on keskeinen osa ihmiselämää

Kaikki ihmiset ovat syntyneet seksuaalisiksi olennoiksi, ja heidän on kehitettävä seksuaalisia voimavarojaan tavalla tai toisella. Seksuaalikasvatus auttaa nuoria valmistautumaan yleisesti elämään, varsinkin luomaan ja ylläpitämään tyydyttäviä suhteita, ja edistää persoonallisuuden ja itsenäisen päätöksenteon myönteistä kehittymistä.

Ihmisillä on oikeus saada tietoa

YK:n yleissopimuksessa lapsen oikeuksista³⁵ tuodaan selvästi esiin oikeus saada tietoa ja valtion velvollisuus tarjota lapsille koulutustoimenpiteitä.

Seksuaalisuuteen liittyvinä ihmisoikeuksina seksuaalioikeudet muodostavat toisen kehyksen, johon kuuluu jokaisen ihmisen oikeus saada seksuaalivalistusta. IPPF:n julistuksen 8 artikla kuuluu seuraavasti: ”Oikeus saada tietoa ja valistusta: Jokaisella ihmisellä on syrjimättä oikeus saada yleisesti tietoa ja valistusta sekä kattavaa seksuaalikasvatusta ja -tiedotusta, jota hän tarvitsee saadakseen mahdollisuuden täysipainoiseen kansalaisuuteen ja tasa-arvoon yksityiselämässä, julkisessa elämässä ja poliittisessa elämässä.”³⁶

WHO:n lisääntymisterveysstrategian tavoitteena on nopeuttaa edistystä kohti kansainvälisten kehitystavoitteiden saavuttamista.³⁷ Ihmisoikeudet ovat strategiaa ohjaava periaate, ja seksuaaliterveyden edistäminen on yksi strategian viidestä keskeisestä näkökohdasta.

Myös Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö näkee seksuaalioikeudet erottamattomana osana perustavanlaatuisia ihmisoikeuksia ja siten luovuttamattomina ja yleismaailmallisina oikeuksina.³⁸ Hiljattain julkaisemassaan asiakirjassa ”*Sexual Health for the Millennium*”³⁹ (Seksuaaliterveyttä uudelle vuosituhannelle) järjestö esittää, että seksuaaliterveyttä on edistettävä keskeisenä keinona saavuttaa vuosituhannen kehitystavoitteet (vuosituhattavoitteet). Tavoitteita on määritelty kahdeksan, ja niistä neljännessä mainitaan yleismaailmallinen mahdollisuus saada kattavaa seksuaalikasvatusta ja -tiedotusta. Hyvä seksuaaliterveys voidaan saavuttaa vain, jos kaikilla – myös nuorilla – on mahdollisuus saada seksuaalikasvatusta, seksuaaliterveyteen liittyvää tietoa ja seksuaaliterveyspalveluja läpi elämänsä.⁴⁰ Tutkimustulokset osoittavat, että pelko siitä, että seksuaalikasvatus voisi johtaa nuorten seksuaalisen aktiivisuuden kasvuun tai aikaistumiseen, on perusteeton.⁴¹

Modernissa yhteiskunnassa epävirallinen seksuaalikasvatus ei riitä

Kuten edellä on todettu, vanhemmat, muut perheenjäsenet ja muut epäviralliset lähteet ovat tärkeitä ihmissuhteita ja seksuaalisuutta koskevan tiedon lähteitä erityisesti nuoremmille ikäryhmille. Modernissa yhteiskunnassa epäviralliset lähteet eivät kuitenkaan usein riitä, koska näillä lähteillä itsellään ei usein ole riittävästi tietoa – varsinkaan, kun tarvitaan monipuolista ja asiantuntevaa tietoa (esimerkiksi ehkäisymenetelmistä tai sukupuolitauti tartuntatavoista).

35 Yhdistyneet kansakunnat (1989).

36 IPPF (2008), katso myös luku 2.

37 WHO (2004), s. 21.

38 Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (1999).

39 Katso Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (2008), s. 2.

40 Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (2008), s. 4–5.

41 UNESCO:n julkaisussa (2009a) (osa 1, s. 13–17) esitetty katsaus tutkimustuloksiin osoittaa selvästi, että useimpien tutkimusten mukaan seksuaalikasvatus yleensä myöhentää ensimmäistä sukupuoliyhdyntää, vähentää seksuaalisten kontaktien tiheyttä, vähentää seksikumppanien määrää ja parantaa ennaltaehkäisevää seksuaalista käyttäytymistä.

Lisäksi murrosiän alkaessa nuoret itse kuulevat asiasta usein mieluummin muilta tahoilta kuin vanhemmiltaan, sillä he pitävät vanhempia liian läheisinä.

Nuorilla on käytettävissään monia uusia tiedonlähteitä

Nykyaikaisista tiedotusvälineistä, erityisesti matkapuhelimista ja Internetistä, on tullut varsin lyhyessä ajassa tärkeitä tiedonlähteitä. Suuri osa niiden kautta saatavasta, varsinkin seksuaalisuuteen liittyvistä tiedosta, on kuitenkin vääristynyttä, epätasapainoista, epärealistista ja usein erityisesti naisia halventavaa (pornografia Internetissä). Tämä on tuonut mukanaan uuden syyn antaa seksuaalikasvatusta: on syntynyt tarve torjua ja oikaista tiedotusvälineiden välittämiä harhaanjohtavia tietoja ja mielikuvia.

Seksuaaliterveyttä on parannettava

Seksuaalisuutta on pidetty koko ihmiskunnan historian ajan myös uhkana ihmisen terveydelle. Seksuaalisiin kontakteihin on liittynyt lähes aina vakavana riskinä ei-toivottu raskaus tai sukupuolitauti, joka ei ole parannettavissa. 2000-luvulla nämä ja muut terveystarvikset ovat ehkäistävissä paitsi siksi, että tarvittavaa tietoa on saatavilla, myös siksi, ettei seksuaalisuus ole enää yhtä suuri tabu kuin ennen ja siitä voidaan keskustella ennalta ehkäisevässä mielessä. Siten seksuaalikasvatus on vastaus suureen tarpeeseen parantaa seksuaaliterveyttä.

Seksuaali- ja lisääntymisterveyttä pidetään nykyään myös suuressa arvossa maailmanlaajuisesti. Se liittyy suoraan kolmeen kahdeksasta kansainvälisesti hyväksytyistä vuosituhattavoitteesta (jotka ovat sukupuolten tasa-arvoa koskeva tavoite nro 3, äitien terveyttä koskeva tavoite nro 5 sekä muun muassa HIV:n/AIDSin torjuntaa koskeva tavoite nro 6). Seksuaalikasvatuksella voidaan edistää merkittävästi näiden yleismaailmallisten kehitystavoitteiden saavuttamista.

3.2 Lasten psykoseksuaalinen kehitys

Tässä osiossa kerrotaan, miksi seksuaalikasvatus on aloitettava varhain ja miksi tietyt asiat on otettava esiin tiettyssä iässä. Kaksi maineikasta seksuaalikasvatusalan järjestöä – belgialainen SENSOA ja alankomaalainen Rutgers Nisso Groep – ovat toimittaneet ystävällisesti olemassa olevat katsaukset, joita on tiivistetty ja hieman muokattu.⁴² Tämän kappaleen perustana käytetty tieteellinen kirjallisuus ilmoitetaan Kirjallisuutta-luvun osassa B.

Psykologia, varsinkin kehityspsykologia, on osoittanut, että lapset syntyvät seksuaalisina olentoina ja heidän seksuaalisuutensa kehittyy eri vaiheissa, jotka ovat yhteydessä lapsen yleiseen kehitykseen ja niihin liittyviin kehitystehtäviin. Näitä seksuaalisen kehityksen vaiheita käsitellään yksityiskohtaisesti. Tarkoituksena on osoittaa, miksi seksuaalikasvatus on aloitettava varhain, ja kertoa, miksi tiettyjä tietoja, taitoja ja asenteita on opetettava lapsen kehitystason mukaan. Ihannetilanteessa asioita käsitellään ennen kuin lapsi saavuttaa vastaavan kehitysvaiheen. Näin häntä valmistellaan tuleviin muutoksiin (esimerkiksi tytön pitäisi saada tietoa kuukautisista, ennen kuin hänen kuukautisensa alkavat).

Lasten ja nuorten seksuaalisesta käyttäytymisestä puhuttaessa on hyvin tärkeää muistaa, että lasten seksuaalisuus poikkeaa aikuisten seksuaalisuudesta ja ettei aikuisten pitäisi tarkastella lasten ja nuorten seksuaalista käyttäytymistä omasta näkökulmastaan.

Aikuiset antavat käytökselle seksuaalisia merkityksiä aikuisiän kokemustensa perusteella, ja heidän on joskus hyvin vaikeaa nähdä asioita lasten silmin. Lasten näkökulman omaksuminen on kuitenkin välttämätöntä.

42 Katso Rutgers Nisso Groep (2008) ja Frans E. & Franck T. (2010).

Yksilöt toimivat tärkeässä ja aktiivisessa osassa omassa kehitysprosessissaan elämänsä eri vaiheissa. Seksuaalisuuden liittäminen persoonallisuuden muihin näkökohtiin, kuten itsetunnon kehittymiseen, ihmissuhdetaitoihin ja läheisten suhteiden luomiseen, on nuorille tärkeä kehitystehtävä. Kaikkiin seksuaalisessa kehityksessä tapahtuviin muutoksiin vaikuttaa myös joukko biologisia, psykologisia ja sosiaalisia tekijöitä. Ihmiset luovat kokemuksiensa pohjalta mielikuvan siitä, millainen seksuaalinen käyttäytyminen (milloin ja kenen kanssa) on ”sopivaa”, millaisia seurauksia ja reaktioita on odotettavissa ja millaisia tunteita sen pitäisi herättää.

Seksuaalisen käyttäytymisen, tunteiden ja kognitioiden kehittyminen alkaa kohdussa ja jatkuu läpi ihmiselämän. Myöhemmän seksuaalisen aistimisen edellytykset – kuten kyky nauttia fyysisestä kontaktista – ovat olemassa jo vastasyntyneellä. Ihmisen seksuaalisuuden ja persoonallisuuden kehitykseen vaikuttaa erityisesti neljä keskeistä seikkaa (kokemusaluetta), jotka koetaan jo hyvin nuorella iällä ja jotka liittyvät lapsen omiin tarpeisiin, kehoon, ihmissuhteisiin ja seksuaalisuuteen. Onko lapselle kehittynyt perusluottamus siihen, että hänen nälkänsä ja janoonsa reagoidaan ja hän saa fyysistä läheisyyttä ja turvaa? Onko hänen tunteensa otettu huomioon ja hyväksytty? Mitä hän on oppinut suhteissaan vanhempiinsa ja sisaruksiinsa? Mitä kokemuksia hänelle on karttunut? Onko hän oppinut tuntemaan olonsa hyväksi kehossaan, rakastamaan sitä ja pitämään siitä huolta? Onko hänet hyväksytty tyttönä/poikana? Kaikki nämä kokemukset eivät ole suppean määritelmän mukaan seksuaalisia, mutta ne vaikuttavat keskeisesti ihmisen luonteen ja seksuaalisuuden kehittymiseen.

Lasten ja nuorten seksuaalista käyttäytymistä esiintyy yleensä yksilötasolla tai ikätovereiden kesken leikin tai kiusaamisen yhteydessä. Tämä on heille tapa tutustua itseensä ja muihin. Näin lapset ja nuoret saavat selville, mistä he pitävät ja mistä eivät, ja oppivat käsittelemään intiimejä asioita. Näin he oppivat myös sääntöjä siitä, miten seksuaalisissa tilanteissa käyttäytyään. Heidän seksuaalisuuteen liittyvät norminsa ja arvonsa muotoutuvat samalla tavalla.

Tiedotusvälineet, vanhemmat ja muut kasvattajat välittävät lapsille jo nuoresta iästä lähtien monenlaisia (sukupuolikohtaisia tai muita) arvoja ja käytösnormeja. Seksuaalisuus saa jokaisessa eri elämänvaiheessa eri ilmenemismuotoja ja uusia merkityksiä.

Toimivien vuorovaikutustaitojen kehittyminen on yksilön seksuaalielämän kannalta tärkeää, ja hänen henkilökohtainen historiansa vaikuttaa siihen suuresti. Niin perhetausta, vuorovaikutus ikätovereiden kanssa, seksuaalikasvatus, autoerotismi kuin ensimmäiset seksuaaliset kokemuksetkin vaikuttavat käsitykseen seksuaalisuudesta sekä tunteisiin, vaikuttimiin, asenteisiin ja kykyyn toimia vuorovaikutuksessa.

Näillä kokemuksilla on oma tarkoituksensa. Ne auttavat ymmärtämään omia tunteita ja käyttäytymistä ja tulkitsemaan muiden käyttäytymistä. Samalla lapset ja nuoret oppivat myös rajoista.

Seksuaalisuutta koskevien mielipiteiden laaja kirjo tekee ihmisistä taipuvaisempia tekemään yksilöllisiä valintoja ja päätöksiä. Lisäksi biologinen kypsymisprosessi alkaa nykyään aikaisemmin ja seksuaalisuus on paljon näkyvämmän esillä tiedotusvälineissä ja nuorisokulttuurissa. Siksi kasvattajien ja vanhempien on tehtävä enemmän auttaakseen lapsia ja nuoria käsittelemään seksuaalisuutensa kehittymistä.

Seksuaalisen kehityksen eteneminen

Kymmenen ensimmäistä vuotta

Yleisesti ottaen lapset siirtyvät kuuden ensimmäisen ikävuotensa aikana nopeasti täydellisestä riippuvuudesta rajalliseen itsenäisyyteen. He tulevat tietoisiksi omasta kehostaan. Seksuaalisia tunteita koetaan jo varhaislapsuudessa. Toisen ja kolmannen elinvuotensa välillä lapset huomaavat miesten ja naisten väliset fyysiset erot. Tällöin lapset alkavat tutkia omaa kehoaan (varhaislapsuuden masturbaatio, itsestimulointi) ja he voivat myös yrittää tutkia ystäviensä kehoja (lääkärileikit). Lapset oppivat ympäristöstään kokemuksen kautta, eikä seksuaalisuus eroa tältä osin muista

alueista. Laajassa havainnointitutkimuksessa on havaittu, että lapsilla esiintyy yhteistä seksuaalista käyttäytymistä, minkä vuoksi tällaista käyttäytymistä pidetään normaalina.

Lapset saavat seksuaalisuudesta lisää tietoa tutustumalla seksuaaliin tunteisiin ja haluihin ja esittämällä kysymyksiä. Kolmen vuoden iässä he alkavat ymmärtää, että aikuiset ovat vaiteliaita asian suhteen. He kokeilevat aikuisten rajoja esimerkiksi riisuutumalla varoituksesta tai käyttämällä seksuaalisesti latautunutta kieltä. Pienet lapset ovat äärimmäisen uteliaita ja esittävät paljon kysymyksiä. Kun heidän itsekeskeisyytensä ajan mittaan vähenee, he kykenevät enenevässä määrin asettautumaan toisten asemaan. Kielellisten taitojen kehittyessä fyysinen kontakti jää taka-alalle. Lapsilla on tällöin useita mahdollisia keinoja ilmaista itseään. Isommille lapsille alkaa kehittyä häpeän tunne, ja perhetausta on usein yksi tähän vaikuttavista tekijöistä.

Noin kuuden vuoden tietämällä lapset ovat edelleen hyvin tiedonhaluisia mutta alkavat huomata, etteivät aikuiset suhtaudu enää heidän kysymyksiinsä niin avoimesti kuin väittävät. Saadakseen lisää tietoa he kääntyvät ikätovereidensa puoleen. Esikouluikäisistä lapsista alkaa tulla sisäänpäin kääntyneempiä ja häveliäämpiä. Seksuaalisuus uinuu, ja lasten moraalinen kehitys edistää seksuaalisuuteen liittyvän häpeän tunteen kasvua. Tässä vaiheessa lapset leikkivät seksuaalisia leikkejä. Joka kolmannen 8-vuotiaan pojan on havaittu leikkivän seksuaalisia leikkejä, ja prosenttiosuus kasvaa vähitellen iän myötä. Tytöt eivät yleisesti ottaen ole seksuaalisesti yhtä aktiivisia, mutta heidänkin kiinnostuksensa seksuaalisuutta kohtaan kasvaa iän myötä. Lapset (viiden vuoden iästä alkaen ja erityisesti 7–8 vuoden iässä) esittelevät mielellään sukuelimiään ja haluavat myös katsoa muiden lasten sukuelimiä. Suurin syy tähän on uteliaisuus ja tiedonjano. Lasten seksuaalisuus on paljon laajempaa kuin keskivertoaikuisen. Sitä voidaan pitää yhtenä osana aistillisuuden kehittymistä, joka on osa psykologista, sosiaalista ja biologista kehitystä.

Varhaisnuorten mielenkiinnon siirtyminen ja seksuaalinen kehitys puberteetti-iässä

11–13-vuotiaina varhaisnuorten mielenkiinto siirtyy: he alkavat hakea tarkempaa tietoa kehosta ja sukuelimistä, erityisesti vastakkaisen sukupuolen kehosta ja sukuelimistä. Puberteetin aikana psykologisen identiteetin etsintä täydentää sosiaalista identiteettiä. Nuoret pohtivat henkilökohtaisia ominaisuuksiaan ja niiden merkitystä ja arvioivat paikkaansa maailmassa. Identiteetin kehittyminen liittyy läheisesti itsetunnon kehittymiseen. Puberteetin aikaan myös nuorten älylliset kyvyt ja moraalit kehittyvät.

Seksuaalinen kehitys kiihtyy puberteetin aikana. Seksuaalisuuteen liittyvät käsitykset ja vaikuttimet saavat sosiaalisen ulottuvuuden muiden ihmisten parissa ja muiden ihmisten kautta. Myös seksuaalinen kypsyminen prosessi on täydessä vauhdissa. Tyttöjen ja poikien väliset erot korostuvat. Puberteetin varhaisvaiheissa samaa sukupuolta olevat ystävät ovat tärkeitä henkilöinä, joille voi puhua, ja nuoret alkavat myös tehdä tunnusteluja vastakkaisen sukupuolen suuntaan. Puberteetin aikana fyysinen kehitys ja psykologinen kehitys eivät ole samalla tasolla.

Puberteetti on nuorille syvällisen pohdinnan aikaa. He oppivat vähitellen käsittelemään asioita, jotka eivät ole havaittavissa, ja tapahtumia, joita he eivät ole itse kokeneet. Myös itsehavainnoinnista tulee mahdollista. Lisäksi nuorille kehittyy kyky yhdistellä yksittäisiä asioita kokonaisuudeksi. Tämä ajattelutapa auttaa heitä ratkaisemaan ongelmia.

Nuorten seksuaalinen suuntautuminen kehittyä vähitellen 12–20 vuoden iässä. Samalla heidän seksuaaliset mieltymyksensä muodostuvat ja vahvistuvat.

Seuraavissa luetteloissa tiivistetään ja täsmennetään edellä mainittuja asioita. Esityksen tarkoituksena on antaa selvempi kuva eri kehitysvaiheista, joihin tämän asiakirjan toisen osan seksuaalikasvatustaulukko perustuu.

1. vaihe: 0–3-vuotiaat

Löytäminen ja tutkiminen

Vauvat: 0–1-vuotiaat (löytäminen)

- Lasten seksuaalisuus alkaa kehittyä heti heidän synnyttyään.
- Vauvat keskittyvät täysin **aisteihinsa**: kosketteluun, kuunteluun, katseluun, maisteluun ja haisteluun. Aistien kautta vauvoille kehittyy mukavan, turvallisen tunteen kokemus. Vauvan **hyväily** ja silittely on hyvin tärkeää, sillä se luo perustan hänen terveille sosiaaliselle ja emotionaaliselle kehitykselleen.
- Vauvat tutkivat kaiken aikaa ympäröivää maailmaa. Tämä ilmenee heidän taipumuksestaan imeä leluja (tunto), tarkkailla kasvoja tai liikkuvia mobileja (näkö) ja kuunnella musiikkia (kuulo). Vauvat löytävät myös oman kehonsa. He koskettelevat usein itseään, joskus myös **sukuelimiään**. Tämä on pikemminkin sattumaa kuin tarkoituksellista.

Taaperot: 2–3-vuotiaat (uteliaisuus/oman kehon tutkiminen)

- Taaperot tulevat **tietoisiksi** itsestään ja kehostaan. He myös oppivat näyttävänsä erilaiselta kuin muut lapset ja aikuiset (heille kehittyy identiteetti).
- Taaperot oppivat olevansa **poikia tai tyttöjä** (heille kehittyy sukupuoli-identiteetti).
- Taaperot kiinnostuvat voimakkaasti omasta **kehostaan** ja muiden ihmisten kehoista. He tutkivat usein tarkkaan omaa kehoaan ja omia sukuelimiään ja esittelevät niitä myös muille lapsille ja aikuisille.
- Taaperot alkavat kosketella sukuelimiään tarkoituksellisesti, sillä se tuntuu heistä hyvältä.
- Taaperoiden tarvitsevat edelleen suuresti **fyysistä kontaktia**. Heistä on mukavaa istua jonkun sylissä, ja he nauttivat hyväilystä.
- He alkavat myös oppia, **mitä saa ja mitä ei saa tehdä** (sosiaaliset normit).

2. vaihe: 4–6-vuotiaat

Sääntöjen oppiminen, leikkiminen ja ystävyysuhteiden muodostaminen

- Lapset ovat enemmän tekemisissä suurten ihmisryhmien kanssa (päiväkodissa ja koulussa). He oppivat enenevässä määrin, miten heidän ”**pitäisi**” käyttäytyä (sosiaaliset säännöt).
- He oppivat, että aikuiset **paheksuvat** julkista alastomuutta ja itsensä tai muiden koskettelua. Tämä pienentää sitä todennäköisyyttä, että lapset kulkevat alasti julkisesti ja koskettelevat sukuelimiään.
- Tutustumista omaan kehoon ja muiden kehoihin ilmeneekin enemmän **leikin** yhteydessä (seksuaaliset leikit): lapset leikkivät ”isää ja äitiä” tai ”lääkärinä ja sairaanhoitajana”. Aluksi he tekevät näin avoimesti mutta myöhemmin usein salassa, sillä he oppivat, ettei julkinen alastomuus ole sallittua.
- ”**Rumien sanojen vaihe**”: Lapset oppivat rajansa. He huomaavat, että tiettyjen sanojen käyttäminen saa ympärillä olevat ihmiset reagoimaan. Se on jännittävää ja hauskaa, minkä vuoksi he toistavat näitä sanoja.
- Tässä iässä lapset ovat hyvin kiinnostuneita **lisääntymisestä** ja esittävät loputtomiin sellaisia kysymyksiä kuin ”Mistä lapset tulevat?”
- Useimmat lapset alkavat ujoilla kehoaan ja asettaa rajoja.
- Lapset tietävät olevansa **tyttöjä** tai **poikia** ja pysyvänsä sellaisina.
- Heille muodostuu selviä käsityksiä siitä, mitä pojat tekevät ja mitä tytöt tekevät (**sukupuoli-roolit**).
- Lapset **ystävystyvät** muiden lasten kanssa: kummankin sukupuolen edustajien tai pelkästään muiden tyttöjen tai poikien (oman sukupuolensa edustajien) kanssa.
- Tämän ikäiset lapset yhdistävät usein ystävyuden ja jostakusta pitämisen ”**rakastamiseen**”. He saattavat sanoa usein rakastavansa äitiään, opettajaansa tai pupuaan. Tällä ei yleensä ole

mitään tekemistä seksuaalisten tunteiden ja halujen kanssa. Se on vain heidän tapansa sanoa pitävänsä kovasti jostakusta.

3. vaihe: 7–9-vuotiaat

Häpeä ja ensirakkaus

- Lapsista voi alkaa **tuntua epämukavalta** olla alasti muiden ihmisten läsnä ollessa. He eivät halua enää riisuutua aikuisten läsnä ollessa ja lopettavat alastomana kulkemisen.
- Lapset esittävät **vähemmän kysymyksiä** seksistä, mikä ei tarkoita, ettei aihe kiinnostaisi heitä edelleen yhtä paljon. He ovat huomanneet, että seksi on arvoväritteinen aihe ja ettei siitä ole sopivaa puhua julkisesti.
- Lapsilla on paljon **fantasioita**, ja he käyttävät fantasioissaan sitä, mitä he näkevät ympärillään (perheessä, koulussa, televisiossa jne.). Fantasiat ja tosielämä menevät usein sekaisin. Lasten fantasiat voivat koskea esimerkiksi rakkautta, joskus myös rakkautta saman sukupuolen edustajaa kohtaan.
- Pojat ja tytöt muodostavat **poikien ja tyttöjen ryhmiä**, jotka kumpikin tutkailevat toisiaan. Pojat pitävät usein tyttöjä ”tyhminä” ja ”lapsellisina”, kun taas tytöt pitävät poikia ”liian levottomina” ja ”hurjina”.
- Ryhmätilanteissa (luokassa, ystävien kesken) lapsista on usein tärkeää osoittaa, miten aikuismaisia, vahvoja ja älykkäitä he ovat. Lapset yrittävät **päihittää toisensa**. He haluavat osoittaa tietävänsä jotakin vanhempien lasten ja aikuisten maailmasta. Yksi tapa tehdä näin on näyttää, miten paljon he tietävät seksistä, ja käyttää seksuaalista kieltä. Lapset keksivät riimejä, jotka sisältävät seksuaalisia sanoja, ja kertovat toisilleen seksuaalisia (rivoja) vitsejä. He eivät useinkaan ymmärrä, mitä he sanovat.
- Tässä iässä koetaan myös **ensimmäiset rakastumisen tunteet**.

4. vaihe: 10–15-vuotiaat

Varhaispuberteetti ja puberteetti

10–11-vuotiaat: varhaispuberteetti

- **Varhaispuberteetti** alkaa. Sukupuolihormonien tuotanto kiihtyy, mikä ilmenee käyttäytymisessä ja fyysisenä kehityksenä, mutta myös näkemyksissä ja mielialan vaihteluina. Tyttöillä puberteetti alkaa usein kaksi vuotta ennen kuin pojilla. Selkeitä fyysisiä muutoksia ovat muun muassa rintojen kasvu ja pituuskasvu.
- Noin 10 vuoden iässä lapset alkavat kiinnostua enemmän **aikuisten seksuaalisuudesta**. Heillä on enemmän seksuaalifantasioita, ja he kuulevat ja näkevät kaikenlaista kirjoista, televisiosta ja Internetistä, mikä lisää heidän uteliaisuuttaan. He voivat kuitenkin reagoida kainostelevalla tai välinpitämättömällä tavalla, jos heille yrittää puhua seksuaalisuudesta.
- Tässä vaiheessa saatetaan ottaa **ensiaskleet** kohti rakkautta. Nuoret alkavat tapailla toisiaan ja tehdä varovaisia lähestymisy yrityksiä toisiaan kohtaan (kädestä pitäminen, poskisuukot jne.).

12–15-vuotiaat: puberteetti

- Myös useimpien **poikien** puberteetti alkaa tässä vaiheessa. Heidän kiveksensä ja peniksensä alkavat kasvaa, samoin kainalo- ja häpykarvoitus kasvaa. Tätä seuraa voimakas kasvupyrähdys. Heidän äänensä madaltuu, viikset ja parta alkavat kasvaa. Poikien ensimmäinen **ejakulaatio, siemensyöksy** ajoittuu (keskimäärin) 13 ikävuoteen. Tämä on merkki siitä, että he ovat sukupuolirikkipäisiä ja voivat siittää lapsen.
- Myös tyttöjen kehitys jatkuu. Heidän kasvupyrähdyksensä on jo takanapäin, ja tässä vaiheessa heille kasvaa kainalo- ja häpykarvoitusta. Tyttöjen **kuukautiset** alkavat (keskimäärin) 12

vuoden iässä, mikä osoittaa, että he ovat sukupuolikypsiä ja raskaaksi tuleminen on mahdollista.

- **Masturbaatio** saattaa lisääntyä – enemmän poikien kuin tyttöjen keskuudessa.
- Nuoret voivat olla hyvin epävarmoja kehonsa kasvusta. ”Onko se normaalia?” ”Kehitynkö liian hitaasti muihin samanikäisiin verrattuna?”
- Nuorten on **totuttava** ”uuteen kehoonsa”. He ovat usein kiusaantuneita ja tuntevat olonsa epämukavaksi.
- Nuorille kehittyy **seksuaalinen minäkuva**: he näkevät itsensä henkilönä, joka voi harrastaa seksiä, ja siksi viehättävä ulkonäkö on heille tärkeä. Koska he ovat usein epävarmoja omasta kehostaan, he ovat usein yhtä lailla epävarmoja siitä, miten viehättäviä he ovat (potentiaalisen kumppanin silmissä).
- **Muiden mielipiteet** vaikuttavat tämän ikäisiin nuoriin usein hyvin voimakkaasti: ikätovereilla voi olla heihin suuri vaikutus.
- He alkavat myös pitää samanikäisiä ihmisiä **seksuaalisesti kiinnostavina**.
- Tytöille ja pojille selviää vähitellen, pitävätkö he tytöistä vai pojista (**seksuaalinen suuntautuminen**).
- Tässä iässä he kokevat usein ensimmäisen todellisen **rakkautensa**.
- He **flirttailevat** toistensa kanssa ja aloittavat ensimmäiset suhteensa.
- Monet etenevät **suuteluun ja hyväilyyn** – pettingiin.

5. vaihe: 16–18-vuotiaat

Aikuisuuden kynnyksellä

- Nuorista tulee **itsenäisempiä**, ja heidän suhteensa vanhempiinsa muuttuvat etäisemmiksi.
- Nuorille on tässä vaiheessa selvempää, ovatko he **heteroseksuaaleja** vai **homoseksuaaleja**.
- He **kokeilevat** seurustelemista.
- Nuoret hankkivat **seksuaalisia kokemuksia**: he suutelevat ja hyväilevät toisiaan – toiset aikaisemmin kuin toiset.
- Nuorten seksuaaliset kokeilut etenevät yleensä seuraavassa järjestyksessä: suutelu, koskettelu ja hyväily vaatteet päällä, petting alasti, sukupuoliyhdyntä (heteroseksuaaleilla) ja lopulta suuseksi ja joskus anaaliseksi.
- He saavat lisää kokemusta siitä, miten toimia vuorovaikutuksessa vastakkaisen sukupuolen kanssa: neuvottelu, viestintä, **toiveiden ja rajojen** tuominen esiin ja kunnioituksen osoittaminen ovat kaikki tärkeitä teemoja.

4 Seksuaalikasvatuksen periaatteita ja tuloksia

Kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen pitäisi perustua seuraaviin **periaatteisiin**:

1. Seksuaalikasvatus on ikään nähden sopivaa, siinä otetaan huomioon nuoren kehitystaso ja käsityskyky, ja sitä mukautetaan kulttuurin, sosiaalisten tekijöiden ja sukupuolen mukaan. Se vastaa nuorten elämän realiteetteja.
2. Seksuaalikasvatus perustuu (seksuaalisuutta ja lisääntymistä koskeviin) ihmisoikeuksiin.
3. Seksuaalikasvatus perustuu kokonaisvaltaiseen käsitykseen hyvinvoinnista, joka käsittää myös terveyden.
4. Seksuaalikasvatus perustuu vakaasti sukupuolten tasa-arvoon, itsemääräämisoikeuteen ja erilaisuuden hyväksymiseen.
5. Seksuaalikasvatus alkaa syntymästä.
6. Seksuaalikasvatus on nähtävä keinona kehittää yhteiskuntaa oikeudenmukaiseen ja myötätuntoiseen suuntaan voimaannuttamalla yksilöitä ja yhteisöjä.
7. Seksuaalikasvatus perustuu tieteellisesti paikkansapitävään tietoon.

Seksuaalikasvatuksella tavoitellaan seuraavia **tuloksia**:

1. Seksuaalisuuteen, eri elämäntyyliin, asenteisiin ja arvoihin suvaitsevaisesti, avoimesti ja kunnioittavasti suhtautuvan sosiaalisen ilmapiirin edistäminen
2. Seksuaalisen moninaisuuden ja sukupuolten erojen kunnioittaminen sekä sukupuoli-identiteetin ja sukupuoliroolien tiedostaminen
3. Nuorille tarjotaan mahdollisuus tehdä tietoon ja asioiden ymmärtämiseen perustuvia päätöksiä sekä toimia vastuullisesti itseään ja kumppaniaan kohtaan
4. Nuorilla on tietoa, varsinkin seksuaalisuuteen liittyvää tietoa, ihmiskehosta, sen kehittymisestä ja sen toiminnoista
5. Lapset ja nuoret voivat kehittyä seksuaalisina olentoina eli oppia ilmaisemaan tunteitaan ja tarpeitaan, kokea seksuaalisuuden mielihyvää tuottavalla tavalla sekä muodostaa omat sukupuoliroolinsa ja seksuaali-identiteettinsä
6. Lapset ja nuoret saavat asianmukaista tietoa seksuaalisuuden fyysisistä, kognitiivisista, sosiaalisista, emotionaalisista ja kulttuurisista näkökohdista, ehkäisystä, sukupuolitauti- ja HIV-tartunnan ehkäisemisestä ja seksuaalisen pakottamisen torjumisesta
7. Lapset ja nuoret saavat tarvitsemansa elämäntaidot voidakseen käsitellä seksuaalisuuden ja parisuhteiden kaikkia näkökohtia
8. Lapset ja nuoret saavat tietoa saatavilla olevista neuvonta- ja terveydenhuoltopalveluista sekä niiden käyttämisestä – varsinkin, jos heillä on seksuaalisuuteen liittyviä ongelmia ja kysymyksiä
9. Seksuaalisuuden ja eri normien ja arvojen pohtiminen ihmisoikeuksien näkökulmasta oman kriittisen suhtautumistavan kehittämiseksi
10. Kyky muodostaa (seksi)suhteita, joissa vallitsee vastavuoroinen ymmärrys ja kunnioitus kumppanin tarpeita ja rajoja kohtaan, sekä tasa-arvoiset suhteet. Tämä auttaa torjumaan seksuaalista hyväksikäyttöä ja väkivaltaa.
11. Kyky puhua seksuaalisuudesta, tunteista ja suhteista sekä tähän tarvittavan kielen omaksuminen.

5 Seksuaalikasvatuksen kohderyhmät ja yhteistyökumppanit

Seksuaalikasvatuksen kohderyhmät ja yhteistyökumppanit voivat korvata toisiaan ja olla päällekkäisiä. Yhtenä esimerkkinä ovat nuoret itse: vaikka nuoria pidetään yleensä tärkeimpänä kohderyhmänä, usein sivuutetaan se tosiasia, että he ovat myös merkittävä yhteistyökumppani, minkä vertaiskasvatuksesta saadut kokemukset ovat osoittaneet.

Seksuaalikasvatus on elinikäinen prosessi

Seksuaalikasvatus on elinikäinen prosessi, mutta suurin merkitys sillä on lapsuudessa ja nuoruudessa. Seksuaalikasvatuksessa annettavan tiedon pitäisi olla merkityksellistä eri ikäryhmille eri sosiaalisilla tasoilla, koska seksuaalisuus on keskeinen osa kaikkien ihmisten elämää. Erityistä huomiota pitäisi kiinnittää heikommassa asemassa oleviin nuoriin, kuten maahanmuuttajiin, seksuaalivähemmistöihin, vammaisiin ja heikosti koulutettuihin nuoriin. Seksuaalivalistuksen mukauttamiseksi on välttämätöntä tuntea kohderyhmien seksuaali- ja lisääntymisterveydelliset tarpeet. Lisäksi seksuaalikasvatusstrategioita pitäisi laatia osallistumista edistävällä tavalla. Optimaalisten strategioiden suunnittelu ja täytäntöönpano moninaisen yhteiskunnan edistämiseksi edellyttää tutkijoiden, poliitikkojen, kasvattajien ja kohderyhmien edustajien välistä hedelmällistä vuorovaikutusta.

Suorat ja epäsuorat yhteistyökumppanit ovat tärkeitä

Kouluissa annettava seksuaalikasvatus on järkevä keino tavoittaa suuri osa lapsista ja nuorista. Tehtävän hoitamiseksi tarvitaan kuitenkin erilaisia yhteistyökumppaneita. Kumppaneita on kahdenlaisia: suoria ja epäsuoria, joskaan niiden välinen ero ei ole aina selvä. Seksuaalikasvatuksessa suoria yhteistyökumppaneita ovat vanhemmat ja muut huoltajat, opettajat, sosiaalityöntekijät, vertaisryhmän edustajat ja nuoret itse, terveydenhoitohenkilökunta ja neuvonantajat – toisin sanoen henkilöt, jotka ovat suoraan yhteydessä lapsiin ja nuoriin. Toisaalta myös epäsuorilla yhteistyökumppaneilla voi olla merkittävä osa seksuaalikasvatuksessa. Epäsuoria kumppaneita ovat esimerkiksi päättäjät, tukijat ja asiamiehet, myös kansalaisjärjestöt, yhteisöjen johtajat, yliopistot, oikeusinstituutiot ja tieteelliset tutkimuslaitokset.

Myös uskonnolliset järjestöt ja kulttuurijärjestöt (esim. nuorisojärjestöt) ovat potentiaalisia kumppaneita. Tilanteesta ja asiayhteydestä riippuu, katsotaanko ne suoriksi (nuorten kanssa suoraan yhteydessä oleviksi) vai epäsuoriksi kumppaneiksi. Tällaisten organisaatioiden ja laitosten kanssa on suositeltavaa verkostoitua, vaihtaa tietoja ja tehdä yhteistyötä, jotta tavoitetaan ne ryhmät (maahanmuuttajat, kulttuurivähemmistöt jne.), joille koulu ei välttämättä ole ainoa toimiva reitti antaa seksuaalikasvatusta.

On käynyt selvästi ilmi, että osallistumista edistävä lähestymistapa parantaa tuloksia ja voimaannuttaa nuoria. Seksuaalikasvatusta suunniteltaessa pitäisi määrittää keskeiset kumppanit ja se, millä tavalla ne voidaan ottaa mukaan seksuaalikasvatustoimenpiteiden kehittämiseen ja toteuttamiseen. On kuitenkin tärkeää huomata, että myös kumppaneita on koulutettava, ennen kuin ne voivat osallistua tehokkaasti laadukkaaseen seksuaalikasvatuksen antamiseen.

6 Seksuaalikasvatuksen antaminen – yleiset suuntaviivat ja perusvaatimukset

Seksuaalikasvatuksen keskeinen perusedellytys on se, että sille varataan oma paikka kouluissa ja että sitä käsitellään opetusohjelmassa yksityiskohtaisesti. Tämä voi kuulostaa kovin yksinkertaiselta, mutta asia sivuutetaan usein. Eri elinten – esimerkiksi itse koulun, mutta myös valvovien viranomaisten – on huolehdittava seksuaalikasvatuksen toteutumisesta. Seksuaalikasvatuksen järjestämisen varmistamiseksi sitä varten on varattava tilaa, aikaa ja koulutettua henkilökuntaa. Seksuaalikasvatusta voidaan kuitenkin järjestää, vaikka nämä eivät olisikaan vielä valmiina.

6.1 Seksuaalikasvatuksen seitsemän piirrettä

Kuten edellä on mainittu, kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus kattaa suuren joukon fyysisiin, emotionaalisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin näkökohtiin liittyviä kysymyksiä. Siinä ei pitäisi käsitellä pelkästään tautitartuntojen ehkäisemistä, vaan ottaa nämä näkökohdat osaksi laajempaa, ei-tuomitsevaa lähestymistapaa. Se ei myöskään saa perustua pelotteluun. Seksuaalikasvatus edellyttää siis myönteistä suhtautumistapaa seksuaaliseen hyvinvointiin. Seksuaalikasvatuksen ymmärtäminen tällä kokonaisvaltaisella tavalla edellyttää sitä, että on valittava huolella erilaisiin oppijoihin ja eri aisteihin vaikuttavia menetelmiä.

Seksuaalikasvatuksen tärkeänä edellytyksenä on se, että oppilaiden on tunnettava olonsa jatkuvasti turvalliseksi: heidän yksityisyyttään ja heidän rajojaan on kunnioitettava. Vaikka heitä kannustetaan avoimuuteen, henkilökohtaisista kokemuksista ei pitäisi puhua, sillä ne eivät kuulu luokkahuoneeseen ja voisivat tehdä heistä suojattomia. Siksi on luotava luottamuksen ilmapiiri sopimalla säännöistä, jotka ryhmä hyväksyy. Myös seksuaalivalistuksen mukauttaminen sukupuolen mukaan lisää osaltaan oppilaiden turvallisuudentunnetta.

Näiden yleisten vaatimusten pohjalta seksuaalikasvatuksessa pitäisi yrittää ottaa huomioon seuraavat seikat:

- Seksuaalikasvatuksen laatua parannetaan **ottamalla nuoret järjestelmällisesti mukaan**. Oppijat eivät ole seksuaalikasvatuksen passiivisia vastaanottajia, vaan toimivat sen sijaan aktiivisessa osassa seksuaalikasvatuksen järjestämisessä, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Näin varmistetaan, että seksuaalikasvatus on tarvelähtöistä eikä noudata pelkästään kasvattajien etukäteen vahvistamaa ohjelmaa.

Vertaiskasvatus yhtenä nuorten osallistumisen erityismuotona on osoittautunut monissa eri tilanteissa toimivaksi keinoksi, varsinkin pyrittäessä tavoittamaan vaikeasti tavoitettavia ryhmiä. On kuitenkin tärkeää ottaa huomioon, että vertaiskasvatuksen antajatkin tarvitsevat koulutusta osallistuessaan seksuaalikasvatukseen.

- Seksuaalikasvatusta pitäisi antaa **interaktiivisella** tavalla. Opettajat/kouluttajat vaihtavat tietoa interaktiivisesti yhtäältä ohjelmien suunnittelijoiden ja toisaalta oppilaiden kanssa monilla eri tasoilla, ja interaktiivisen tiedonvaihdon lähtökohtana on ajatus, että oppilaita pitäisi kunnioittaa seksuaalikasvatukseen osallistuvina yhteistyökumppaneina. Heidän kokemuksensa on otettava huomioon, ja heidän tarpeensa ja toiveensa ovat erityisen tärkeitä seksuaalikasvatuksessa käsiteltäviä aiheita ja kysymyksiä määrittäessä.

Seksuaalikasvatuksessa pitäisi käyttää lapsille/nuorille sopivaa kieltä, ja sen pitäisi auttaa oppilaita omaksumaan asianmukaista sanastoa, jotta he kykenisivät viestimään paremmin seksuaalisuuteen liittyvistä asioista. Viestintä on seksuaalikasvatuksessa keskeisellä sijalla. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kouluttajan pitäisi luopua keskeisestä asemastaan ja toimia sen sijaan pikemminkin oppilaiden välisen mielekkään viestinnän mahdollistajana ja keskustelun

herättäjänä. Näin oppilaat saavat määrittää oman näkökantansa ja pohtia omia asenteitaan.

Viimeisenä muttei vähäisimpänä todettakoon, että interaktiivinen työskentely tarkoittaa myös sitä, että luokassa käytetään eri menetelmiä, joilla seksuaalikasvatusta mukautetaan vastaamaan eri oppimistapoja ja vaikuttamaan kaikkiin aisteihin. Musiikki ja draama/näytteleminen aktivoivat erilaisia oppimisstrategioita ja voimavaroja ja vaikuttavat oppijaan suuremmalla tavalla.⁴³

- Seksuaalikasvatusta on **jatkuvaa** ja perustuu ajatukseen siitä, että seksuaalisuuden kehittyminen on elinikäinen prosessi. Seksuaalikasvatuksessa ei ole kyse yhdestä tapahtumasta, vaan se on projekti- ja/tai prosessilähtöistä ja vastaa oppijoiden muuttuvia elämäntilanteita. Käsite ”ikään nähden sopiva” liittyy siihen läheisesti: samoja aiheita käsitellään uudelleen ja niihin liittyvää tietoa annetaan oppijan iän ja kehitysvaiheen mukaisesti. Tarjolla pitäisi olla terveydenhuolto- ja neuvontapalveluja, jotka ovat vastaanottavaisia nuorten tarpeille, joiden puoleen on helppo kääntyä ja jotka noudattavat salassapitovelvollisuutta. Nuorille on tiedotettava näistä palveluista, ja heidän on luotava niiden työntekijöihin vastavuoroisen kunnioituksen ja luottamuksen suhde, jotta he kokevat voivansa käyttää näitä palveluja tarpeen vaatiessa.
- Sen lisäksi, että seksuaalikasvatusta on jatkuvaa, se on luonteeltaan **monialaista**. Koulussa annettava seksuaalikasvatusta voidaan kytkeä muihin aloihin tekemällä yhteistyötä kumppaneiden kanssa koulun sisällä ja sen ulkopuolella. Tällaisia kumppaneita voivat olla esimerkiksi terveydenhoitopalvelut ja neuvontakeskukset. Jos asiaa ajatellaan kapea-alaisemmin pelkän koulun osalta, seksuaalikasvatusta pitäisi antaa myös oppiaineiden rajat ylittävällä/tieteidenvälisellä tavalla. Eri oppiaineissa voidaan käsitellä erilaisia, mutta yhtä tärkeitä näkökohtia.
- Seksuaalikasvatusta ei anneta tyhjiössä, vaan se on läheisesti yhteydessä oppijan ympäristöön ja kohderyhmien kokemuksiin. Siksi seksuaalikasvatusta on **tilannelähtöistä** ja siinä kiinnitetään asianmukaisesti huomiota oppijoiden tarpeisiin. Oppijoiden sosiaalisessa ja kulttuurisessa taustassa on suuria vaihteluita, ja tämä on otettava asianmukaisesti huomioon (”sama koko sopii kaikille” lähestymistapaa ei ole). Suuresti vaikuttavia tekijöitä ovat myös ikä, sukupuoli, sosiaalinen tausta, seksuaalinen suuntaus, kehitysvaihe ja oppijan henkilökohtaiset valmiudet. Opetusohjelmat, joissa määritetään etukäteen seksuaalikasvatuksen laajuus ja sisältö, ja yleismaailmalliset ihmisoikeudet, joihin seksuaalikasvatusta pitäisi vakaasti perustua, asettavat laajemmat puitteet.
- Seksuaalikasvatusta annetaan **läheisessä yhteistyössä vanhempien ja yhteisön kanssa** sitä tukevan ympäristön luomiseksi. Vanhemmat osallistuvat koulussa annettavaan seksuaalikasvatukseen siten, että heille tiedotetaan seksuaalikasvatuksesta ennen sen järjestämistä ja annetaan mahdollisuus esittää toiveita ja varaumiaan. Koulut ja vanhemmat tukevat yhdessä jatkuvan seksuaalikasvatuksen prosessia. Myös yhteistyöstä muiden sidosryhmien kanssa (julkinen ja kirkon tekemä nuorisotyö, nuorison hyvinvointi, terveydenhoitopalvelut, neuvontakeskukset, uskonnolliset ryhmät) on seksuaalikasvatuksen alalla hyötyä.
- Seksuaalikasvatusta **mukautetaan sukupuolen mukaan**. Näin varmistetaan, että sukupuolten erilaiset tarpeet ja huolenaiheet otetaan asianmukaisesti huomioon – esimerkiksi sukupuolten erilaiset oppimistavat ja tavat käsitellä seksuaalisuuteen liittyviä kysymyksiä näkyvät sopivien menetelmien valinnassa. Tämä voidaan tehdä esimerkiksi erottamalla tytöt ja pojat väliaikaisesti toisistaan ja huolehtimalla siitä, että opettajatiimeissä on yksi nainen ja yksi mies.

⁴³ Seksuaalikasvatuksen menetelmistä on laadittu kattavia katsauksia, katso esimerkiksi Hedgpeth & Helmich (1996) ja Population Council (2009).

6.2 Kasvattajien osaaminen

Kasvattajien osaaminen on keskeinen asia seksuaalikasvatuksessa. On kuitenkin tärkeää korostaa, ettei seksuaalikasvattajien tarvitse olla korkean tason ammattilaisia. Ihannetilanteessa seksuaalikasvatusta antavat opettajat on koulutettu tehtävään. Sitä, ettei koulutettuja kasvattajia ole käytettävissä, ei pidä käyttää tekosyynä seksuaalikasvatuksen antamista jättämiseen. Tällöin seksuaalikasvatusta pitäisi antaa samalla, kun opettajia koulutetaan.

Koulutusta järjestettäessä ohjelmissa on otettava huomioon se, millä tasolla opettaja/kouluttaja antaa seksuaalikasvatusta. Vaatimukset vaihtelevat koulun tyyppin ja ikäryhmän mukaan: esimerkiksi lastentarhanopettaja tarvitsee erilaista valmennusta kuin lukion opettaja.

Osaavien kasvattajien on täytynyt saada seksuaalikasvatukseen liittyvää koulutusta, heidän on suhtauduttava aiheeseen avoimesti ja heidän on oltava motivoituneita antamaan seksuaalikasvatusta. Heidän on uskottava vakaasti edellä esitettyihin seksuaalikasvatuksen periaatteisiin. Tämä tarkoittaa sitä, ettei kouluviranomaisten pitäisi painostaa jotakuta, joka ei halua antaa seksuaalikasvatusta, vaan sen sijaan opettajia on innostettava ja tuettava.

Tärkeänä ennakkoodellytyksenä on se, että kasvattajat haluavat pohtia omia asenteitaan seksuaalisuuteen sekä yhteiskunnan arvoihin ja normeihin, sillä he toimivat oppijoiden roolimalleina. Seksuaalikasvattajat tarvitsevat tukirakenteita, ja heillä pitäisi olla mahdollisuus seurantaan.

Kasvattajat tukevat seksuaalikasvatuksen avulla taitojen kehittymistä

Seksuaalikasvatusta antaessaan kasvattajien pitäisi antaa faktatietoja ja tukea lisäksi oppijoiden asianmukaisten asenteiden ja taitojen kehittymistä: viestintä-, neuvottelu-, itsereflektio-, päätöksenteko- ja ongelmanratkaisutaitojen kehittäminen on keskeinen osa laadukasta seksuaalikasvatusta. Seksuaalisista asioista puhuessaan kasvattajat käyttävät johdonmukaisesti neutraalia kieltä välttääkseen loukkaamista oppijoita ja kunnioittaakseen heidän rajojaan. Heidän antamansa seksuaalikasvatus perustuu vakaasti ihmisoikeuksiin ja erilaisuuden hyväksymiseen, ja siten he näkevät seksuaalikasvatuksen myös ihmisoikeus- ja suvaitsevaisuuskasvatuksena.

Kasvattajien roolilla, tiedoilla ja koulutuksella sekä rakenteellisilla puitteilla, joissa he toimivat, on äärimmäisen suuri merkitys seksuaalikasvatuksen laadun kannalta.

OSA 2 SEKSUAALIKASVATUSTAULUKKO

1 Johdatus taulukkoon

1.1 Taulukon taustaa

Seksuaalikasvatus on laaja, kattava aihe, ja sen sisältö muuttuu lapsen kehittyessä nuoreksi ja myöhemmin nuoreksi aikuiseksi. Kolmivuotiaana lapsi tarvitsee erilaista tietoa ja tukea kuin vaikkapa kymmenen vuotta myöhemmin. Lisäksi seksuaalikasvatus vaikuttaa seksuaalisuutta koskevien asenteiden ja seksuaalisen käyttäytymisen kehittymiseen ja auttaa siten yksilöä kehittämään seksuaalisuutaan omaehtoisesti.

Seuraavan taulukon tarkoituksena on luoda katsaus eri ikävaiheissa käsiteltäviin aiheisiin. **Taulukko on jäsenelty ikäryhmäkohtaisesti ja käsittää** kahdeksan pääteemaa. Sitä voidaan käyttää joustavasti kasvatuksen mukauttamiseksi yksilöiden tai ryhmien tarpeita vastaavaksi. Taulukkoa voidaan myös mukauttaa sopivaksi ihmisille, joilla on erityistarpeita, sekä vähemmistöille. Se on kehys, josta kouluttaja/kasvattaja voi valita kohderyhmän kannalta erityisen kiinnostavia aiheita.

Seksuaalikasvatuksessa on kyse paitsi tiedottamisesta myös siitä, että oppijoita autetaan hankkimaan taitoja ja osaamista ja heitä autetaan kehittämään oma näkökantansa/suhtautumistansa seksuaalisuuteen. Siten se auttaa lapsia ja nuoria tekemään omaehtoisia, tietoon perustuvia päätöksiä. Siksi kutakin pääteemaa täsmennetään luettelemalla tietoon, taitoihin ja asenteisiin liittyviä muuttuvia asioita.

Tiedot

Tässä taulukossa tiedoilla tarkoitetaan seksuaalikasvatukseen liittyvien faktatietojen esittämistä tasapainoisella, kattavalla ja ikään nähden sopivalla tavalla. Tiedot voivat koskea esimerkiksi ihmiskehon kehitystä, lisääntymistä, seksuaalisuuden myönteisiä ja kielteisiä näkökohtia, ei-toivotun raskauden, sukupuolitautiltartuntojen ja hyväksikäytön ehkäisemistä. Seksuaalikasvatus ei saa koskaan olla pelottelevaa tai tuomitsevaa, ja siinä on annettava voimaantumiseen ja lasten seksuaalisiin oikeuksiin liittyvää tietoa.⁴⁴

Taidot

Tässä taulukossa taidoilla tarkoitetaan kykyä ilmentää aiheeseen liittyvää käyttäytymistä. Siten taidot viittaavat aiheita koskeviin käytännön asioihin: siihen, mitä oppijan pitäisi kyetä tekemään oppimisen jälkeen. Seksuaalikasvatuksessa tähän kuuluu varsin erilaisia taitoja, kuten se, miten viestiä, neuvotella, ilmaista omia tunteitaan ja käsitellä ei-toivottuja tilanteita. Oppijan on myös tärkeää omaksua taidot, joita hän tarvitsee käyttöönsä ehkäisyä ja torjuakseen sukupuolitautiltartuntoja tehokkaasti ja osatakseen pyytää apua ongelmatilanteissa.

Asenteet

Tässä taulukossa asenteiden määrittelyllään olevan aiheisiin liittyviä sisäistettyjä mielipiteitä ja arvoja.

Asenteet ovat käyttäytymistämme ohjaavia peruseriaatteita. Vanhemman ja kasvattajan tehtävänä on luoda lapsille ja nuorille vakaa pohja omalla käytöksellään. Pienen lapsen on tärkeää tietää olevansa turvassa ja arvokas, aivan kuten muutkin ovat arvokkaita. Esimerkkiä näyttämällä

⁴⁴ ”Seksuaalioikeudet” siten kuin ne määrittelyllään luvussa 2 – toisin sanoen kaikki seksuaalioikeudet eivät automaattisesti koske lapsia ja nuoria.

vanhemmat ja kasvattajat voivat ohjata isompia lapsia kunnioittamaan erilaisuutta ja näyttää lapsen kasvaessa nuoreksi ja nuoreksi aikuiseksi, että hänellä on vastuu itsestään ja muista. Lisäksi seksuaalisuuteen on tärkeää kehittää myönteinen suhtautumistapa.

1.2 Tukirakenteiden merkitys

Tietojen, taitojen ja asenteiden lisäksi nuoret tarvitsevat myös tukea selvittääkseen kehitystehtävät. Taulukkoon oli mahdotonta sisällyttää tarvittavan tuen eri muodot, ja siksi seuraavissa kappaleissa pyritäänkin esittämään, millainen tuki voi olla tarpeen. Lasten ja nuorten kypsyminen ei tapahdu tyhjiössä vaan osana sosiaalisia ja yhteiskunnallisia järjestelmiä, jotka muokkaavat heidän kehitystään ja kokemuksiaan ja vaikuttavat niihin. Tällaisia tukijärjestelmiä ei voida olettaa olevan valmiina, ja jotkin on ehkä tarpeen räätälöidä nimenomaisesti ja tuoda nuorten tietoisuuteen. Mahdollisia tukirakenteita ovat muun muassa seuraavat.

Henkilöiden välinen tuki

Tukea voi saada vanhemmilta, suvulta, perheeltä ja myös ammattilaisilta. Tuki tarkoittaa mahdollisuutta kertoa tunteista ja kokemuksista – sitä, että nuori löytää jonkun, joka kuuntelee häntä, uskoo häntä ja uskoo häneen. Tämä tarkoittaa myös sitä, että nuoret voivat itse antaa tärkeää tukea niille, jotka pyytävät tai tarvitsevat sitä.

Ulkoiset lähteet

Räätälöity tiedotus (verkkosivut, lehtiset, kirjat jne.) ja tiedotusvälineet (sanomalehdet, Internet, televisio jne.) voivat olla merkittävässä osassa. Ne voivat kertoa roolimalleista tai hyvistä esimerkeistä tai varmistaa, että nuoret voivat luottaa paikkansa pitäviin ja heidän tarpeisiinsa mukautettuihin tietoihin.

Opetusympäristö

Tämä käsittää perusasioita koskevan opetuksen antamisen lapsille ja nuorille, oppimisen ja viestinnän edistämisen sekä heidän erityistarpeisiinsa ja kysymyksiinsä mukautetun oppimateriaalin laatimisen. Samalla lapsille pitäisi tarjota tilaa ja oppimismahdollisuuksia, jotta he voivat hankkia omia kokemuksia turvallisessa ja stimuloivassa ympäristössä.

Palvelut ja politiikka

Lasten ja nuorten käytettävissä pitäisi olla ammattilaisia, joiden puoleen heidän on helppoa kääntyä ja jotka osaavat vastata kysymyksiin ja antaa nuorille heidän tarvitsemaansa apua. Lisäksi pitäisi toteuttaa politiikkaa, jolla suojellaan lasten ja nuorten oikeuksia ja turvallisuutta. Tällaisille palveluille on varattava riittävästi rahoitusta, niiden on oltava nuorten saatavilla ja ne on juurrutettava osaksi normaalia elämää.

1.3 Miksi seksuaalikasvatus pitäisi aloittaa ennen neljän vuoden ikää?

Kuten edellä on mainittu, tässä asiakirjassa seksuaalikasvatus ymmärretään laajalla ja kokonaisvaltaisella tavalla ja seksuaalisuus nähdään ihmisen myönteisenä voimavarana. Lapsen katsotaan olevan seksuaalinen olento alusta asti, vaikka lapsen seksuaalisuus poikkeaa aikuisen seksuaalisuudesta monin tavoin, esimerkiksi ilmenemismuotojensa, sisältönsä ja tavoitteidensa suhteen. Kussakin ikä- ja kehitysvaiheessa esiin nousee erityisiä kysymyksiä ja käyttäytymistapoja

(esimerkiksi ikätovereiden keskinäinen tutkiminen, ”lääkärin ja sairaanhoitajan” leikkiminen; halu esitellä omia ruumiinosia ja katsoa muiden ruumiinosia; häpeän esittäminen muiden edessä jne.), joihin on reagoitava pedagogisella tavalla. Lapsuusajan psykoseksuaalinen kehitys tarkoittaa monien lapsen iälle ominaisten fyysisten, emotionaalisten, kognitiivisten ja sosiaalisten taitojen kehittymistä. Lasten psykoseksuaalista kehitystä kuvataan tarkemmin luvussa 3.2.

Tästä näkökulmasta seksuaalikasvatuksessa on kyse paljon enemmän kuin pelkästä lisääntymistä ja tautitartuntojen ehkäisyä koskevien tietojen antamisesta. Seksuaalikasvatus auttaa kehittämään lapsen ymmärrystä ja kehontuntemusta/kehonkuvaa, ja samalla se vahvistaa lapsen itseluottamusta ja edistää omaehtoisuuden kehittymistä: lapsi alkaa kyetä käyttäytymään vastuullisesti itseään ja muita kohtaan.

Lapsen kasvatusta alkaa hänen syntymästään. Kasvatus tapahtuu aluksi lähinnä nonverbaalisen viestinnän kautta ja myöhemmin myös verbaalisesti. Seksuaalikasvatus on osa lapsen yleistä kasvatusta, ja sitä annetaan lapselle jatkuvasti, vaikka tämä ei tapahtuisikaan tietoisesti. Tapa, jolla vanhemmat suhtautuvat toisiinsa, antaa lapsille eläviä esimerkkejä siitä, miten parisuhteet toimivat. Vanhemmat toimivat myös sukupuoliroolien sekä tunteiden, seksuaalisuuden ja hellyyden ilmaisun roolimalleina. Jos vanhemmat eivät puhu seksuaalisuudesta (jos he eivät esimerkiksi nimeä sukupuolielimiä), he tulevat opettaneeksi jotakin seksuaalisuudesta (tässä esimerkissä heidän vaiteliaisuutensa saatetaan tulkita vaivaantuneisuudeksi). Yleinen ympäristö vaikuttaa myös lapsen seksuaaliseen soistumiseen. Esimerkkeinä mainittakoon muut lapset päiväkodissa taikka lasten uteliaisuus omaa kehoa tai muiden kehoja kohtaan.

Alitajuista tai luonnollista tapaa opettaa ja oppia seksuaalisuudesta voidaan täydentää aktiivisella opettamisella ja tiedottamisella. Tämän lähestymistavan etuna on se, että seksuaalisuus aiheena normalisoituu. Lapsen kysymyksiin vastataan ikään nähden sopivalla tavalla ja hänelle osoitetaan, että seksuaalisuuteen liittyvät asiat ovat myönteisiä ja nautinnollisia. Siten hän voi myös kehittää myönteisen suhtautumistavan kehoonsa ja oppia hyviä viestintätaitoja (esimerkiksi käyttämään kehon osista niiden oikeita nimiä). Samalla lapselle opetetaan, että on olemassa yksilöllisiä rajoja ja sosiaalisia sääntöjä, joita on kunnioitettava (toisia ei saa kosketella miten haluaa). Mikä vielä tärkeämpää, lapsi oppii asettamaan ja ilmaisemaan omat rajansa (voit sanoa ei, voit pyytää apua). Tässä mielessä seksuaalikasvatus on myös sosiaalista kasvatusta ja auttaa ehkäisemään seksuaalista hyväksikäyttöä.

1.4 Miten taulukkoa luetaan?

Kussakin ikävaiheessa annettavan opetuksen sisällön jäsentämiseksi taulukossa on määritetty kehitystehtävien mukaiset **ikäryhmät**.⁴⁵ Ikäryhmät ovat seuraavat: 0–4-vuotiaat, 4–6-vuotiaat, 6–9-vuotiaat, 9–12-vuotiaat, 12–15-vuotiaat ja 15 vuotta täyttäneet. Ikäryhmät on valittu WHO:n ikäryhmien mukaisesti, ja ne vastaavat eri kehitysvaiheita. On täysin selvää, että lapset voivat yksilöllisestä kehityksestään riippuen sopiva paremmin muuhun kuin oman ikänsä mukaiseen ryhmään. Siksi ikäryhmien rajoihin pitäisi suhtautua joustavasti. Tiettyjä aiheita käsitellään monissa eri ikävaiheissa. Näin pyritään ennakoimaan seuraavaa tai myöhempää kehitysvaihetta, jotta lapsilla olisi paremmat valmiudet käsitellä niitä. Tässä otetaan myös huomioon käsityskyvyn erot.

Kunkin ikäryhmän kohdalla aiheet on ryhmitelty **yleisten teemojen** alle. Nämä teemat ovat ”ihmiskeho ja ihmisen kehitys”, ”hedelmällisyys ja lisääntyminen”, ”seksuaalisuus”,⁴⁶ ”tunteet”, ”ihmissuhteet ja elämäntyylit”, ”seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi”, ”seksuaalisuus ja oikeudet”

⁴⁵ Kehitystehtävä on yksilön elämän tietyssä vaiheessa syntyvä kehitykseen kuuluva tavoite. Kehitystehtävän selvittäminen tuottaa yksilölle onnellisuuden tunteita ja auttaa selvittämään seuraavat tehtävät onnistuneesti. Sen sijaan kehitystehtävän selvittämisessä epäonnistuminen aiheuttaa yksilölle huononmuuden tunteita ja paheksuntaa yhteiskunnassa ja vaikeuttaa seuraavien tehtävien selvittämistä. Katso Havighurst (1971), s. 2.

⁴⁶ Taulukossa termiä ”seksuaalisuus” käytetään suppeassa merkityksessä käytännön syistä ja sillä viitataan vain kehoon, sukupuolisuhteisiin ja seksuaalisiin kokemuksiin.

sekä ”seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät”. Nämä teemat on valittu siksi, että ne ovat merkityksellisiä nuoren seksuaalisuuden dynaamisen kehityksen kannalta, johon kuuluu fyysisiä, sosiaalisia ja emotionaalisia tekijöitä.

On tärkeää huomata, että kaikkia aiheita pitäisi käsitellä ikään ja kehitystasoon nähden sopivalla tavalla. Esimerkiksi 0–4-vuotiaiden lasten pitäisi omaksua sukupuolten yhdenveroisuuden kunnioittamisen periaate. Näin pienten lasten kohdalla tämä vaikuttaa kaukaa haetulta, mutta kyse on sen periaatteen opettelusta, että tytöt ja pojat ovat yhdenveroisia. On tärkeää, että nämä perusasenteet ovat alusta asti kohdallaan, sillä ne muodostavat vakaan pohjan myöhemmille arvoille ja normeille. Varhaisissa kehitysvaiheissa käsitellään tiettyihin aiheisiin liittyviä perusasioita, kun taas myöhemmissä vaiheissa samoja aiheita käsitellään uudelleen perusteellisemmin.

Taulukossa on käytetty eri **merkintätapoja**. Tummalla neliöllä ja lihavoinnilla korostetut aiheet ovat seksuaalikasvatuksessa käsiteltäviä pääaiheita tai sille asetettuja vähimmäisvaatimuksia. Tyhjällä neliöllä merkityt aiheet, ovat täydentäviä, ja niiden ottaminen opetusohjelmiin on vapaaehtoista. Tyhjä pallo kertoo, että tätä aihetta, taitoa tai asennetta on jo käsitelty aiemmassa ikäryhmässä. Sitä käytetään monessa kohdin, sillä monia aiheita käsitellään uudelleen myöhemmissä ikäryhmissä, usein eri painoituksin ja yksityiskohtaisemmin.

■ **pääaihe (uusi)**

□ pääaihe (syventyminen)

● *täydentävä aihe (uusi)*

○ täydentävä aihe (syventyminen)

Jotkin aiheet ovat laaja-alaisia ja voivat kuulua eri pääteemojen alaisuuteen. Paras esimerkki on seksuaalinen hyväksikäyttö, jonka tiettyjä näkökohtia käsitellään osana teemaa ”seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi” ja joitakin näkökohtia taas osana teemaa ”seksuaalisuus ja oikeudet”.

2 Taulukko

0–4-vuotiaiden ikäryhmä	39
4–6-vuotiaiden ikäryhmä.....	41
6–9-vuotiaiden ikäryhmä.....	43
9–12-vuotiaiden ikäryhmä	45
12–15-vuotiaiden ikäryhmä	48
15 vuotta täyttäneiden ikäryhmä.....	51

0–4	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys	<ul style="list-style-type: none"> ■ kaikista ruumiinosista ja niiden tehtävistä ■ kehojen ja sukupuolten eroista ■ hygieniasta ● itsen ja muiden välisestä erosta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ nimeämään ruumiinosat ■ harjoittamaan hygieniää (pesemään kehon joka puolelta) ■ tunnistamaan kehojen erot ■ ilmaisemaan tarpeita ja toiveita 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kehittämään myönteinen kehonkuva ja minäkuva: itsetunto ■ kunnioittamaan erilaisuutta ■ arvostamaan omaa kehoaan ● arvostamaan ruumiillisen kokemuksen ja läheisen suhteen luomisen kautta syntyvää hyvinvoinnin, läheisyyden ja luottamuksen tunnetta ● kunnioittamaan sukupuolten yhdenvertaisuutta
Hedelmällisyys ja lisääntyminen	<ul style="list-style-type: none"> ■ raskaudesta, syntymästä ja vauvoista ■ ihmisen lisääntymisen perusasioista (mistä vauvat tulevat) ● eri tavoista tulla perheenjäseneksi (esimerkiksi tulemalla adoptoiduksi) ● siitä, että jotkut saavat lapsia ja jotkut eivät 	<ul style="list-style-type: none"> ■ puhumaan näistä asioista niiden oikeilla nimillä 	<ul style="list-style-type: none"> ● hyväksymään eri tavat tulla lapseksi perheeseen
Seksuaalisuus	<ul style="list-style-type: none"> ■ omaa kehoa kosketettaessa syntyvästä nautinnosta ja mielihyvästä, varhaislapsuuden masturbaatiosta ■ oman kehon ja omien sukuelinten tutkimisesta ■ siitä, että nauttiminen fyysisestä läheisyydestä on normaali osa jokaisen elämää ■ hellyydestä ja fyysisestä läheisyydestä rakkauden ja kiintymyksen osoituksena 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tiedostamaan sukupuoli-identiteettinsä ■ puhumaan (epä)miellyttävistä ruumiillisista tuntemuksista ■ ilmaisemaan omia tarpeitaan, toiveitaan ja rajojaan esimerkiksi “lääkärileikin” yhteydessä 	<ul style="list-style-type: none"> ■ suhtautumaan myönteisesti omaan kehoonsa ja sen kaikkiin toimintoihin = myönteinen kehonkuva ■ kunnioittamaan muita ● suhtautumaan uteliaasti omaan kehoonsa ja muiden kehoihin

■ pääaihe (uusi) □ pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

0–4	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Tunteet	<ul style="list-style-type: none"> ■ rakkauden eri tyypeistä ■ myönteisistä ja kielteisistä tunteista (“kyllä”- ja “ei”-tunteista) ● <i>tunteita kuvaavista sanoista</i> ● <i>yksityisyyden tarpeen tunteesta</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tuntemaan ja osoittamaan empatiaa ■ sanomaan kyllä/ei ■ ilmaisemaan omia tunteitaan, toiveitaan ja tarpeitaan sekä kertomaan niistä ● <i>ilmaisemaan oman yksityisyyden tarpeen tunnetta</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään, että tunteita ilmaistaan monin eri tavoin ■ suhtautumaan myönteisesti omiin sukupuolielimiinsä ja omaan sukupuoleensa (on hienoa olla tyttö tai poika!) ■ ajattelemaan, että hänen kokemansa tunteet ja niiden ilmaiseminen on oikein ● <i>suhtautumaan myönteisesti eri tunteisiin eri tilanteissa</i>
Ihmissuhteet ja elämäntyylit	<ul style="list-style-type: none"> ■ erilaisista ihmissuhteista ■ erilaisista perhesuhteista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ puhumaan ihmissuhteistaan ja perheestään 	<ul style="list-style-type: none"> ■ saavuttamaan läheisyyden ja luottamuksen tunne, joka perustuu kokemukseen läheisen suhteen luomisesta ■ suhtautumaan myönteisesti eri elämäntyyliihin ■ tiedostamaan, että suhteita on monenlaisia
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyvistä ja huonoista ruumiillisista kokemuksista / mikä tuntuu hyvältä? (oman kehon kuuntelemisesta) ■ siitä, että jos kokemus/tunne ei ole hyvä, siihen ei tarvitse aina suostua 	<ul style="list-style-type: none"> ■ luottamaan vaistoihinsa ■ noudattamaan kolmivaiheista menetelmää (sano ei, lähde pois, puhu jollekulle, johon luotat) ■ hankkimaan hyvinvoinnin tunteita 	<ul style="list-style-type: none"> ■ arvostamaan omaa kehoaan ■ tiedostamaan, että on sallittua pyytää apua
Seksuaalisuus ja oikeudet	<ul style="list-style-type: none"> ■ oikeudesta saada turvaa ja suojelua ■ siitä, että aikuisilla on velvollisuus huolehtia lasten turvallisuudesta ■ oikeudesta esittää kysymyksiä seksuaalisuudesta ■ oikeudesta tutkiskella sukupuoli-identiteettiä ● <i>oikeudesta tutustua alastomuuteen ja omaan kehoon, oikeudesta olla utelias</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ sanomaan ”kyllä” ja ”ei” ■ kehittämään viestintätaitojaan ■ ilmaisemaan tarpeita ja toiveita ● <i>erottamaan “hyvät” ja “pahat” salaisuudet toisistaan</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tiedostamaan omat oikeutensa, mikä johtaa itseluottamukseen ■ omaksumaan asenne “Minun kehoni kuuluu minulle” ■ tuntemaan, että hän voi tehdä omat päätöksensä

■ pääaihe (uusi) □ pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

0–4	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)	<ul style="list-style-type: none"> ■ sosiaalisista säännöistä ja kulttuurisista normeista/arvoista ■ sukupuolirooleista ■ eri ihmisten kanssa noudatettavasta sosiaalisesta etäisyydestä ● <i>iän vaikutuksesta seksuaalisuuteen ja ikäryhmälle sopivasta käyttäytymisestä</i> ● <i>alastomuutta koskevista normeista</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ erottamaan yksityisen ja julkisen käyttäytymisen toisistaan ■ noudattamaan sosiaalisia sääntöjä ja kulttuurinormeja ■ käyttäytymään tilanteen mukaan sopivalla tavalla ● <i>tietämään, mihin saa koskettaa</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kunnioittamaan omaa kehoaan ja muiden kehoja ■ hyväksymään yksityisyyttä ja intimitteettiä koskevat sosiaaliset säännöt ■ kunnioittamaan sitä, että muut sanovat “kyllä” tai “ei”

■ pääaihe (uusi) □ pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

4–6	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys	☐ kaikista ruumiinosista ja niiden tehtävistä ☐ kehojen ja sukupuolten eroista ☐ hygieniasta <ul style="list-style-type: none"> ● <i>eri ikäisten ihmisten kehojen ja kehityksen eroista</i> 	☐ nimeämään ruumiinosat ☐ harjoittamaan hygieniää (pesemään kehon joka puolelta) ☐ tunnistamaan kehojen erot ☐ ilmaisemaan tarpeita ja toiveita <ul style="list-style-type: none"> ● <i>tunnistamaan oma yksityisyyden tarpeensa ja muiden yksityisyyden tarve</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kehittämään myönteinen sukupuoli-identiteetti ☐ kehittämään myönteinen kehonkuva ja minäkuva: itsetunto ☐ kunnioittamaan erilaisuutta ☐ kunnioittamaan sukupuolten yhdenvertaisuutta
Hedelmällisyys ja lisääntyminen	<ul style="list-style-type: none"> ■ lisääntymiseen liittyvistä myyteistä (esimerkiksi joissakin maissa lapsille sanotaan haikaroiden tuovan vauvoja) ☐ elämästä: raskaudesta, syntymästä ja vauvoista; elämän päättymisestä ☐ ihmisen lisääntymiseen liittyvistä perusasioista 	☐ puhumaan näistä asioista niiden oikeilla nimillä	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>kunnioittamaan erilaisuutta: joillakuilla on lapsia ja toisilla ei</i>
Seksuaalisuus	☐ omaa kehoa kosketettaessa syntyvästä nautinnosta ja mielihyvästä, varhaislapsuuden masturbaatiosta ☐ oman kehon ja omien sukuelinten tutkimisesta <ul style="list-style-type: none"> ● <i>seksuaalisuuden merkityksestä ja sen ilmaisemisesta (esimerkiksi rakkauden tunteiden ilmaisemisesta)</i> ● <i>asianmukaisesta seksuaalisesta kielenkäytöstä</i> ● <i>seksuaalisista tunteista (läheisyydestä, nautinnosta, kiihottumisesta) osana ihmisen eri tunteita (näiden pitäisi olla myönteisiä tunteita, eikä niihin saa liittyä pakottamista tai satuttamista)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ puhumaan seksuaaliasioista (viestintätaidot) ■ lujittamaan sukupuoli-identiteettinsä ● <i>käyttämään seksuaalista kieltä tavalla, joka ei ole loukkaava</i> 	☐ kehittämään myönteinen kehonkuva ☐ kunnioittamaan muita
Tunteet	<ul style="list-style-type: none"> ■ kateudesta, vihasta, aggressiosta, pettymyksestä ■ ystävyydestä ja rakkaudesta saman sukupuolen edustajia kohtaan ● <i>ystävyyden ja rakkauden välisestä erosta</i> ● <i>salaisista rakkauksista, ensirakkaudesta (ihastumisista ja yksipuolisesta rakkaudesta)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ käsittämään pettymyksiä ☐ ilmaisemaan omia tunteitaan, toiveitaan ja tarpeitaan sekä kertomaan niistä ● <i>käsittämään omaa yksityisyyden tarvettaan ja muiden yksityisyyden tarvetta</i> ○ nimeämään omat tunteensa asianmukaisesti 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään, että rakkauden tunteet ovat luonnollisia (osana kaikkia tunteita) ☐ ajattelemaan, että hänen oma tunnekokemuksensa ja tunteen ilmaiseminen on oikein ja tärkeää (omien tunteiden arvostaminen)

■ **pääaihe (uusi)** pääaihe (syventyminen) ● *täydentävä aihe (uusi)* ○ *täydentävä aihe (syventyminen)*

4-6	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Ihmissuhteet ja elämäntyyli	<ul style="list-style-type: none"> ■ ystävydestä ■ saman sukupuolen edustajien suhteista ☐ erilaisista ihmissuhteista (perhesuhteista) ● <i>perheen eri käsitteistä</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ toimimaan toisten lasten, perheenjäsenten ja ystävien kanssa sopivalla tavalla ■ elämään jäsenenä perheessä, jossa perhesuhteet perustuvat vastavuoroiseen kunnioitukseen ■ luomaan ja ylläpitämään ihmissuhteita 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään erilaisuutta ☐ kunnioittamaan erilaisia elämäntyyliä
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi	<ul style="list-style-type: none"> ☐ hyvistä ja huonoista ruumiillisista kokemuksista / mikä tuntuu hyvältä? (oman kehon kuuntelemisesta) ☐ siitä, että jos kokemus/tunne ei ole hyvä, siihen ei tarvitse aina suostua 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ luottamaan vaistoihinsa ja noudattamaan kolmivaiheista menetelmää (sano ei, lähde pois, puhu jollekulle, johon luotat) ☐ hankkimaan hyvinvoinnin tunteita 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ajattelemaan, että hänellä on mahdollisuus valita ■ tiedostamaan riskit ☐ arvostamaan omaa kehoaan ☐ tiedostamaan, että on sallittua pyytää apua
Seksuaalisuus ja oikeudet	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksikäytöstä; jotkut ihmiset eivät ole hyviä – he esittävät kilttejä, mutta voivat olla väkivaltaisia ☐ oikeuksistaan (myös oikeudesta saada tietoa ja oikeudesta saada suojelua) ☐ siitä, että aikuisilla on velvollisuus huolehtia lasten turvallisuudesta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ esittämään kysymyksiä ■ kääntymään ongelmatilanteissa jonkun luotettavan henkilön puoleen ☐ ilmaisemaan tarpeita ja toiveita 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ omaksumaan asenne ”Minun kehoni kuuluu minulle” ☐ tiedostamaan oikeutensa
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)	<ul style="list-style-type: none"> ■ sukupuoli-, kulttuuri- ja ikäeroista ■ siitä, että arvot ja normit riippuvat maasta ja kulttuurista ■ siitä, että kaikki tunteet ovat sallittuja, mutta kaikkien näiden tunteiden seurauksena tehdyt teot eivät ole ☐ sosiaalisista säännöistä ja kulttuurisista normeista/arvoista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tunnistamaan ja käsittelemään arvoihin liittyviä eroja ☐ noudattamaan sosiaalisia sääntöjä ja kulttuurinormeja ● <i>puhumaan eroista</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ käyttäytymään sosiaalisesti vastuullisella tavalla ■ suhtautumaan avoimesti, ei tuomitsevasti ■ hyväksymään yhdenvertaiset oikeudet ■ kunnioittamaan seksuaalisuuteen liittyviä eri normeja ☐ kunnioittamaan omaa kehoaan ja muiden kehoja

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

6–9	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys	<ul style="list-style-type: none"> ■ kehon muutoksista, kuukautisista, ejakulaatiosta, yksilöllisistä eroista kehityksessä ajan mittaan ■ naisten ja miesten välisistä (biologisista) (sisäisistä ja ulkoisista) eroista ☐ hygieniasta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tuntemaan ja käyttämään oikeita sanoja ruumiinosista ja niiden toiminnoista ● arvostamaan kehon muutoksia ● tutkimaan kehoaan ja huolehtimaan siitä 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään epävarmuus, joka johtuu muutoksista, jotka hän tunnistaa kehossaan ☐ kehittämään myönteinen kehonkuva ja minäkuva: itsetunto ☐ kehittämään myönteinen sukupuoli-identiteetti
Hedelmällisyys ja lisääntyminen	<ul style="list-style-type: none"> ■ vanhemmuutta ja raskautta koskevista valinnoista, hedelmättömyydestä ja adoptiosta ■ ehkäisyyn perusajatuksista (on mahdollista suunnitella perheen perustamista ja tehdä asiaa koskevia päätöksiä) ■ eri ehkäisymenetelmistä ● kuukautiskierron perusajatuksista ● lisääntymistä koskevista myyteistä 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ kehittämään viestintätaitojaan ● ymmärtämään, että ihmiset voivat vaikuttaa omaan hedelmällisyyteensä 	<ul style="list-style-type: none"> ○ hyväksymään erilaisuus – jotkut päättävät hankkia lapsia, toiset eivät
Seksuaalisuus	<ul style="list-style-type: none"> ■ rakkaudesta, rakastamisesta ■ hellyydestä ■ seksistä mediassa (myös Internetissä) ☐ omaa kehoa kosketettaessa syntyvästä nautinnosta ja mielihyväästä, (masturbaatiosta / itsensä stimuloinnista) ■ asianmukaisesta seksuaalisesta kielenkäytöstä ● sukupuoliyhdyntästä 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään oma yksityisyyden tarpeensa ja muiden yksityisyyden tarve ■ käsittelemään mediassa näkyvää seksiä ☐ käyttämään seksuaalista kieltä tavalla, joka ei ole loukkaava 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään, mitä on ”hyväksyttävä” seksi (molempien osapuolten halukkuuteen perustuva, vapaaehtoista, tasa-arvoista, ikään nähden sopivaa, tilitanteeseen sopivaa ja itsekunnioitukseen perustuva) ● tiedostamaan, että seksiä kuvataan mediassa eri tavoin
Tunteet	<ul style="list-style-type: none"> ■ ystävyyden, rakkauden ja intohimon välisestä erosta ☐ kateudesta, vihasta, aggressiosta, pettymyksestä ○ ystävyydestä ja rakkaudesta saman sukupuolen edustajia kohtaan ○ salaisista rakkauksista, ensirakkaudesta (ihastumisista ja yksipuolisesta rakkaudesta) 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ ilmaisemaan omia tunteitaan, toiveitaan ja tarpeitaan sekä kertomaan niistä ☐ käsittelemään pettymyksiä ○ nimeämään omat tunteensa asianmukaisesti ○ käsittelemään omaa yksityisyyden tarvettaan ja muiden yksityisyyden tarvetta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään, että rakkauden tunteet ovat luonnollisia (osana kaikkia tunteita) ☐ ajattelemaan, että hänen oma tunnekokemuksensa ja tunteen ilmaiseminen on oikein ja tärkeää (omien tunteiden arvostaminen)

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

6–9	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Ihmissuhteet ja elämäntyylit	<ul style="list-style-type: none"> ■ erilaisista rakkauteen, ystävyyteen yms. perustavista suhteista ☐ erilaisista perhesuhteista ● avioliitosta, avioerosta; avioliitosta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ilmaisemaan itseään ihmissuhteissaan ■ tekemään kompromisseja, osoittamaan suvaitsevaisuutta ja empatiaa ■ luomaan sosiaalisia kontakteja ja ystävystymään 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään sitoutumisen, vastuu ja rehellisyys ihmissuhteiden perustaksi ■ kunnioittamaan muita ☐ hyväksymään erilaisuus
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi	<ul style="list-style-type: none"> ■ seksuaalisuuden myönteisestä vaikutuksesta terveyteen ja hyvinvointiin ■ seksuaalisuuteen liittyvistä sairauksista ■ sukupuolisesta väkivallasta ja aggressiosta ● siitä, mistä saa apua 	<ul style="list-style-type: none"> ■ asettamaan rajoja ☐ luottamaan vaistoihinsa ja noudattamaan kolmivaiheista menetelmää (sano ei, lähde pois, puhu jollekulle, johon luotat) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tuntemaan vastuuta omasta terveydestään ja hyvinvoinnistaan ☐ tiedostamaan vaihtoehdot ja mahdollisuudet ☐ tiedostamaan riskit
Seksuaalisuus ja oikeudet	<ul style="list-style-type: none"> ■ oikeudesta itsensä ilmaisemiseen ■ lasten seksuaalioikeuksista (tiedonsaanti, seksuaalikasvatus, ruumiillinen koskemattomuus) ☐ hyväksikäytöstä ☐ siitä, että aikuisilla on velvollisuus huolehtia lasten turvallisuudesta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ pyytämään apua ja tietoa ☐ kääntymään ongelmatilanteissa jonkun luotettavan henkilön puoleen ● nimeämään oikeutensa ○ ilmaisemaan tarpeita ja toiveita 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tuntemaan vastuuta itseltään ja muista ☐ tiedostamaan oikeutensa ja vaihtoehtonsa
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)	<ul style="list-style-type: none"> ■ sukupuolirooleista ☐ kulttuurieroista ☐ ikäeroista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ puhumaan omista kokemuksistaan, toiveistaan ja tarpeistaan suhteessa kulttuurinormeihin ☐ tunnistamaan ja käsittelemään eroja 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kunnioittamaan eri elämäntyyliä, arvoja ja normeja

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

9–12	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys	<ul style="list-style-type: none"> ■ hygieniasta (kuukautisista, siemensyöksyistä) ■ murrosiän varhaisista muutoksista (henkiset, fyysiset, sosiaaliset ja tunne-elämän muutokset ja niiden mahdolliset erot) ● sisäisistä ja ulkoisista sukupuoli- ja lisääntymiselimistä ja niiden tehtävistä 	<ul style="list-style-type: none"> ■ vastaanottamaan nämä muutokset omassa elämässään ☐ tuntemaan oikeat ilmaisut ja käyttämään niitä ● puhumaan murrosiän muutoksista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään ja hyväksymään kehojen muutokset ja erot (siittimen, rintojen ja vulvan/ulkoisten sukupuolielimien koko ja muoto voivat vaihdella merkittävästi, kauneusihanteet muuttuvat ajan mittaan ja vaihtelevat eri kulttuureissa) ○ kehittämään myönteinen kehonkuva ja minäkuva: itsetunto
Hedelmällisyys ja lisääntyminen	<ul style="list-style-type: none"> ■ lisääntymisestä ja perhesuunnittelusta ■ erilaisista ehkäisyvälineistä ja niiden käytöstä; ehkäisyä koskevista myyteistä ■ raskauden oireista, suojamattoman seksin riskeistä ja seurauksista (ei-toivottu raskaus) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään kuukautisten/siemensyöksyn ja hedelmällisyyden välinen suhde ■ käyttämään kondomia ja ehkäisyvälineitä oikein turvallisuudessa 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään, että ehkäisy on kummankin sukupuolen vastuulla
Seksuaalisuus	<ul style="list-style-type: none"> ■ ensimmäisestä seksuaalisesta kokemuksesta ■ sukupuolisesta suuntautumisesta ■ nuorten seksuaalisesta käyttäytymisestä (seksuaalisen käyttäytymisen eroista) ☐ rakkaudesta, rakastamisesta ● mielihyvää, masturboinnista, orgasmista ● sukupuoli-identiteetin ja biologisen sukupuolen välisiä eroista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ viestimään erilaisista seksuaalisista tunteista ja ymmärtämään niitä sekä puhumaan seksuaalisuudesta asianmukaisella tavalla ■ tekemään tietoinen päätös hankkia tai olla hankkimatta seksuaalisia kokemuksia ■ kieltäytymään ei-toivotuista seksuaalisista kokemuksista ● erottamaan ”tosielämän” seksuaalisuus mediassa esitetystä seksuaalisuudesta ● käyttämään nykyaikaisia tiedotusvälineitä (matkapuhelimia, Internetiä) ja tiedostamaan näiden välineiden käyttöön liittyvät riskit ja hyödyt 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään, kunnioittamaan ja ymmärtämään seksuaalisuudessa ja seksuaalisessa suuntautumisessa ilmenevää erilaisuutta (seksin pitäisi perustua molempien osapuolten halukkuuteen, olla vapaaehtoista, tasa-arvoista, ikään nähden sopivaa, tilanteeseen sopivaa ja itsekunnioitukseen perustuvaa) ■ ymmärtämään seksuaalisuuden olevan oppimisprosessi ■ hyväksymään seksuaalisuuden eri ilmentymiä (suutelu, koskettaminen, hyväily jne.) ● ymmärtämään, että jokaisen seksuaalisuus kehittyy hänen oman aikataulunsa mukaisesti

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

9–12	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Tunteet	<ul style="list-style-type: none"> ■ eri tunteista, esimerkiksi kiinnostuksesta, rakastumisesta, ristiriitaisista tunteista, epävarmuudesta, häpeästä, pelosta ja mustasukkaisuudesta ■ intimiteettiä ja yksityisyyttä koskevien yksilöllisten tarpeiden eroista ☐ ystävyyden, rakkauden ja intohimon välisestä erosta ● <i>ystävyydestä ja rakkaudesta saman sukupuolen edustajia kohtaan</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ilmaisemaan eri tunteita ja tunnistamaan eri tunteita itsessään ja muissa ■ ilmaisemaan tarpeita, toiveita ja rajoja ja kunnioittamaan muiden tarpeita, toiveita ja rajoja ☐ käsittelemään pettymyksiä 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään tunteita ja arvoja (että esimerkiksi seksuaalisia tunteita tai haluja ei pidä hävetä eikä niistä pidä tuntoa syyllisyyttä) ■ kunnioittamaan muiden yksityisyyttä
Ihmissuhteet ja elämäntyyli	<ul style="list-style-type: none"> ■ ystävyyden, kumppanuuden ja parisuhteen eroista sekä erilaisista tavoista seurustella ■ erilaisista miellyttävistä ja epämiellyttävistä suhteista ((sukupuolten) epätasa-arvon vaikutus suhteisiin) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ilmaisemaan ystävyyttä ja rakkautta eri tavoin ☐ luomaan sosiaalisia kontakteja, ystäväystymään, luomaan ja ylläpitämään suhteita ● <i>viestimään suhteisiin liittyvistä omista odotuksistaan ja tarpeistaan</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ suhtautumaan myönteisesti sukupuolten tasa-arvoon parisuhteissa ja oikeuteen valita kumppani vapaasti ☐ hyväksymään sitoutuminen, vastuu ja rehellisyys ihmissuhteiden perustaksi ☐ kunnioittamaan muita ● <i>ymmärtämään sukupuolen, iän, uskonnon, kulttuurin yms. vaikutus suhteisiin</i>
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi	<ul style="list-style-type: none"> ■ suojaamattomien, epämiellyttävien ja ei-toivottujen seksuaalisten kokemusten oireista, riskeistä ja seurauksista (sukupuolitautista, HIV:stä, ei-toivotusta raskaudesta, psykologisista seurauksista) ■ seksuaalisen hyväksikäytön yleisyydestä ja sen eri tyypeistä, sen välttämisestä ja avun hakemisesta ☐ seksuaalisuuden myönteisestä vaikutuksesta terveyteen ja hyvinvointiin 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ottamaan vastuuta seksuaalisten kokemusten turvallisuudesta ja miellyttävyydestä itselle ja muille ■ asettamaan rajoja, ilmaisemaan toiveita ja välttämään suojaamattomia ja ei-toivottuja seksuaalisia kokemuksia ● <i>pyytämään apua ja tukea ongelmatapauksissa (murrosiän suhteet jne.)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ tiedostamaan vaihtoehdot ja mahdollisuudet ☐ tiedostamaan riskit ○ ymmärtämään kumppaneiden olevan yhdessä vastuussa terveydestä ja hyvinvoinnista
Seksuaalisuus ja oikeudet	<ul style="list-style-type: none"> ■ seksuaalioikeuksista <i>siten kuin IPPF ja WAS ovat ne määrittäneet*</i> ● <i>kansallisista säädöksistä ja määräyksistä (sukupuolisuhteen aloittamiselle asetettu ikäraja)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ toimimaan näiden oikeuksien ja vastuiden mukaisesti ○ pyytämään apua ja tietoa 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ tiedostamaan oikeutensa ja vaihtohehtonsa ● <i>hyväksymään omat seksuaalioikeutensa ja muiden seksuaalioikeudet</i>

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

9–12	Tiedot Lapselle on kerrottava	Taidot Lapsi on opetettava	Asenteet Lasta on autettava
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)	<ul style="list-style-type: none"> ■ vertaispaineen, median, pornografian, kulttuurin, uskonnon, sukupuolen, lakien ja sosioekonomisen aseman vaikutuksesta seksiä koskeviin päätöksiin, seksisuhteisiin ja seksuaaliseen käyttäytymiseen 	<ul style="list-style-type: none"> ■ keskustelemaan näistä ulkoisista vaikutteista ja arvioimaan niitä henkilökohtaisesti ● <i>hankkimaan medialukutaito, joka vastaa nykyaikaisia viestintävälineitä (matkapuhelin, Internet, pornografian käsittely)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> □ kunnioittamaan eri elämäntyytlejä, arvoja ja normeja ● <i>hyväksymään erilaiset seksuaalisuuteen liittyvät mielipiteet ja näkemykset ja erilainen seksuaalinen käyttäytyminen</i>

* Kansainvälinen perhesuunnittelujärjestö (IPPF): Sexual Rights: an IPPF declaration (IPPF:n laatima seksuaalioikeuksien peruskirja). Lontoo 2008; Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (World Association for Sexual Health, WAS): Declaration of Sexual Rights (Seksuaalioikeuksien julistus). Hongkong 1999.

■ **pääaihe (uusi)** □ pääaihe (syventyminen) ● *täydentävä aihe (uusi)* ○ täydentävä aihe (syventyminen)

12–15	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys	<ul style="list-style-type: none"> ■ ihmiskehosta, kehonkuvas- ta ja kehon muuttamisesta (naisten sukuelinten silpo- misesta, ympärileikkauk- sesta, immenkalvosta ja sen korjaamisesta, anoreksiasta, bulimiasta, lävistyksistä ja tatuoinneista) ■ kuukautiskierrosta; kehon sekundaarisista seksuaali- sista tunnusmerkeistä, nii- den toiminnasta miehillä ja naisilla sekä niihin liittyvis- tä tunteista ● median välittämistä kauneut- ta koskevista viesteistä; kehon muuttumisesta läpi elämän ● yksiköistä, joista nuoret voi- vat hakea apua, jos heillä on näihin asioihin liittyviä on- gelmia 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kuvailemaan, miten ihmis- ten ajatukset omasta kehos- taan voivat vaikuttaa heidän terveyteensä, minäkuvaansa ja heidän käyttäytymiseensä ● hyväksymään murrosikä ja vastustamaan vertaispainetta ● suhtautumaan kriittisesti median viesteihin ja kauneus- teollisuuteen 	<ul style="list-style-type: none"> ● suhtautumaan kriittisesti kehon muuttamiseen ○ hyväksymään eri malliset kehot ja arvostamaan niitä
Hedelmällisyys ja lisääntyminen	<ul style="list-style-type: none"> ■ äitiyden ja isyyden vaiku- tuksesta (nuoreen) (lasten kasvattamisen merkityk- sestä, perhesuunnittelusta, urasuunnittelusta, ehkäi- systä sekä päätöksenteosta ja hoidosta ei-toivotun ras- kauden tapauksessa) ■ ehkäisyneuvoloista ■ ehkäisyn pettämisestä ja sen syistä (alkoholin käyttö, sivuvaikutukset, unohtami- nen, sukupuolten epätasa- arvo jne.) ■ raskaudesta (myös saman sukupuolen edustajien väli- sissä suhteissa) ja hedelmät- tömyydestä □ eri ehkäisymenetelmiin (myös jälkiehkäisyyn) liit- tyvistä faktoista ja myyteistä (luotettavuus, edut ja haitat) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tunnistamaan raskauden merkit ja oireet ■ hankkimaan ehkäisyväli- neitä oikeasta paikasta, esi- merkiksi käymällä tervey- denhuollon ammattilaisen luona ■ tekemään tietoinen päätös hankkia tai olla hankkimat- ta seksuaalisia kokemuksia ● puhumaan ehkäisystä ○ valitsemaan tietoisesti eh- käisymenetelmä ja käyttämään valittua ehkäisymenetelmää oikein 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kehittämään henkilökohtai- nen suhtautumistapa (nor- mit ja arvot) äitiyteen ja isyyteen (nuorella iällä), ehkäisyyn, aborttiin ja adoptioon ■ suhtautumaan myönteisesti yhteiseen vastuunkantoon ehkäisystä

■ pääaihe (uusi) □ pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

12–15	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Seksuaalisuus	<ul style="list-style-type: none"> ■ seksuaaliseen kiihottumiseen ja sukupuolten eroihin liittyvistä rooliodotuksista ja roolin mukaisesta käyttäytymisestä ● <i>sukupuoli-identiteetistä ja seksuaalisesta suuntautumisesta, myös oman identiteetin tunnustamisesta avoimesti ja homoseksuaalisuudesta</i> ● <i>siitä, miten seksuaalisuudesta nautitaan sopivalla tavalla (oman ajan ottaminen)</i> ○ ensimmäisestä seksuaalisesta kokemuksesta ○ mielihyvystä, masturboinnista, orgasmista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kehittämään intiimin viestinnän ja neuvottelun taitoja ● <i>tekemään vapaita ja vastuullisia valintoja arvioituaan kunkin mahdollisen vaihtoehdon seurauksia, etuja ja haittoja (kumppanit, seksuaalinen käyttäytyminen)</i> ● <i>nauttimaan seksuaalisuudesta vastuullisella tavalla</i> ○ erottamaan “tosielämän” seksuaalisuus mediassa esitetystä seksuaalisuudesta 	<ul style="list-style-type: none"> □ ymmärtämään seksuaalisuuden olevan oppimisprosessi ○ hyväksymään, kunnioittamaan ja ymmärtämään seksuaalisuudessa ja seksuaalisessa suuntautumisessa ilmenevää erilaisuutta (seksin pitäisi perustua molempien osapuolten halukkuuteen, olla vapaaehtoista, tasa-arvoista, ikään nähden sopivaa, tilanteeseen sopivaa ja itsekunnioitukseen perustuvaa)
Tunteet	<ul style="list-style-type: none"> □ ystävyyden, rakkauden ja intohimon välisestä erosta □ eri tunteista, esimerkiksi kiinnostuksesta, rakastumisesta, ristiriitaisista tunteista, epävarmuudesta, häpeästä, pelosta ja mustasukkaisuudesta 	<ul style="list-style-type: none"> □ ilmaisemaan ystävyyttä ja rakkautta eri tavoin □ ilmaisemaan omia tarpeita, toiveita ja rajoja ja kunnioittamaan muiden tarpeita, toiveita ja rajoja ● <i>käsittämään erilaisia/ristiriitaisia tunteita, tunteita ja haluja</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ hyväksymään se, että ihmiset tuntevat eri tavoin (muun muassa sukupuolensa, kulttuurinsa ja uskontonsa vuoksi sekä sen vuoksi, miten he tulkitsevat näitä)
Ihmissuhteet ja elämäntyylit	<ul style="list-style-type: none"> ■ iän, sukupuolen, uskonnon ja kulttuurin vaikutuksesta ● <i>eri viestintätavoista (verbaalinen ja nonverbaalinen) ja niiden kehittämisestä</i> ● <i>suhteiden kehittämisestä ja ylläpitämisestä</i> ● <i>perherakenteista ja niiden muutoksista (esimerkiksi yksinhuoltajuudesta)</i> ○ erilaisista (miellyttävistä ja epämiellyttävistä) suhteista, perheistä ja elämäntavoista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ puuttumaan epäoikeudenmukaisuuteen, syrjintään ja epätasa-arvoon □ ilmaisemaan ystävyyttä ja rakkautta eri tavoin □ luomaan sosiaalisia kontakteja, ystäväystymään, luomaan ja ylläpitämään suhteita ○ viestimään suhteisiin liittyvistä omista odotuksistaan ja tarpeistaan 	<ul style="list-style-type: none"> ■ kohti pyrkimystä luoda tasa-arvoisia ja tyydyttäviä suhteita ○ ymmärtämään sukupuolen, iän, uskonnon, kulttuurin yms. vaikutus suhteisiin

■ **pääaihe (uusi)** □ pääaihe (syventyminen) ● *täydentävä aihe (uusi)* ○ *täydentävä aihe (syventyminen)*

12–15	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi	<ul style="list-style-type: none"> ■ hygieniasta ja itsensä tutkimisesta ☐ seksuaalisen hyväksikäytön yleisyydestä ja sen eri tyypeistä, sen välttämisestä ja avun hakemisesta ● <i>riskialttiista (seksuaalisesta) käyttäytymisestä ja sen syistä (alkoholi, huumeet, vertaispaine, kiusaaminen, prostituutio, media)</i> ● <i>sukupuolitautilien, myös HIV:n, oireista, tarttumisesta ja tartunnan ehkäisemisestä</i> ● <i>terveydenhuoltojärjestelmistä ja palveluista</i> ○ seksuaalisuuden myönteisestä vaikutuksesta terveyteen ja hyvinvointiin 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tekemään (seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyviä) vastuullisia päätöksiä ja tietoon perustuvia valintoja ☐ pyytämään apua ja tukea ongelmatilanteissa ● <i>kehittämään neuvottelu- ja viestintätaitojaan voidakseen nauttia turvallisesta ja nautinnollisesta seksistä</i> ● <i>kieltäytymään epämiellyttävästä tai suojaamattomasta sukupuoliyhteydestä tai estämään sen</i> ● <i>hankkimaan kondomeja ja ehkäisyvälineitä ja käyttämään niitä oikein</i> ● <i>tunnistamaan riskialttiit tilanteet ja hallitsemaan niitä</i> ● <i>tunnistamaan sukupuolitaudin oireet</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ ymmärtämään kumppaneiden olevan yhdessä vastuussa terveydestä ja hyvinvoinnista ● <i>ymmärtämään olevansa vastuussa sukupuolitautilien/HIV:n tarttumisen ehkäisemisestä</i> ● <i>ymmärtämään olevansa vastuussa ei-toivotun raskauden ehkäisemisestä</i> ● <i>ymmärtämään olevansa vastuussa seksuaalisen hyväksikäytön ehkäisemisestä</i>
Seksuaalisuus ja oikeudet	<ul style="list-style-type: none"> ☐ seksuaalioikeuksista <i>siten kuin IPPF ja WAS ovat ne määrittäneet*</i> ● <i>kansallisista säädöksistä ja määräyksistä (sukupuolisuhteen aloittamiselle asetettu ikäraja)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ huomioimaan omat seksuaalioikeutensa ja muiden seksuaalioikeudet ☐ pyytämään apua ja tietoa 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ hyväksymään omat seksuaalioikeutensa ja muiden seksuaalioikeudet
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)	<ul style="list-style-type: none"> ☐ vertaispaineen, median, pornografian, (kaupunki)kulttuurin, uskonnon, sukupuolen, lakien ja sosioekonomisen aseman vaikutuksesta seksiä koskeviin päätöksiin, seksisuhteisiin ja seksuaaliseen käyttäytymiseen 	<ul style="list-style-type: none"> ■ käsittelemään perheessä ja yhteiskunnassa ilmeneviä ristiriitaisia henkilökohtaisia (tai henkilöiden välisiä) normeja tai arvoja ☐ hankkimaan medialukutaito ja suhtautumaan oikein pornografiaan 	<ul style="list-style-type: none"> ■ luomaan henkilökohtainen näkemys seksuaalisuudesta (joustavuus) muuttuvassa yhteiskunnassa tai ryhmässä

* Kansainvälinen perhesuunnittelujärjestö (IPPF): Sexual Rights: an IPPF declaration (Seksuaaliset oikeudet: IPPF:n julkilausuma). Lontoo 2008; Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (World Association for Sexual Health, WAS): Declaration of Sexual Rights (Seksuaalioikeuksien julistus). Hongkong 1999.

■ **pääaihe (uusi)** pääaihe (syventyminen) ● *täydentävä aihe (uusi)* ○ täydentävä aihe (syventyminen)

15 v. täyttäneet	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Ihmiskeho ja ihmisen kehitys	<ul style="list-style-type: none"> ■ murrosiän psykologisista muutoksista ☐ ihmiskehosta, kehonkuvasta ja kehon muuttamisesta ● <i>naisten sukuelinten silpomisestä, ympärileikkauksesta, anoreksiasta, bulimiasta, imenkalvosta ja sen korjaamisesta</i> ● <i>median välittämistä kauneutta koskevista viesteistä; kehon muuttumisesta läpi elämän</i> ● <i>yksiköistä, joista nuoret voivat hakea apua, jos heillä on näihin asioihin liittyviä ongelmia</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tunnistamaan median välittämien kuvien ja tosielämän väliset erot ☐ hyväksymään murrosikä ja vastustamaan vertaispainetta ☐ suhtautumaan kriittisesti median viesteihin ja kauneusteollisuuteen, mainoksiin ja kehon muuttamisen mahdollisista riskeistä 	<ul style="list-style-type: none"> ■ suhtautumaan kriittisesti ihmiskehoa koskeviin kulttuurinormeihin ☐ hyväksymään eri malliset kehot ja arvostamaan niitä
Hedelmällisyys ja lisääntyminen	<ul style="list-style-type: none"> ■ iän mukanaan tuomista hedelmällisyyden muutoksista (kohdunvuokrauksesta, hedelmöityshoidoista) ☐ raskaudesta (myös saman sukupuolen edustajien suhteissa) ja hedelmättömyydestä, abortista, ehkäisystä, jälkiehkäisystä (tarkempaa tietoa) ☐ ehkäisyn pettämisestä ja sen syistä (alkoholin käyttö, sivuvaikutukset, unohtaminen, sukupuolten epätasa-arvo jne.) ☐ ehkäisyneuvoloista ☐ perhe- ja urasuunnittelusta/oman tulevaisuuden suunnittelusta ☐ raskauden vaikutuksista teini-ikäisiin nuoriin (tyttöihin ja poikiin) ● <i>geneettisestä parantelusta ("designer babies"), genetiikasta</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ keskustelemaan kumppaninsa kanssa tasaveroisina; keskustelemaan vaikeista asioista kunnioittaen erilaisia mielipiteitä ■ käyttämään neuvottelutaitojaan ■ tekemään tietoon perustuvia päätöksiä ehkäisystä ja (ei-toivotusta) raskaudesta ● <i>valitsemaan tietoisesti ehkäisymenetelmä ja käyttämään valittua ehkäisymenetelmää oikein</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ottamaan hedelmällisyyttä, lisääntymistä ja aborttia koskevat sukupuolten väliset erot huomioon ● <i>suhtautumaan kriittisesti eri kulttuurisiin/uskonnollisiin normeihin, jotka koskevat raskautta, vanhemmuutta jne.</i> ● <i>tiedostamaan, miten tärkeää miesten on toimia positiivisessa roolissa raskauden ja synnytyksen aikana; omistautuneiden isien myönteinen vaikutus</i> ○ <i>suhtautumaan myönteisesti yhteiseen vastuunkantoon ehkäisystä</i>

■ **pääaihe (uusi)** pääaihe (syventyminen) ● *täydentävä aihe (uusi)* ○ täydentävä aihe (syventyminen)

15 v. täyttäneet	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Seksuaalisuus	<ul style="list-style-type: none"> ■ siitä, ettei seksissä ole kyse pelkästä yhdynnästä ■ seksin merkityksestä eri ikävaiheissa, sukupuolten välisistä eroista ■ seksuaalisuudesta ja vammaisuudesta, sairauden vaikutuksesta seksuaalisuuteen (diabetes, syöpä jne.) ■ seksistä kaupankäynnin välineenä (prostituutiosta, myös seksistä lahjoja, aterioita/illanviettoja, pieniä rahasummia vastaan), pornografiasta, seksuaalisesta riippuvuudesta ● seksuaalisen käyttäytymisen eroista; kiihottumisen eroista 	<ul style="list-style-type: none"> ■ keskustelemaan suhteiden eri muodoista ja syistä harrastaa tai olla harrastamatta seksiä ■ tunnustamaan oma seksuaalinen suuntautumisen sa avoimesti muille (myöntämään homoseksuaaliset tai biseksuaaliset tunteet) ☐ kehittämään intiimin viestinnän ja neuvottelun taitoja ● käsittelemään kontaktin ottamisessa ilmeneviä vaikeuksia; käsittelemään ristiriitaisia haluja ● ilmaisemaan kunnioittavasti omat toiveensa ja rajansa ja ottamaan muiden toiveet ja rajat huomioon ● pohtimaan seksuaalisen vallan ulottuvuuksia 	<ul style="list-style-type: none"> ■ suhtautumaan myönteisesti seksuaalisuuteen ja nautintoon ☐ hyväksymään erilaiset seksuaaliset suuntautumiset ja seksuaali-identiteetit ● hyväksymään se, että seksuaalisuutta esiintyy kaikissa ikäryhmissä eri muodoissa ● muuttamaan mahdolliset homoseksuaalisuuteen kohdistuvat kielteiset tunteensa, inhonsa ja vihansa seksuaalisten erojen hyväksymiseksi ja niistä iloittomiseksi
Tunteet	<ul style="list-style-type: none"> ☐ erityyppisistä tunteista (rakkaus, mustasukkaisuus); tuntemisen ja tekemisen välisestä erosta ● rationaalisten ajatusten ja tunteiden välisen eron tiedostamisesta ● epävarmuudesta suhteen alussa 	<ul style="list-style-type: none"> ■ käsittelemään rakkauden, ristiriitaisuuden, pettymyksen, vihan, mustasukkaisuuden, hylkäämisen, luottamuksen, syyllisyyden, pelon ja epävarmuuden tunteita; keskustelemaan tunteista ● käsittelemään erilaisia/ristiriitaisia tunteita, tuntemuksia ja haluja 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ hyväksymään se, että ihmiset tuntevat eri tavoin (muun muassa sukupuolensa, kulttuurinsa ja uskontonsa vuoksi sekä sen vuoksi, miten he tulkitsevat näitä)

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

15 v. täyttäneet	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Ihmissuhteet ja elämäntyylit	<ul style="list-style-type: none"> ■ sukupuoliroolin mukaisesti käyttäytymisestä, odotuksista ja väärinkäsityksistä ● <i>perherakenteista ja niiden muutoksista; pakkoavioliitosta; homoseksuaalisuudesta/ biseksuaalisuudesta/ asek-suaalisuudesta; yksinhuoltajuudesta</i> ● <i>suhteiden kehittämistä ja ylläpitämisestä</i> 	<ul style="list-style-type: none"> □ puuttumaan epäoikeudenmukaisuuteen, syrjintään ja epätasa-arvoon ● <i>vastustamaan epäoikeudenmukaisuutta, lopettamaan itse halventavan kielen käyttäminen tai halventavien vit-sien kertominen ja kieltä-mään muita käyttämästä halventavaa kieltä tai kerto-masta halventavia vitsejä</i> ● <i>tutustumaan siihen, mitä äi-tinä/isänä olo merkitsee pyrkimään tasapainoiseen suhteeseen</i> ● <i>kehittymään kannustavaksi ja huolehtivaksi kumppaniksi (mies tai nainen)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ suhtautumaan avoimesti eri suhteisiin ja elämäntyyleihin; ymmärtämään suhteita määrittävät sosiaaliset ja historialliset tekijät
Seksuaalisuus, terveys ja hyvinvointi	<ul style="list-style-type: none"> □ terveydenhuoltojärjestelmistä ja palveluista □ riskialttiista seksuaalisesta käyttäytymisestä ja sen mahdollisista vaikutuksista terveyteen □ hygieniasta ja itsensä tutkimisesta □ seksuaalisuuden myönteisestä vaikutuksesta terveyteen ja hyvinvointiin ● <i>seksuaalisesta väkivallasta; ei turvallisista aborteista; äitiyskuolleisuudesta; seksuaalisesta poikkeavuudesta</i> ● <i>HIV:n/AIDSin ja sukupuolitautilautien tarttumisesta, tartunnan ehkäisemisestä, hoitamisesta sekä hoidon ja avun saamisesta</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ■ puolustautumaan seksuaaliselta häirinnältä; puolustamaan itseään □ pyytämään apua ja tukea ongelmatilanteissa ○ hankkimaan kondomeja ja käyttämään niitä oikein 	<ul style="list-style-type: none"> ■ sisäistämään vastuunsa omasta seksuaaliterveydestään ja kumppaninsa seksuaaliterveydestä

■ **pääaihe (uusi)** □ pääaihe (syventyminen) ● *täydentävä aihe (uusi)* ○ täydentävä aihe (syventyminen)

15 v. täyttäneet	Tiedot Nuorelle on kerrottava	Taidot Nuori on opetettava	Asenteet Nuorta on autettava
Seksuaalisuus ja oikeudet	☐ seksuaalioikeuksista ja niiden käyttämisestä, seksuaalioikeuksia koskevan tiedon hankkimisesta, seksuaalioikeuksien loukkaamisesta <ul style="list-style-type: none"> ● oikeudenhaltijan ja vastuunkantajan käsitteestä ● sukupuoleen perustuvasta väkivallasta ● oikeudesta aborttiin ● ihmisoikeusjärjestöistä ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimesta 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ymmärtämään ihmisoi-keuksiin liittyvää kieltä ■ vaatimaan seksuaalioikeuksiensa kunnioittamista ■ tunnustamaan oikeuksien loukkaukset ja vastustamaan syrjintää ja sukupuoleen perustuvaa väkivaltaa 	☐ hyväksymään omat seksuaaliset oikeutensa ja muiden seksuaaliset oikeudet <ul style="list-style-type: none"> ● tiedostamaan vastuunkantajien ja oikeudenhaltijoiden väliset valtasuhteet ● kehittämään sosiaalisen oikeudenmukaisuuden taju
Seksuaalisuutta määrittävät sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät (arvot/normit)	<ul style="list-style-type: none"> ■ sosiaalisista rajoista; yhteisön vaatimuksista ○ vertaispaineen, median, pornografian, (kaupunki)kulttuurin, uskonnon, sukupuolen, lakien ja sosioekonomisen aseman vaikutuksesta seksiä koskeviin päätöksiin, seksisuhteisiin ja seksuaaliseen käyttäytymiseen 	<ul style="list-style-type: none"> ■ määrittämään henkilökohtaiset arvonsa ja henkilökohtainen vakaumuksensa ☐ käsittelemään perheessä ja yhteiskunnassa ilmeneviä ristiriitaisia henkilökohtaisia (tai henkilöiden välisiä) normeja tai arvoja ● tarjoamaan apuaan syrjityille; kohtelevaan yhteisönsä kuuluvia HIV-tartunnan saaneita tai AIDSiin sairastuneita oikeudenmukaisesti ○ hankkimaan medialukutaito 	<ul style="list-style-type: none"> ■ tiedostamaan, miten yhteiskunta, kulttuuri ja historia vaikuttavat seksuaaliseen käyttäytymiseen ● kunnioittamaan erilaisia arvojärjestelmiä ja vakaumuksia ● kehittämään itseluottamustaan ja omanarvontuntoaan omassa kulttuuriympäristössään ● suhtautumaan vastuullisesti omaan rooliinsa / omiin näkemyksiinsä yhteiskunnan muuttuessa

■ pääaihe (uusi) pääaihe (syventyminen) ● täydentävä aihe (uusi) ○ täydentävä aihe (syventyminen)

Kirjallisuutta

A. Kirjallisuusviitteet

- BZgA/WHO Regional Office for Europe (2006). Country papers on youth sex education in Europe. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/cgi-sub/fetch.php?id=489>).
- Frans E, Franck T (2010). Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag [Flagsystem. Talking with children and youngsters about sexuality and inappropriate sexual behaviour]. Antwerp, Sensoa.
- Havighurst RJ (1971). Development tasks and education. New York, Longman.
- Hedgepeth E, Helmich J (1996). Teaching about sexuality and HIV. Principles and methods for effective education. New York, New York University Press.
- IPPF (1996). Charter on Sexual and Reproductive Rights. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/6C9013D5-5AD7-442A-A435-4C219E689F07/0/charter.pdf>).
- IPPF (2006a). Sexuality education in Europe. A reference guide to policies and practices. The Safe project. Brussels, IPPF European Network (http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Design_sex%20ed%20guide%20final%20final_30nov2006.pdf).
- IPPF (2006b). Framework for comprehensive sexuality education. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/CE7711F7-C0F0-4AF5-A2D5-1E1876C24928/0/Sexuality.pdf>).
- IPPF (2007). A guide for developing policies on the sexual and reproductive health and rights of young people in Europe. The Safe Project. Brussels (http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Design_ippf-policy%20guide%20final_Sep07.pdf).
- IPPF (2008). Sexual rights: an IPPF declaration. London (<http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/Sexual+rights+an+IPPF+declaration.htm>).
- Kohler PK, Manhart LE, Lafferty WE (2008). Abstinence-only and comprehensive sex education and the initiation of sexual activity and teen pregnancy. *Journal of Adolescent Health*, 42, 4:344-351.
- Lazarus JV, Liljestrand J (2007). Sex and young people in Europe. A research report of the Sexual Awareness for Europe Partnership. The Safe Project. Lund, IPPF (http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Design_Safe%20Research%20Report%20final%20final_27Sep07.pdf).
- OECD Social Policy Division Directorate of Employment, Labour and Social Affairs (2008). SF 5: Age of mother at first child's birth. Paris (<http://www.oecd.org/dataoecd/62/49/41919586.pdf>).
- Plummer K (2001). The square of intimate citizenship. Some preliminary proposals. *Citizenship Studies*, 5, 3:237-253.
- Population Council (2009). It's all one curriculum. Guidelines and activities for a unified approach to sexuality, gender, HIV, and human rights education. New York (http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneGuidelines_en.pdf, http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneActivities_en.pdf).
- Rutgers Nisso Groep (2008). Opgroeien met liefde. Seksuele opvoedingsondersteuning aan ouders [Growing up with love. Sex education support for parents]. Utrecht.
- Schmidt G (2004). Das neue DER DIE DAS. Über die Modernisierung des Sexuellen. [The new DER DIE DAS. On the Modernisation of the Sexual]. Giessen, Psychosozial Verlag.
- UNESCO (2009a). International technical guidance on sexuality education. Vol. I – Rationale for sexuality education. Paris (<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>).
- UNESCO (2009b). International technical guidance on sexuality education. Vol. II – Topics and learning objectives. Paris (http://data.unaids.org/pub/ExternalDocument/2009/20091210_international_guidance_sexuality_education_vol_2_en.pdf).
- UNESCO HIV and AIDS Education Clearinghouse. HIV and AIDS Library (http://hivaidsclearinghouse.unesco.org/search/index_expert.php).
- United Nations (1989). Convention on the Rights of the Child. New York (<http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r025.htm>).
- Weeks J (1998). The sexual citizen. *Theory, Culture & Society*, 15, 3-4:35-52.
- WHO (1975). Education and treatment in human sexuality. The training of health professionals. Report of a WHO Meeting (WHO Technical Report Series, No. 572). Geneva (http://whqlibdoc.who.int/trs/WHO_TRS_572.pdf).
- WHO (2004). Reproductive health strategy to accelerate progress towards the attainment of international development goals and targets. Global strategy adopted by the 57th World Health Assembly. Geneva (http://whqlibdoc.who.int/hq/2004/WHO_RHR_04.8.pdf).
- WHO (2006). Defining sexual health. Report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002. Geneva (http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf).
- WHO Regional Office for Europe (1999/2001). Definitions and indicators in family planning, maternal and child health and reproductive health used in the WHO Regional Office for Europe. Copenhagen (www.euro.who.int/reproductivehealth).

- WHO Regional Office for Europe (2001). WHO Regional Strategy on Sexual and Reproductive Health. Copenhagen (www.euro.who.int/document/e74558.pdf).
- WHO Regional Office for Europe (2008). Inequalities in young people's health. HBSC international report from the 2005/2006 survey. Edinburgh (http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/53852/E91416.pdf).
- World Association for Sexual Health (WAS) (1999). Declaration of Sexual Rights. Hong Kong (<http://worldsexualhealth.org/sites/default/files/Declaration%20of%20Sexual%20Rights.pdf>).
- World Association for Sexual Health (WAS) (2008). Sexual health for the millennium. A declaration and technical document. Minneapolis (<http://worldsexualhealth.org/millennium-declaration>).

B. Tieteellistä kirjallisuutta lasten psykoseksuaalisesta kehityksestä

- Bancroft J (2006). Normal sexual development. Barbaree HE, Marshall WL (eds.). *The juvenile sex offender*. New York/London, Guilford Press.
- Bancroft J et al. (eds.) (2003). *Sexual development in childhood*. Bloomington, Indiana University Press.
- Barbaree E, Marshall WL (eds.) (2006). *The juvenile sex offender*. New York/London, Guilford Press.
- Berger M (1994). *Sexualerziehung im Kindergarten*. [Sexuality education in the kindergarten]. Frankfurt am Main, Brandes & Apsel.
- Bornemann E (1994). *Childhood phases of maturity*. Amherst, NY, Prometheus Books.
- Burian B (ed.) (2005). *Doktorspiele. Die Sexualität des Kindes* [Playing doctors and nurses. Child sexuality]. Vienna, Picusverlag.
- Cohen-Kettenis PT, Sandfort T (1996). Seksueel gedrag van kinderen. Een kwantitatief onderzoek onder moeders [Sexual behaviour of children. A quantitative survey]. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 20:254-265.
- Creemers C, Vermeiren R, Deboutte D (2007). Seksueel grensoverschrijdend gedrag door kinderen [Inappropriate sexual behaviour in children]. In: Van Wijk AP, Bullens RAR, Van Den Eshof P (eds.). *Facetten van zeden-criminaliteit* [Facets of sexual criminality]. The Hague.
- de Graaf H, Rademakers J (2003). Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen [A growing interest in sex. An exploratory study into the pre-sexual and sexual development of children and young people] (RNG-studies, No. 2). Delft, Rutgers Nisso Groep.
- de Graaf H, Rademakers J (2007). Seksueel gedrag en seksuele gevoelens van prepuberale kinderen [Sexual behaviour and sexual feelings of prepubertal children]. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 31:184-194.
- de Graaf H et al. (2004). De seksuele levensloop [Sexual development]. In: Gijs L. et al. (eds.). *Seksuologie* [Sexology]. Houten, Bohn Stafleu van Loghum, pp. 167-190.
- Delfos MF (1996). *Kinderen in ontwikkeling. Stoornissen en belemmeringen* [Child development. Interference and obstacles]. Lisse, Pearson.
- De Wit J, Van Der Veer G, Slot NW (1995). *Psychologie van de adolescentie* [The adolescent psychology]. Baarn, Intro.
- Dieltjens S, Meurs P (2008). Seksuele ontwikkeling en de rol van broers en zussen. Siblingseks: spelletjes, nieuwsgierigheid, misbruik en incest [Sexual development and the role of brothers and sisters. Sibling sex: games, curiosity, abuse and incest]. *Cahiers seksuele psychologie en seksuologie*, 3. Antwerp/Apeldoorn.
- Dunde SR (1992). *Handbuch Sexualität* [Guide to sexuality]. Weinheim, Deutscher Studien-Verlag.
- Frans E (ed.) (2008). *Seksuueel grensoverschrijdend gedrag. Algemene gids* [Inappropriate sexual behaviour. A general guide]. Antwerp, Sensoa (http://www.sensoa.be/downloadfiles_shop/algemene_gids_grensoversch_r_gedrag.pdf).
- Fried L (2000). *Sexualität in Kindertagesstätten – immer noch ein Tabu?* [Sexuality in kindergartens – still taboo?] In: Colberg-Schrader H et al. (eds.). *KIT. Kinder in Tageseinrichtungen. Ein Handbuch für Erzieherinnen* [Children in daycare. A guide for care workers. Velber, Sensoa.
- Friedrich WN (2003). *Studies of sexuality of nonabused children*. In: Bancroft J et al. (eds.). *Sexual development in childhood*. Bloomington, Indiana University Press, pp. 107-120.
- Friedrich WN et al. (1991). Normative sexual behavior in children. *Pediatrics*, 88:456-464.
- Friedrich WN et al. (1998). Normative sexual behavior in children: A contemporary sample. *Pediatrics*, 101:9.
- Friedrich WN et al. (2000). Cultural differences in sexual behaviour. 2-6 year old Dutch and American children. In: Sandfort T, Theodorus GM, Rademakers J (eds.). *Childhood sexuality. Normal sexual behaviour and development*. *Journal of Psychology and Human Sexuality* [Special issue], 12:117-129.
- Fthenakis WE, Textor M (eds.) (2004). *Knaurs Handbuch Familie. Alles was Eltern wissen müssen* [Knaurs guide – family. Everything parents need to know]. München, Knaur.
- Gavey N (2005). *Just sex? The cultural scaffolding of rape*. London, Routledge.
- Goldman R, Goldman J (1982). *Children's sexual thinking. A comparative study of children aged 5 to 15 years in Australia, North America, Britain and Sweden*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Haerberle EJ (1983). *The sex atlas*. New York, Continuum Publishing Company.

- Haug-Schnabel G (1997). Sexualität ist kein Tabu. Vom behutsamen Umgang mit einem schwierigen Thema [Sexuality is not taboo. Dealing sensitively with a delicate subject]. Freiburg, Herder.
- Hayez J-Y (2005). Ook kinderen hebben een lichaam. Kinderen leren omgaan met seksualiteit [Children have a body too. Teaching children to deal with sexuality]. Tielt, Lanoo.
- Heuves W (2006). Pubers. Ontwikkeling en problemen. [Puberty. Development and problems]. Assen, Koninklijke Van Gorcum BV.
- Isaacs S (1933 – reprint 2001). Social development in young children. London, Routledge.
- Jenkins P (2003). Watching the research pendulum. In: Bancroft J et al. (eds.). Sexual development in childhood. Bloomington, Indiana University Press.
- Klai T, Vermeire K (2006). La vie sexuelle des jeunes [Young people's sex life]. Antenne, 24, 3:19-27.
- Lamb S, Coakley M (1993). "Normal" childhood sexual play and games. Differentiating play from abuse. Child Abuse & Neglect, 17:515-526.
- Langfeldt T (1990). Early childhood and juvenile sexuality, development and problems. In: Perry ME (ed.). Handbook of sexology, Vol. 7. Childhood and adolescent sexology. New York, Elsevier, pp. 179-200.
- Larsson I, Svedin CG (2002). Teachers' and parents' reports on 3- to 6-year-old children's sexual behavior. A comparison. Child Abuse & Neglect, 26:247-266.
- Maccoby EE (2000). Die Psychologie der Geschlechter. Sexuelle Identität in den verschiedenen Lebensphasen [The psychology of the sexes. Sexual identity at various life stages]. Stuttgart, Klett-Cotta. [Originally published in English as: Maccoby EE (1998). The two sexes: growing up apart, coming together. Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press.]
- McKee A et al. (2010). Healthy sexual development: A multidisciplinary framework research. In: International Journal of Sexual Health, 22, 1:14-19.
- Ohlrichs Y (2007). Normale seksuele ontwikkeling [Normal sexual development]. In: Van Wijk AP, Bullens RAR, Van Den Eshof P. Facetten van zedencriminaliteit [Facets of sexual criminality]. The Hague, Reed Business BV.
- Okami P, Olmstead R, Abramson PR (1997). Sexual experiences in early childhood. 18-year longitudinal data from the UCLA Family Lifestyles Project. Journal of Sex Research, 34, 4:339-347.
- Rademakers J (2000). Het kind als subject. De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-12 jaar) [The child as subject. The sexual development of children (from birth to age 12)]. Tijdschrift voor Seksuologie, 24:17-23.
- Ravesloot J (1992). Jongeren en seksualiteit [Young people and sexuality]. In: Du Bois-Reymond M. Jongeren op weg naar volwassenheid [Young people moving into adulthood]. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Rossmann P (1996). Einführung in die Entwicklungspsychologie des Kindes- und Jugendalters [Introduction to developmental psychology of children and adolescents]. Bern, Huber.
- Ryan G, Lane S (eds.) (1997). Juvenile sexual offending. Causes, consequences and correction. San Francisco, Jossey-Bass.
- Sandfort TGM, Rademakers J (2000). Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development. New York, London and Oxford, Haworth Press.
- Schenk-Danzinger L (1988). Entwicklungspsychologie [Developmental psychology]. Vienna, Österreichischer Bundesverlag.
- Schmidt G (1988). Das große DER DIE DAS [The big DER DIE DAS]. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.
- Schmidt G (2004). Kindessexualität – Konturen eines dunklen Kontinents [Childhood sexuality – outlines of a dark continent]. Zeitschrift für Sexualforschung, 4:312-322.
- Schuhrke B (1991). Körperentdecken und psychosexuelle Entwicklung. Theoretische Überlegungen und eine Längsschnittuntersuchung im zweiten Lebensjahr [Discovery of one's body and psychosexual development. Theoretical considerations and a longitudinal study of children in their second year]. Regensburg, Roderer.
- Schuhrke B (1997). Genitalentdecken im zweiten Lebensjahr [Discovery of the genitals in children in their second year]. In: Zeitschrift für Sexualforschung, 10:106-126.
- Schuhrke B (1999). Scham, körperliche Intimität und Familie [Shame, physical intimacy and family]. In: Zeitschrift für Familienforschung, 11:59-83.
- Schuhrke B (2002). Curiosity and privacy. The management of children's sexual interest in the family. In: Göttert M, Walser K (eds.). Gender und soziale Praxis [Gender and social practice]. Königstein, Ulrike Helmer, pp.121-143.
- Schuhrke B (2005). Sexuelles Verhalten von Kindern. Zwischen Normalität und Abweichung [Sexual behaviour of children. Between normality and deviance]. In: Burian-Langeegger B, ed. Doktorspiele. Die Sexualität des Kindes [Playing doctors and nurses. Child sexuality]. Vienna, Picus, pp.34-62.
- Schuster P, Springer-Kremser M (1994). Bausteine der Psychoanalyse [Basic elements of psychoanalysis]. Vienna, WUV.
- Straver CJ, Cohen-Kettenis PT, Slob AK (1998). Seksualiteit en levensloop [Sexuality and course of life]. In: Slob AK et al. (1998). Leerboek seksuologie [Textbook of sexology]. Houten/Diegem, Bohn Stafleu Van Loghum.
- Trautner HM (2002). Entwicklung der Geschlechtsidentität [Development of sexual identity]. In: Oerter R, Montada, L (eds.). Entwicklungspsychologie [Developmental psychology]. Weinheim, Beltz, pp.648-674.

- van der Doef S (1994). *Kleine mensen grote gevoelens. Kinderen en hun seksualiteit* [Little people, big feelings. Children and their sexuality]. Amsterdam, de Brink.
- Verhofstadt-Denève L (1998). *Adolescentiepsychologie* [Adolescent psychology]. Leuven/Apeldoorn, Garant.
- Volbert R, van der Zanden R (1996). Sexual knowledge and behaviour of children up to 12 years. What is age appropriate? In: Davies G et al. (eds.). *Psychology, law and criminal justice. International development in research and practice*. Berlin, De Gruyter, pp.198-215.
- Zwiep C (2005). *Kinderen en seksualiteit. Pedagogische begeleiding in de kinderopvang* [Children and sexuality. Educational guidance in the context of childcare]. Amsterdam, SWP Publishers.

C. Opetussuunnitelmaa ja oppikirjoja

- Advocates for Youth (2002). *Guide to Implementing TAP (Teens for AIDS prevention). A peer education programme to prevent HIV and STI*. Washington, DC (<http://www.advocatesforyouth.org/storage/advfy/documents/TAP.pdf>).
- Blake S, Muttock S (2004). *Assessment, evaluation and sex and relationships education. A practical toolkit for education, health and community settings*. London, National Children's Bureau.
- BZgA (1994). *General Concept for Sex Education of the Federal Centre for Health Education in cooperation with the Federal States*. Cologne (<http://www.bzga.de/infomaterialien/?sid=-1&idx=777>).
- BZgA (2004). *Concept Sex Education for Youths*. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=694>).
- BZgA (2006). *Über Sexualität reden. Zwischen Einschulung und Pubertät. Ein Ratgeber für Eltern zur kindlichen Sexualentwicklung zwischen Einschulung und Pubertät* [Talking about sexuality. From school entry to puberty. A guide for parents about child sexual development from school entry to puberty]. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=900>).
- BZgA (2006). *Über Sexualität reden. Die Zeit der Pubertät. Ein Ratgeber für Eltern zur kindlichen Sexualentwicklung in der Pubertät* [Talking about sexuality. Puberty. A guide for parents about child sexual development in puberty]. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=901>).
- BZgA (2007). *Youth. Forum sex education and family planning, No. 3/2007*. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=1331>).
- International Bureau of Education (2006). *Manual for integrating HIV and AIDS education in school curricula*. Geneva (www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/HIV_and_AIDS/publications/IBE_CurrManual_3v_en.pdf).
- IPPF (2006). *Framework for Comprehensive Sexuality Education*. London (updated version 2010: <http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/CE7711F7-C0F0-4AF5-A2D5-1E1876C24928/0/Sexuality.pdf>).
- IPPF (2007). *Included, involved, inspired: a framework for youth peer education programmes*. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/60B87E63-649B-4523-B1F2-8599438249DE/0/peeredu.pdf>).
- IPPF (2008). *Sexual rights. An IPPF declaration*. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/9E4D697C-1C7D-4EF6-AA2A-6D4D0A13A108/0/SexualRightsIPPFdeclaration.pdf>).
- IPPF (2009). *From evidence to action. Advocating for comprehensive sexuality education*. London (www.ippf.org/en/Resources/Guides-toolkits/From+evidence+to+action+advocating+for+comprehensive+sexuality+education.htm).
- IPPF (2010). *Voices of hope: guide to inspire dialogues on religion, faith, sexuality and young people*. London (<http://www.ippf.org/en/Resources/Guides-toolkits/Voices+of+hope.htm>).
- IPPF (in press). *EXCLAIM! IPPF's guide to young people's sexual rights*. London (www.ippf.org).
- Irvin A (2004). *Positively informed. Lesson plans and guidance for sexuality educators and advocates*. New York, International Women's Health Coalition (<http://www.iwhc.org/index.php?option=content&task=view&id=2594>).
- Kirby D, Laris BA, Rolleri L (2006). *Sex and HIV Education programs for youth. Their impact and important characteristics*. FHI, Washington, DC (<http://www.etr.org/recapp/documents/programs/SexHIVedProgs.pdf>).
- Kirby D, Rolleri LA, Wilson MM (2007). *Tool to assess the characteristics of effective STD/HIV education programs*. Healthy Teen Network, Washington, DC (<http://www.healthysteennetwork.org/vertical/Sites/%7BBB4D0CC76-CF78-4784-BA7C-5D0436F6040C%7D/uploads/%7BAC34F932-ACF3-4AF7-AAC3-4C12A676B6E7%7D.PDF>).
- Lafa Stockholm County AIDS Prevention Programme (2004). *The main thread. Handbook on sexuality and personal relationships among young people*. Stockholm (http://www.lafa.nu/upload_files/dokument/The%20Main%20Thread%20-%20a%20hanbook%20on%20sexuality%20and%20personal%20relationships%20from%20Lafa.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2007). *Sexualpädagogik und Schule. Eine Situationsanalyse* [Sexuality education and the school. A situation analysis]. Lucerne (<http://www.päd.hochschule-luzern.ch>).

- www.bildungundgesundheit.ch/dyn/bin/87023-87027-1-situationsanalyse_sexualp_dagogik_und_schule_definitive_fassung.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2008). *L'éducation sexuelle à l'école. Analyse de la situation* [Sexuality education and the school. A situation analysis]. Lucerne (http://www.amorix.ch/upload/docs/Analyse%20de%20la%20situation_version_11-08.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2008). *Grundlagenpapier Sexualpädagogik und Schule* [Statement of principles on sexuality education and the school]. Lucerne (http://amorix.phz.ch/upload/docs/Grundlagenpapier_Sexualpaedagogik_Version%204%201-D.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2008). *Document établissant les bases d'une éducation sexuelle à l'école* [Statement of principles on sexuality education and the school]. Lucerne (http://amorix.phz.ch/upload/docs/Grundlagepapier_version_4_1_F_DEF_V3.pdf).
- Path (2002). *Games for adolescent reproductive health. An international handbook*. Washington, DC (<http://www.path.org/files/gamesbook.pdf>).
- PLANeS, Schweizerische Stiftung für sexuelle und reproduktive Gesundheit [Swiss Foundation for sexual and reproductive health] (2008). *Positionspapier von PLANeS zu Sexualpädagogik* [PLANeS position paper on sexuality education]. Zürich (http://www.plan-s.ch/IMG/pdf_PositionspapierPLANeSSexualpadagogik5_11_08.pdf).
- Population Council (2009). *It's all one curriculum. Guidelines and activities for a unified approach to sexuality, gender, HIV, and human rights education*. New York (http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneGuidelines_en.pdf, http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneActivities_en.pdf).
- Rutgers Nisso Groep (2007). *RAP-Tool of the Youth Incentives Programme of the Rutgers Nisso Groep The Netherlands*. Utrecht (http://hivaidsclearinghouse.unesco.org/search/resources/bie_rap_tool_engels_jan_2007.pdf).
- Senderowitz J, Kirby D (2006). *Standards for curriculum-based reproductive health and HIV education programs*. Arlington, FHI (http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/_temp_/FHI_standards_senderowitz_kirby.pdf).
- Sensoa (2000). *Good lovers. A new concept of sex education*. Ghent (http://www.sensoa.be/downloadfiles_shop/concept_good_lovers.pdf).
- Sensoa (2007). *International resources on sexual and reproductive health education*. Ghent (http://www.sensoa.be/pdf/docucentrum/infopakket_internationale_leermiddelen.pdf).
- Sex Education Forum (2009). *Celebrating sex and relationships education: Past, present and future*. London, National Children's Bureau (http://www.ncb.org.uk/members_area/publication_view.aspx?PubID=611&searchTitle=Celebrating+Sex+and+Relationships+Education&searchAuthor=&searchISBN=&searchYear=2009&searchSeries=-1&searchKeyword=&pageIndex=1&searchSubject=0).
- Siecus (1998). *Right from the start. Guidelines for sexuality issues (birth to five years)*. New York (www.siecus.org).
- Siecus (2000). *Developing guidelines for comprehensive sexuality education*. New York (http://www.siecus.org/_data/global/images/guideintl.pdf).
- Siecus (2004). *Guidelines for comprehensive sexuality education. Kindergarten through 12th grade*. New York (www.siecus.org/_data/global/images/guidelines.pdf).
- Siecus (2005). *Talk about sex*. New York (<http://www.siecus.org>).
- TARSHI (2005). *Basics and beyond: integrating sexuality, sexual and reproductive health and rights – a manual for trainers*. New Delhi.
- Wight D, Abraham C (2000). *From psycho-social theory to sustainable classroom practice. Developing a research-based teacher-delivered sex education programme*. In: *Health education research*, 15, 1:25-38. (<http://her.oxfordjournals.org/cgi/reprint/15/1/25.pdf>)
- World Population Foundation (WPF) (2008). *IM toolkit for planning sexuality education programs. Using intervention mapping in planning school-based sexual and reproductive health and rights education programs*. Maastricht (www.wpf.org/documenten/20080729_IMToolkit_July2008.pdf).
- Y-Peer (2003). *Peer education. Training of trainers manual*. New York, United Nations Population Fund (http://www.aidsmark.org/ipc_en/pdf/sm/tm/Peer%20Education%20Training%20of%20Trainers%20Manual.pdf).

D. Verkkosivuja

Advocates for Youth, United States of America: www.advocatesforyouth.org

Aids Action Europe. Clearinghouse on HIV and AIDS in Europe and Central Asia: www.aidsactioneurope.org/index.php?id=186&L=http%3A%25

Austrian Institute for Family Studies (ÖIF), University of Vienna: www.oif.ac.at

Deutsche Gesellschaft für Sexualforschung [German Association for Sexual Research]: www.dgfs.info

European Society of Contraception and Reproductive Health (ESC):
www.contraception-esc.com
www.contraception-esc.com/weblibrary/index.htm

Family Health International (FHI), United States of America: www.fhi.org/en/index.htm

Family Planning Association (FPA), United Kingdom: www.fpa.org.uk

Federal Centre for Health Education (BZgA), Germany:
www.bzga-whocc.de
www.sexualaufklaerung.de
www.loveline.de
www.familienplanung.de
www.komm-auf-tour.de
www.forschung.sexualaufklaerung.de
www.frauengesundheitsportal.de

German Foundation for World Population (DSW): www.dsw-online.de

Guttmacher Institute, United States of America: www.guttmacher.org

International Centre for Reproductive Health (ICRH), University of Ghent, Belgium: www.icrh.org

International Centre for Research on Women (ICRW): www.icrw.org

International Planned Parenthood Federation (IPPF): www.ippf.org

International Women's Health Coalition (IWHC): www.iwhc.org

Kaiser Family Foundation (KFF), United States of America: www.kff.org

Kompetenzzentrum Sexualpädagogik und Schule [Skills Centre Sex Education and Schools], Switzerland:
www.amorix.ch

NHS Choices, United Kingdom: www.nhs.uk/Livewell/Sexandyoungpeople/Pages/Sex-and-young-people-hub.aspx

Population Council: www.popcouncil.org

Pro familia - German association for family planning, sex education and sexual counselling: www.profamilia.de

Rutgers Nisso Groep (RNG), Netherlands: www.rutgersnissogroep.nl/English

Schweizerische Stiftung für sexuelle und reproduktive Gesundheit [Swiss Foundation for Sexual and Reproductive Health – PLANeS]:
www.plan-s.ch
www.isis-info.ch

SENSOA, Belgium: www.sensoa.be

Sex Education Forum, United Kingdom: www.ncb.org.uk/sef/home.aspx

Sexuality Information and Education Council of the United States (Siecus), United States of America:
www.siecus.org
www.sexedlibrary.org

Swedish Association for Sexuality Education (RFSU): www.rfsu.se

UNESCO HIV and AIDS Education Clearinghouse. HIV and AIDS Library: www.hivaidsclearinghouse.unesco.org/search/index_expert.php

United Nations Population Fund (UNFPA): www.unfpa.org/adolescents/education.htm

United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS): www.unaids.org/en

World Health Organization (WHO):
www.who.int/reproductive-health/index.htm
www.apps.who.int/rhl/en/index.html

World Health Organization Regional Office for Europe (WHO/Europe): www.euro.who.int/reproductivehealth

World Population Foundation (WPF), Netherlands:
www.wpf.org
www.theworldstarts.org/start/begin.html

Youth peer education Network (Y-Peer):
www.youthpeer.org
www.youthpeer.org/web/guest/ypeer-toolkit

Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa (Standards for Sexuality Education in Europe) on laadittu yhteistyössä Saksan liittovaltion terveystieteiden tutkimuskeskuksen (BZgA), WHO:n Euroopan aluetoimiston ja kansainvälisen työryhmän kesken.

Työryhmään kuuluvat seuraavien järjestöjen edustajat:

Itävallan perhetutkimuskeskus: Olaf Kapella
Nottinghamshiren ehkäisy- ja seksuaaliterveysyksikkö (Yhdistynyt kuningaskunta): Simone Reuter
Uppsalan yliopiston naisten ja lasten terveyden laitos (Ruotsi): Margareta Larsson
European Society for Contraception: Olga Loeber
Evert Ketting, konsultti (Alankomaat)
Saksan liittovaltion terveystieteiden tutkimuskeskus (BZgA): Christine Winkelmann, Stefanie Amann, Angelika Heßling, Monika Hünert, Helene Reemann
Kansainvälinen lisääntymisterveyden keskus, Gentin yliopisto (Belgia): Peter Decat, Kristien Michiels
Kansainvälinen perhesuunnittelujärjestö IPPF: Doortje Braeken, Ada Dortch
Luzernin korkeakoulu (Sveitsi): Daniel Kunz
Norjan terveyshallitus: Ulla Ollendorff
Rutgers Nisso Groep (Alankomaat): Ineke van der Vlugt
Yhdistyneen kuningaskunnan kansallinen lapsiasiain viraston seksuaalikasvatusfoorumi: Anna Martinez
Väestöliiton seksuaaliterveysklinikka: Dan Apter, Raisa Cacciatore
Sveitsiläinen seksuaali- ja lisääntymisterveyttä edistävä säätiö PLANeS: Marina Costa
SENSOA (Belgia): Erika Frans
UNESCO: Ekua Yankah
WHO:n Euroopan aluetoimisto: Gunta Lazdane
Maailman väestösäätiö: Sanderijn van der Doef

Toimittanut: Christine Winkelmann

Suunnittelu ja sommittelu:

Kühn Medienkonzept & Design, Hennef

Painatus: Rasch, Bramsche

Painos:

1.1.9.10

Julkaisija: Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, BZgA (Saksan liittovaltion terveystieteiden tutkimuskeskus BZgA), Köln

<http://www.bzga.de>, <http://www.bzga-whooc.de>

Copyright 2010 BZgA

BZgA on julkaissut tämän maksuttoman esitteen.

Vastaanottaja tai kolmannet osapuolet eivät saa myydä sitä eteenpäin.

Postiosoite: BZgA, 51101 Köln, Germany

Faksi: +49 221 899 2257

Sähköposti: order@bzga.de

Tilausnumero: 60059500

Saksan kansalliskirjaston julkaisutiedote:

Saksan kansalliskirjasto on kirjannut tämän julkaisun Saksan kansalliseen bibliografiaan. Tarkat bibliografiset tiedot ovat ladattavissa osoitteesta <http://dnb.d-nb.de>

ISBN 978-3-937707-82-2